

T.C
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE’NİN
DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Süleyman Çağrı GÜZEL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

ANKARA 2013

T.C
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Süleyman Çağrı GÜZEL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

ANKARA 2013

KABUL VE ONAY

Süleyman Çağrı GÜZEL tarafından hazırlanan “Neoliberal Politikaların Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi” başlıklı bu çalışma 02.08.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Baki İrfan YAŞAR

Danışman : Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Üye : Doç. Dr. Türkmen DERDİYOK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Süleyman Çağrı GÜZEL

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca bana her konuda yardımcı olan, bilgi ve tecrübesiyle yoluma ışık tutan değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY'a; ayrıca eğitim hayatım süresince bana maddi ve manevi destek olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

İnsanlığın refahı için iktisadi karar alma süreçlerinde piyasanın belirleyici olması gerektiğini savunan ve 1980’li yıllarda hızla yayılan neoliberal iktisat politikaları, tüm ülkeler gibi Türkiye’yi de derinden etkilemiştir. Türkiye’de liberal politikalara yeniden dönüşün başlangıç tarihi olan 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile birlikte serbest piyasa ekonomisi benimsenmiş ve dış ticaret rejimi liberalleştirilmiştir. Türkiye’nin dış ticaret hacmi, 1980 sonrası dönemde, tüm dünya ile paralel olarak büyük bir artış göstermiş ve dış ekonomik ilişkiler yoğunlaşmıştır. 1980 yılından sonra Türkiye’de uygulanan neoliberal politikaların dış ekonomik ilişkilere etkisinin incelendiği bu çalışmada, serbest piyasa ekonomisine geçildikten sonra benimsenen dış ticaret politikası ele alınmış, Türkiye’nin dış ekonomik ilişkileri bu çerçevede irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, İthalat, İhracat, Dış Ticaret Açığı

ABSTRACT

Neo-liberal economy politics defending that the market must be deterministic in economical decision-making process and expanding speedily through the world has affected Turkey deeply too like other countries. Decisions which was taken on 24th January 1980 has been date of turning back to liberal politics in Turkey and market economy has been adopted and foreign trade regime has been liberalized. Foreign trade volume of Turkey in period after 1980 has been increased in parallel with all world and foreign trade relations has been intensified. In this study, effects of neo-liberal policies which has been implemented after 1980 on foreign trade relations has been dealt with and foreign trade relations of Turkey has been examined in this framework.

Keywords: Neoliberalism, Import, Export, Foreign Trade Deficit

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: NEOLİBERALİZMİN TARİHÇESİ	
1. Klasik Liberalizm.....	3
1.1. Kelime ve Kavram Olarak Liberalizmin Tanımı.....	3
1.2. Liberalizmin Tarihi Arka Plânı.....	5
1.3. Liberalizmin Felsefi Temelleri.....	8
1.3.1. John Locke.....	9
1.3.2. David Hume.....	11
1.3.3. Adam Smith.....	14
1.3.4. John Stuart Mill.....	17
1.4. Ekonomik Olarak Liberalizm.....	20
2. Sosyal Liberalizm.....	24
2.1. 1929 Ekonomik Krizi ve Keynezyen Ekonomi.....	24
2.2. Refah Devleti.....	27
3. Neoliberalizm Kavramı.....	30
3.1. Refah Devleti Anlayışından Neoliberal Devlet Anlayışına Geçiş.....	30
3.2. Ekonomik Bir Kavram Olarak Neoliberalizm ve Uygulamada Neoliberal Politika.....	34
3.3. Neoliberalizmin Temel Politikaları.....	38
3.3.1. Özelleştirme.....	38
3.3.2. Deregülasyon.....	42
3.3.3. Siyasi Liberalizasyon.....	44
3.3.4. Küreselleşmenin Yaygınlaştırılması.....	47
3.4. Neoliberal Politikalara Destek Olan Başlıca Önemli Kuruluşlar.....	51
3.4.1. Uluslararası Para Fonu (IMF).....	51
3.4.2. Dünya Bankası (WB).....	53
3.4.2.1. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD).....	53

3.4.2.2. Uluslararası Finans Kurumu (IFC).....	54
3.4.2.3. Uluslararası Kalkınma Ajansı (IDA).....	55
3.4.2.4. Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA).....	55
3.4.2.5. Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID)	56
3.4.3. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)	56
3.4.4. Çok Uluslu Şirketler	59

İKİNCİ BÖLÜM: 1980 ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Kuruluş Yılları.....	61
1.1. Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa (1923-1929).....	61
1.1.1. Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik Hükümleri	62
1.1.2. Türkiye İktisat Kongresi (İzmir 1923).....	64
2. Devletçilik ve Sonrası	67
2.1. Korumacı Devletçi Sanayileşme.....	67
2.2. Çok Partili Dönem ve İktisadi Politikaları	71
2.3. Türk Ekonomisinde Plânlı Kalkınma Dönemi	74
2.3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1963-1967).....	76
2.3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1967-1972).....	78
2.3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1972-1976).....	80
2.3.4. Plânlı Kalkınma Döneminin Sonuçları	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1980 SONRASI UYGULANAN NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ

1. 24 Ocak Kararları	85
1.1. 24 Ocak Kararlarına Giden Süreç.....	85
1.2. 24 Ocak Kararları ve Uygulamadaki Sonuçları.....	88
1.3. 1980’li Yıllarda Türkiye’nin Dış Ticareti.....	92
1.3.1. 1980’li Yıllarda Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler	92
1.3.2. 1980-1990 Yılları Arasında İthalat-İhracat.....	94
1.3.3. Ülkelere Göre Dış Ticaret.....	96

1.3.4. Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret.....	97
2. 1989 Dönüşümü ve 1990'lı Yıllarda Türk Ekonomisinde Neoliberalizm	98
2.1. 1989 Dönüşümü.....	98
2.2. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları.....	101
2.3. 1994-1999 Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları	105
2.4. Türkiye'nin 1990'lı Yıllardaki Dış Ticareti	107
2.4.1. 1990'lı Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler.....	107
2.4.2. 1990-2000 Yılları Arasında İthalat-İhracat.....	109
2.4.3. Ükelere Göre Dış Ticaret.....	111
2.4.4. Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret.....	113
3. 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi	115
3.1. IMF Denetimi ve Krizler	115
3.1.1. Şubat 2001 Krizi	117
3.1.2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2002 Sonrası Dönem.....	118
3.1.3. Küresel Kriz	120
3.2. Türkiye'nin 2000'li Yıllardaki Dış Ticareti	121
3.2.1. 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler.....	121
3.2.2. 2000-2012 Yılları Arasında İthalat-İhracat.....	124
3.2.3. Ükelere Göre Dış Ticaret.....	125
3.2.4. Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret.....	127
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	129
KAYNAKÇA.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	146

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Dış Ticaret Verileri, 1933-1945.....	70
Tablo 2: Mukayeseli Tarımda Atılım Tablosu, 1949-1951.....	72
Tablo 3: Türkiye'nin 1960-1979 Döneminde İthalat ve İhracat Tablosu	82
Tablo 4: Türkiye'nin 1980-1990 Döneminde İthalat ve İhracatı	95
Tablo 5: 1980-1990 Yılları Arasında En Çok İthalat-İhracat Yapılan Beş Ülke	96
Tablo 6: 1980-1990 Yıllar Arasında Bazı Ekonomik ve Coğrafi Ülke Gruplarıyla Gerçekleştirilen İthalat-İhracat.....	98
Tablo 7: Türkiye'nin 1990-2000 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Dengesi.....	110
Tablo 8: 1990-2000 Yılları Arasında En Çok İthalat-İhracat Yapılan Beş Ülke	112
Tablo 9: 1990-2000 Yıllar Arasında Bazı Ekonomik ve Coğrafi Ülke Gruplarıyla Gerçekleştirilen İthalat-İhracat.....	113
Tablo 10: Türkiye'nin 2000-2012 Döneminde İthalat ve İhracat Tablosu	125
Tablo 11: 2000-2012 Yılları Arasında En Çok İthalat Yapılan Beş Ülke	126
Tablo 12: 2000-2012 Yılları Arasında En Çok İhracat Yapılan Beş Ülke	126
Tablo 13: 2000-2012 Yıllar Arasında Bazı Ekonomik ve Coğrafi Ülke Gruplarıyla Gerçekleştirilen İthalat-İhracat.....	127

GİRİŞ

Liberalizmin düşünsel tarihine bakıldığında, Antik Yunan ve Eski Mısır'a kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Ancak modern liberalizm düşüncesi ortaçağın yıkılmasıyla başlar. Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketleri, din egemenliğinin ve feodalitenin sonunu getirmiş, özgürlükçü ve usçu düşüncüyü hâkim kılmıştır. Ortaçağda kilisenin ve feodal sistemin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan özgürlükçü, bireyci ve insanı önceleyen düşünce sistemi önce Avrupa'ya, daha sonra da tüm dünyaya yayılmıştır. Klasik liberalizm ise 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve yayılmıştır.

Ekonomik liberalizm düşüncesinin ortaya çıkması da bu süreçle paralel olarak gelişmiştir. Liberal ekonomi öncesinde geçerli olan ekonomik sistem merkantilizmdi. Merkantilizm ülkenin altın ve gümüş stokunun artırılmasını öngören ve zenginliğin ancak bu şekilde elde edilebileceğini savunan bir ekonomik düşünce sistemiydi. Avrupa'da 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 19. yüzyılda devam eden teknolojik gelişmeler sonucunda İngiltere'de sanayi devriminin ortaya çıkması, merkantilist sistemin sorgulanmasını da beraberinde getirdi. Merkantilist sistem, sanayi inkılabıyla birlikte seri üretime geçen ve yeni pazar arayışlarına giren Avrupa'nın ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Dolayısıyla ticaretin serbestleşmesi, vergilerin azaltılması ve özel girişimin öncelenmesi düşünceleri merkantilist düşüncenin yerini aldı ve liberal ekonomik sistem yaygınlık kazandı.

Liberal ekonomik sistem dünya genelinde yaşanan 1929 ekonomik buhranına kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. 1929 buhranı, dünya genelinde talep eksikliğine bağlı olarak fiyatlarda aşırı düşüş yaşanması ile ortaya çıkmış ve dünya ekonomisinin hızla küçülmesi sonucunu doğurmuştur. Ülkeler artan işsizlikle mücadele etmek adına gümrük tarifelerini radikal oranlarda artırmışlardır. 1929 bunalımına en geçerli çözüm John Maynard Keynes tarafından ortaya konulmuştur. Krizin toplam talep yetersizliğinden kaynaklandığını söyleyen Keynes, devletin gerektiğinde yatırım ve tüketime müdahale ederek ekonomiyi tam istihdam seviyesine getirmesi gerektiğini

savunmuştur. 1930'lardan 1980'lere kadar olan süreçte Keynes'in ekonomi modeli benimsenmiş ve "refah devleti" denilen model ortaya çıkmıştır.

Dünya ticareti 1980'lere kadar, ülkelerin benimsediği ithal ikameci politikalar ve gümrük duvarları yüzünden çok büyük bir artış göstermemiştir. Ancak keynezyen ekonomik sistemin art arda patlak veren petrol krizlerine çare olamaması ve devletlerin sosyal harcamaların altından kalkamayacak duruma gelmeleri dolayısıyla yeniden liberal ekonomik sisteme geçilmesi fikri ortaya atılmış ve giderek taraftar bulmuştur. 1980'li yıllarda ekonomik krize giren Latin Amerika ülkelerini kurtarmak amacıyla ortaya atılan ve daha sonra tüm dünyaya Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) aracılığı ile mali reçete olarak sunulan Washington Konsensüsü kuralları ve ABD, İngiltere gibi lider ülkelerde liberal ekonomiyi savunan politikacıların iktidar olması, neoliberalizme giden süreci hızlandırmıştır. Neoliberal ekonomi politikaların dünya genelinde yayılması ile birlikte dünya ticaret hacmi büyük bir artış göstermiştir.

Türkiye de 1980 yılından sonra diğer birçok ülke gibi neoliberal politikaları benimsemiş ve serbest piyasa ekonomisine geçerek dış ticaret rejimini liberalleştirmiştir. 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbe sonrasında Türkiye, neoliberal politikaları içselleştirerek ekonomik ve sosyal anlamda büyük bir değişim yaşamıştır. 24 Ocak Kararları olarak anılan ve piyasa ekonomisine geçiş anlamında milat sayılan neoliberal iktisadi kurallar bütünü, Türkiye'nin ekonomik sistemini radikal biçimde değiştirmiş, askeri yönetim çekildikten sonra iktidara gelen Özal hükümeti ile birlikte bu durum iyice pekişmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin neoliberal politikaları temel iktisadi politikalar haline getirerek neoliberal sisteme dâhil olduğu 1980 yılı sonrasında uluslararası ekonomik ilişkilerinin ne yönde değiştiği ve geliştiği, ülkemizin dış ticaretinin bu durumdan nasıl etkilendiği incelenmiştir. Bu bağlamda neoliberalizmin dış ticaretimize yansıyan artıları ve eksilerinin tartışıldığı çalışmamızda, 1980 sonrasında yaşanan değişimin ekonomik ve sosyal boyutlarına da değinilmiştir. Yine bu çerçevede 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci ekonomi politikasından, serbest piyasa ekonomisine geçişte değişen ve farklılaşan dış ekonomik ilişkiler, ülkeler ve ülke grupları bazında ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: NEOLİBERALİZMİN TARİHÇESİ

1) KLASİK LİBERALİZM

1.1) Kelime ve Kavram Olarak Liberalizmin Tanımı

Liberalizm terimi, siyaset teorisinde kullanılan birçok terimle karşılaştırıldığında oldukça yenidir. İspanyolcadan türetilmiş bir kelime olmakla beraber, terimin etimolojik kökenine bakıldığında Latince'den geldiği anlaşılmaktadır. Liberal sözcüğü Latince ‘*liber*’ den türetilmiş ve 18. yüzyılın sonuna dek “özgür insana yaraşan” anlamında kullanılmıştır¹. Aynı zamanda kelime, İngiltere kaynaklı (ulusal) olmayan politikaları ifade etmek amacıyla kötileyici-suçlayıcı bir anlamda da kullanılmıştır². Sonraki yıllarda İspanyollar “liberal” sıfatını İngiltere menşeli politikaları nitelendirmek amacıyla kullanmış ve Lockecu anayasal monarşi ve parlamenter yönetim ilkelerini savunan milletvekillerini “liberales” olarak adlandırmışlardır³. Zamanla kullanımı yaygınlaşan kavram, 18. yüzyılın sonlarına doğru siyaset sözlüğüne iyice yerleşerek, “*laissez faire laissez passer*” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin yerini almış ve düşünce özgürlüğünü, ifade hürriyetini, basın özgürlüğünü ve serbest ticareti savunanların adlandırılmasında kullanılan bir etiket haline gelmiştir⁴. Ancak sonraları liberalizm kavramı, günlük dilde çokça sözü edilen fakat doğru dürüst bir tanımı yapılmadan gelişigüzel kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Liberalizmin günümüzde dahi ne anlama geldiği tam olarak bilinmediği gibi hala kimi zaman kötileyici anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca, liberalizm deyince, liberal düşünürlerin çoğunun iktisatçı olmasından veya iktisatçı olmayan filozofların daha az tanınmasından dolayı, genellikle ekonomik bir doktrin akla gelmektedir. Liberalizm sırf ekonomik bir doktrin olarak ele alındığında ise, yine olumsuz bir yaklaşımla “*laissez faire* kapitalizmi” ile

¹ Fatmagül BERKTAY, *Modern Siyasal İdeolojiler*, (Ed: H. Birsen ÖRS). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 49.

² Atilla YAYLA, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara 2009, s. 23.

³ Maurice CRANSTON, *Freedom*, Longsman Green and Co, Londra 1954, s. 67.

⁴ Ludwig von MISES, *Planning for Freedom*, Libertarian press, Londra 1952, s. 38.

özdeşleştirilmekte ve kınanmaktadır⁵. Bazı yazarlar da liberalizmi siyasal bir doktrin olarak tanımlamaktadırlar. Örneğin Max Lerner, liberalizmin artık klasikleşmiş bir tanımını şöyle yapar: “*Liberalizm, bir yönetim metodu ve siyasal olarak, toplumu örgütleyen bir ilke ve birey ile topluluk için bir hayat tarzı olarak özgürlüğü savunan inanç, felsefe ve harekettir*”⁶. Sabine’e göreyse liberalizm, dar anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm arasında yer alan, geniş anlamda ise komünizme ve faşizme karşı olan bir siyasal teoridir⁷.

Liberalizmin ekonomi yahut siyaset ağırlıklı bir teori olarak algılanması, onun tek, kendi içinde tamamen tutarlı, farklı türleri bulunmayan “yekpare” bir düşünce sistemi olduğu anlamına gelmemektedir. Liberalizm tıpkı sosyalizm gibi kendi içinde büyük bir canlılık ve çeşitlilik göstermiştir. Bunun yanı sıra kimi zaman diğer siyasal doktrinlerle iç içe geçmiştir. Öyle ki, liberalizm, sosyalizm, muhafazakarlık gibi kavramları birbirinden ayırmak çok güç olmaktadır⁸. Liberalizmin 19. yüzyılda İngiltere’deki anlamı “klasik liberalizm” iken 20. yüzyıl Amerika’sında bu kavram sol fikirlerle eş tutulmuş ve etatist (Devletçi) düşünce yerine kullanılmıştır. Günümüz siyasal ortamına baktığımızda da bu üç kavramın bazı yönleriyle iç içe girdiği ve birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Amerika’da sol eğilimli fikirleri savunanlara liberal denilmekte, klasik liberalizmin görüşleri ise kısmen yeni muhafazakarlar (neo-conservative) tarafından benimsenmektedir⁹. Nihayetinde yönetsel farklılıkların getirdiği sonuçlar ve “özgürlük” kavramının tarihsel süreçte standart bir algılayış biçiminin olmayışı birbiriyle tamamen zıt alt gelenekler barındıran daha geniş siyasi ve düşünsel bir liberalizm geleneği yaratmıştır.

Özgürlük, eşitlik, bireysellik ve rasyonellik ilkelerini savunan liberalizmin esasını teşkil eden “özgürlük” kavramına tarihsel dönemlere göre atfedilen farklı anlamların mevcudiyeti, üzerinde mutabık kalınan sabit bir liberalizm tanımının ortaya çıkışını engellemiş olsa da sonuçta bu akımın temel kaygısı, devletin müdahalesine

⁵ Atilla YAYLA, a.g.e s. 24.

⁶ *Encyclopedia Britannica*’nın 1960-1973 yılları arasındaki, Max LERNER imzalı “*Liberalism*” maddesi

⁷ George SABINE, *Siyasal Düşünceler Tarihi- Yakın Çağ* (Çev:Özer OZANKAYA), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1969, s. 119.

⁸ Jeremy WALDRON “*Theoretical Foundations of Liberalism*” *The Philosophical Quarterly*,1987, s. 129.

⁹ Atilla YAYLA, a.g.e s. 27.

karşı bireylere sivil özgürlüklerini kazandırmaktır. Bu bağlamda liberalizm genel olarak “*Aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelik siyasal ve ekonomik felsefe*¹⁰” biçiminde tanımlanabilir.

1.2) Liberalizmin Tarihi Arka Planı

Batının düşünsel tarihi derinlemesine incelendiğinde liberalizm felsefesinin kaynağının çok eski çağlara dayandığı görülmektedir. Antik Yunan dönemindeki demokratik pratiklerin ve usçu (rasyonel) bakış açısının söz konusu felsefenin ortaya çıkışında önemli bir yere sahip olduğu ve liberal fikirlerin temellerini oluşturduğu açıktır. Liberalizm, bireyin önemini vurgulayan ve bireyin cemaate, topluluğa kayıtsız şartsız itaatten kurtulmasını, gelenek ve otoritenin baskısından sıyrılıp özgürleşmesini savunan pre-sokratik filozofların düşüncelerine ve sonraki pratiğinde olmasa bile başlangıçtaki öğretilerinde bireyi önemseyen Hıristiyan geleneğine de bağlanabilir. Ancak modern liberalizm düşüncesi genellikle 17. ve 18. yüzyılların bir ürünü olarak kabul edilir¹¹.

Modern anlamda liberalizm düşüncesinin ortaya çıkışı Batı Avrupa’da ortaçağ düzeninin çökmesiyle başlar. Ortaçağ düzeni, Roma imparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerin kendi alanlarında hâkim olduğu, kilisece tanınmış uhrevi ve hemen hemen dünyevi alanlarda, nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir¹². Söz konusu düzen papa, imparator ve yerel güçlerin karşılıklı bağımlılıklarına dayanmaktaydı.

Kilise o dönemde imparatorun ve lokal güçlerin otoritesine meşruiyet kazandırmak için dinsel ilkeler sunan önemli bir güçtü. Bu dönemde iktidar söylemlerinin temelini dinsel meşruiyet oluşturmaktaydı. Feodal sistemin en önemli gücü olan kilise, herhangi bir otoriteden daha güçlü, daha yaygın, daha eski ve bütün

¹⁰ Fatmagül BERKTAY, a.g.e s. 50.

¹¹ Fatmagül BERKTAY, a.g.e s. 53.

¹² Halis ÇETİN, “*Liberalizmin Tarihsel Kökenleri*” Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:3 Sayı:1, 2002, s. 80.

Hıristiyan dünyasına yayılmış bir örgüttü. Dinsel değerlere göre şekillenen orta çağ döneminde kilisenin maddi ve manevi gücü muazzamdı. Hıristiyanlığın kutsal amaçlarını bahane eden kilise sosyal hayatın her alanında yer alıyor, eğitimden vergiye kadar tüm sosyal düzene ve toplumsal ilişkilere müdahale ediyordu. Kilise ortaçağda tüm Hıristiyan kralların papaya bağlı olması gerektiğini söylüyor, onun emir ve direktiflerini yerine getirmesini istiyordu. Papa bu yüzden tek egemenlik merkezi olarak kabul ediliyor ve krala bağımlı bir durumda olması asla düşünüleliyordu¹³

Ortaçağın bir başka aşkın gücü ise feodal sistemdi. Feodal yapı dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar olmak üzere üç sınıfa bölünmüştü¹⁴. Bir başka tanıma göre ise toplum beyler ve serfler olarak ayrılaşmıştı¹⁵. Bu sistemde toprak en büyük iktidar aracıydı. Doğrudan üretici olan köylü üretim aracı toprakla özgül bir ilişki sayesinde birleştirilmiştir¹⁶. Bu ilişki aynı zamanda serfliğin hukuksal durumunu da belirlemişti, buna toprağa bağımlılıkta denebilir. Serfler hukuksal olarak sınırlandırılmışlardı ve tüm ilişki biçimleri beyler tarafından belirlenmekteydi¹⁷. Bu yapı içinde ekonomik bağımsızlığı olan özgür bir bireyden söz etmek olanaksızdı.

Krallar ortaçağın bu iki baskın güç odağıyla çatışma içerisine girmişlerdi. Kral burjuvaziye yanına alarak soylulara karşı kendi iktidarını güçlendirmeye çalışmış, bunun sonucunda da mutlak iktidar geleneği yerine toplumsal aktörlerin yönetime katılmasını sağlayan kurumlar (meclisler) ortaya çıkmıştı. Krallıkların güçlenmesiyle birlikte ulusal devletler oluşmaya başladı. Halk artık kendini lordların, toprak sahiplerinin uyuğu olarak değil, kralın uyuğu olarak görüyordu. Burjuvazi ile kral feodalite ve kiliseye karşı güç birliği yapmışlardı. Burjuvazi kralın ordusuna maddi destekte bulunuyor, bunun karşılığında da ticaretin serbestleşmesini ve güvenli hale getirilmesini istiyordu. Kral burjuvazi kaynaklı bu maddi desteğin devamının kendi iktidarını koruması için çok önemli olduğunun farkındaydı. Bunun için tüccarları özgürleştirici ve ticareti arttırıcı kanunlar çıkarıyor ve burjuvazinin güçlü kalmasını sağlıyordu. Bu süreçte orduyu, vergi

¹³ Perry ANDERSON, “*Passages From Antiquity to Feodalism*”, Verso, 1978 s. 214.

¹⁴ Halis ÇETİN, a.g.m, s. 81.

¹⁵ Leo HUBERMAN, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Murat BELGE), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 24.

¹⁶ Halis ÇETİN, a.g.m, s. 81.

¹⁷ Perry ANDERSON, a.g.e s. 47.

sistemini, bürokrasiyi güçlendiren kralların bir başka güç odağı olan kiliseyle çatışması kaçınılmaz hale gelmişti. Krallıkla çatışmaya giren papalık gerek halk üzerinde uyguladığı sistemli sömürü politikasıyla, gerek vazgeçemediği lüks tutkusu nedeniyle kısa sürede geniş halk kitlelerinin tepkisini çekmekteydi¹⁸. Bu süreçte kilisenin dünyevi işlerden elini çekmesi gerektiğini, kilisenin tüm yönleriyle yeniden düzenlenmesi gerektiğini söyleyen düşünürler ortaya çıkmaya başladı. Bu düşünürlerden John Wycliffe'in ve Jan Hus'un reform önerileri kilisenin dünyevi hayata müdahil olmasına duyulan düşmanlığı ve öfkeyi arttırıyordu. Wycliffe ve Hus kilisenin servet edinmesine, halktan yüksek vergiler toplamasına ve papanın kilise içindeki mutlak egemenliğine karşı çıkıyorlardı. Halk bütün Hıristiyanların birbirinin kardeşi olduğunu ve herkesin eşit olduğu fikrinde birleşmişti. Bu görüşler reform hareketinin başlamasını sağladı. Luther, Zwingli, Münzer, Calvin gibi düşünürler reform hareketini tüm Avrupa'ya duyurdular. Reform hareketi sonucunda tüm kıtayı baskı altında tutan Roma Kilisesi'nin hiyerarşik örgütlenmesi yıkılmış, dini ve felsefi alanlarda özgür düşünce egemen olmuştur.

Avrupa'da ortaçağ düzeninin yıkılmasını sağlayan bir başka büyük hareket de Reform ile paralel biçimde cereyan eden rönesanstır. Rönesansla birlikte Avrupa'da bilime, sanata, felsefeye, tarihe tüm siyasal ve sosyal olgulara bakış açısı tamamıyla değişmiş, insan aklına olan güven ile birlikte aydınlanma çağı başlamıştır. Avrupa açısından Rönesans bir tarihsel dönüşüm, bir devrimdir.¹⁹ Rönesansın asıl önemi dinsel niteliği ağır basmayan bir özgürlük kavramı etrafında oluşan bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak yeni bir insan felsefesi doğurmuş olmasıdır²⁰. Bu felsefe liberalizmin en önemli ilkeleri olan bireycilik ve özgürlük anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur²¹. Rönesansın temel hareket noktasında insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul eden hümanizm felsefesi vardır. Bilimde, sanatta, edebiyatta, felsefede özgür insan anlayışı ön plana çıkarılmış, kilisenin skolastik ortaçağ zihniyeti reddedilmiştir. Her alanda insanların eşitliği, özgürlüğü savunulmuş ve aklın

¹⁸ Halis ÇETİN, a.g.m, s. 84.

¹⁹ Betül ÇOTUKSÖKEN "Ortaçağ ve Rönesans üzerine Kimi Bilgiler", Gergedan, Sayı:13, 1988, s.35-45.

²⁰ M. Ali KILIÇBAY "Bir İtalyan İcadı: Rönesans ve Doğunun Olanaksız/ Olanaklı Rönesansı", Gergedan, Sayı: 13, 1988, s. 174-178.

²¹ Halis ÇETİN, a.g.m, s. 87.

egemenliğine inanan, bireyci, yaşama her şeyden daha fazla değer veren “rasyonel birey” ortaya çıkmıştır. İnsanı temel alan ve onu her şeyden değerli gören hümanizm bilimde, sanatta, teknikte hızlı ve yaygın bir gelişmenin felsefi kaynağını oluşturmuştur. Öte yandan astronomi ve coğrafya alanındaki gelişmeler kilisenin savlarını çürütmüştü. Akıl dinin hegemonyasından kurtulmuş ve özgür düşünce galip gelmişti. Toplum bu yeni hümanist felsefeye uygun bir siyasal arayış içine girdi. Liberalizmin fikir önderleri de bu çağlarda ortaya çıktılar. Eserlerinde hümanizmaya, rasyonalizme ve bireyciliğe uygun siyasal yapı arayışı temel sorundu²². Locke, Hume, Smith gibi liberal düşünürler fikirlerini bu özgürleşen ortamda dile getirdiler. Bireye ve birey aklına güvenmeye, doğal düzen ve doğal haklar yasasına, özgürlük ve toplumsal rıza anlayışına dair düşüncelerini dile getirerek liberalizmin felsefi temellerini atmış oldular.

Ortaçağ Düzeninin çözülüşü ve bu çözülme sonrası liberalizmin doğuşunun nedenleri genel olarak; gelişen Rönesans hareketinin kilisenin temel referanslarının doğruluğuna indirdiği darbe, yine “reformasyon hareketinin” aynı referansların tekliğine indirdiği darbe; bu ikisinin sonunda gelişen sekularizasyon: Keşif ve kolonizasyon hareketinin ve bunu başlatan krallıkların gücünü konsolide etmesi, (pekiştirmesi) yerel-feodal beyliklerin kısıtlamalarından kurtulmak isteyen burjuvazinin krallarla yaptığı ittifakın konsolidasyonu arttırması ile zaten hiç bir zaman mutlak denetim kuramamış olan imparatorluğun yerini mutlak monarşilere bırakması olarak ifade edilebilir²³.

1.3) Liberalizmin Felsefi Temelleri

Ortaçağ feodalitesinden sonra Batı’da yükselen baskıcı ve güçlü merkezi krallıkların katı ve adaletsiz yönetim anlayışları Batılı toplumları özgürlük mücadelelerine, Batı aydınlarını da özgürlükçü teorilere yönlendirmiştir²⁴. 17. yüzyılda mutlakiyetçi görüşlere ağır bir darbe indiren John Locke liberal devlet düzeninin de öncüsü olarak sahneye çıkmıştır²⁵. Çalışmanın bu bölümünde liberalizmin kurucusu olarak sayılan John Locke’dan başlayarak, modern anlamda liberal felsefeyi ortaya

²² Toktamış ATEŞ, *Demokrasi*, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 63.

²³ Fikret ELMA, “*Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve Jhone Lock*” Journal of Qafqaz University, Sayı: 9, 2002, s. 3.

²⁴ Fikret ELMA a.g.m s. 4.

²⁵ Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul 1989, s. 153.

çıkaran belli başlı düşünürler ve Liberalizm ile ilgili görüşleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3.1) John Locke

“John Locke 17. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak görülmekte ve siyasi liberalizmin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Locke’un “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*” adlı eserinde sunulan bilgi kuramı Aydınlanma Çağı’nın ana kaynaklarından biri olduysa da;²⁶ İngiliz düşünür Locke, 1690’da yayımlanan “*Sivil Hükümet Üzerine İki İnceleme*” adlı eseriyle liberalizmin öncülüğünü yapmış ve günümüzde “Klasik Liberalizm” dediğimiz doktrinini evrensellik temeli üzerine kurmuştur²⁷. Locke’un sosyal teorisinin temelini “doğal haklar sistemi” olarak adlandırılan düşünce oluşturmaktadır. Doğal hukuk, eski Mısır’a ve antik Yunana’a kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Eski Mısırda, doğal hukuk düşüncesinin temeli olan, iktidar sahibinin ihlal edemeyeceği, iktidar sahibini de bağlayan kuralların var olduğu fikri mevcuttu. Bu fikir Antik Yunan’da Stoacı felsefeyle daha da gelişti²⁸. Stoacı felsefe, Roma hukuk düşüncesi, Hıristiyanlık dini ve felsefesi Locke’un tevarüs ettiği tabii hukuk fikrinin temelinde yatan başlıca kaynaklardır²⁹. Sosyal teorinin hareket noktasını insan doğası olarak belirleyen yaklaşımların varsayımı; insanın iyi veya kötü, savaşçı veya barışçıl olmasıdır. Locke insan tabiatının olumlu yönlerini ön plana çıkarmış ve insan tabiatını olumlu olarak idealize etmiştir.

Locke toplu halde yaşayan bireylerin doğuştan üç temel hakka sahip olduğunu savunur. Bunlar: Hayat hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkıdır. Locke’da hayat, hürriyet ve mülkiyet hakları iç içedir ve bunları birbirinden ayırmanın imkânı yoktur³⁰. Ona göre hakların, dolayısıyla mülkiyet hakkının kaynağı devlet değildir³¹. Ancak Locke insanın bütün doğal haklarının korunması gerektiğini belirtmiş, bunun için de

²⁶ Philippe RAYNAUD-Stéphane RİALS, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* (Çev: İsmail YERGUZ, N.Kamil SEVİL, Emel ERGUN, Hüsnü DİLLİ), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 542.

²⁷ Kazım BERZEG “*Yeni Dünya Düzeni ve Liberalizm*” Polemik, Sayı:13, 1994, s. 23.

²⁸ Atilla YAYLA a.g.e s. 38.

²⁹ Orhan Münir ÇAĞIL “*İnsan Hakları ve Tabii Hukuk*” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Sayı: 4, 1984, s. 81.

³⁰ Atilla YAYLA a.g.e s. 47.

³¹ Norman BARRY *An Introduction to Modern Political Theory*, Macmillan, Londra 1989, s. 226.

devletin varlığının gerekli olduğunu savunmuştur. Locke'a göre doğa durumunda yani siyasi toplumun kurularak devletin varlık alanına girmesinden ve pozitif hukukun doğmasından önce bütün insanlar hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına eşit olarak ve ellerinden alınamaz bir şekilde sahiptirler ki, işte bu haklar insan haklarının temel taşlarıdır.³² Toplumun doğa durumundan siyasi ve uygar topluma geçmesinin nedeni, insanın her şeye rağmen tabiat halinde güvende olmaması ve başkalarının saldırısına uğrayarak hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını kaybetme ihtimalleridir. Bundan dolayı insanlar uygar topluma geçmeye yönelirler. Bunun için herkes sahip olduğu kendini ve başkalarını koruma ve yasaya karşı işlenmiş suçları cezalandırma yetkisini, birincisini kısmen, ikincisini bütünüyle olmak üzere bırakır³³. İşte bu durumdan dolayı Locke, modern devletin anayasadan önceki durumunu ve bireyin siyasi biat yükümlülüğünün temelini sosyal bir sözleşme varsayımına dayandırmıştır. Böyle bir varsayımın amacı, siyasi iktidarın kaynağının bireylerin özgürlüğünde olduğunu göstermek suretiyle onu sınırlamaktır.³⁴ Ancak insanların yaptığı bu sosyal sözleşme temel haklarından vazgeçtikleri anlamına gelmemektedir. Bireylerin doğuştan sahip olduğu temel hakları korumak devletin yegâne görevidir. İnsanlar devlete yalnızca bu hakları koruması için yetki vermişlerdir. Locke'a göre bu haklar hiçbir zaman görmezden gelinemez. Bu hakların şu veya bu şekilde devlet tarafından yok edilememesi, ortadan kaldırılamaması hakların niteliğinden kaynaklanmaktadır. Hobbes'un veya daha sonra faydacı teorisinin kurucusu J. Bentham'ın ileri sürdüğü gibi kronolojik olarak devletin ve pozitif hukukun ortaya çıkmasından sonra var olmayan, menşeyini tabii hukukta bulan ve uygar toplumdaki, bir başka deyişle sosyal mukaveleden önce var olan hakların, varlık sıralamasında ikincil olan bir kurum (Devlet) tarafından ilga edilmesi düşünülemez³⁵. Locke, insanın vazgeçilemez tabii haklara sahip olduğunu ve siyasi düzenin amacının hürriyeti güvence altına almaktan başka bir şey olmadığını savunmuştur³⁶. Böylece Locke'un sisteminde başlıca yere sahip olan otorite değil hürriyet olmuştur.

³² Mustafa ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s. 20.

³³ John LOCKE, "Uygar Yönetim Üstüne İkinci İncelemeden Seçme Parçalar" (Çev. Mete TUNÇAY), *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi II*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 178.

³⁴ Mustafa ERDOĞAN, a.g.e s. 12.

³⁵ Atilla YAYLA a.g.e s. 46.

³⁶ Adnan GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 201.

1.3.2) David Hume

1711-1776 yılları arasında yaşamış olan İngiliz düşünür David Hume, aydınlanma düşüncesinin en yetkin ve önemli temsilcilerinden biridir. Hume'un dine ve metafiziğe yönelik kuşkucu ve eleştirel yaklaşımı, bilimselliği, liberalizmi ve ahlaki duygulara bağlayan anlayışı onu aydınlanma çağının en büyük düşünürlerinden biri haline getirmiştir. Hume metafiziği ve teolojiyi şiddetle eleştirmiş ve deneyimden yardım görmeyen aklın insanı sadece yanıltacağını belirtmiştir. Onun bu fikirleri ortaya koymasının en büyük nedenlerinden biri din ve mezhep savaşlarıdır. Hume'u etkileyen bir diğer husus ise felsefedeki şüpheciliktir³⁷.

Daha önce epistemolojiye yaptığı katkılarla tanınan Hume, özellikle Hayek'in çalışmaları sonucunda ve ancak 20. yüzyılın ortalarında son derece önemli fikirler geliştirmiş bir düşünür olarak kabul edilmeye başlanmıştır³⁸. Hayek'in yazılarında Locke'a pek az atıfta bulunulurken Hume'dan sık sık söz edilmesi, liberal teorinin gerçek kurucusunun Hume olduğunun belirtilmesini ve bu düşünürün gittikçe yoğunlaşan bir entelektüel ilginin odağı olmasını sağlamıştır³⁹.

Hume, aydınlanma çağı olarak adlandırılan dönemde hâkim ve yaygın görüş olan rasyonalizm (akılcılık) fikri yerine, empirizm (deneycilik) fikrini benimsemiştir. Bu dönemde Newton'un fizikteki başarılı çalışmaları dönemin entelektüellerinin akla olan güvenlerini artırmıştır. Dolayısıyla çağın aydınları toplumsal hayatın kanunlarının da doğa bilimlerinin kanunları gibi keşfedebileceğini ümit etmişlerdir. Çağdaşları gibi Hume'da Newton'dan çok etkilenmişti. Ancak onun Newton'da gördüğü kaba bir rasyonalizm değildi. Hume'a göre Newton, sadece doğrulanabilir sebepleri aramakta ve tecrübenin kontrolünden geçmeyen tüm varsayımlardan kaçınmaktaydı. Newton'un pozitif yöntemini insan tabiatına aktaran Hume bundan rasyonalizmden çok uzak neticeler çıkarmıştı. Hume, insan zihninin gözlem ve deney olmaksızın ne kendi hakkında ne de dışarıdaki objeler hakkında bir şey bilemeyeceğini ifade etmekteydi.

³⁷ Ahmet CEVİZCİ, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2007, s. 57.

³⁸ Friedrich August von Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge and Kegan Paul, Londra 1967, s.108.

³⁹ Atilla YAYLA a.g.e s. 56-57.

Hiç kuşku yok ki Hume'un istediği, aklın düşünce yoluyla bir takım sonuçlara ulaşmasının yolunu tıkamak ve onu entelektüel faaliyetlerden tamamıyla dışlamak değildi. Onun asıl yapmak istediği, bilimsel alanlarda ilerleyebilmek için izlenmesi gereken yolun, olguların gözlem ve tahliline dayandığını vurgulamaktı. Bundan dolayı Hume, dönemindeki yaygın kanaatlerin aksine, insan aklının sınırlılığını bilgi teorisinin merkezine yerleştirerek, olgular hakkında bilmek istediğimiz şeylerin ancak deneyim ve gözlem ile tespit edilebileceğini söylemektedir⁴⁰.

Hume doğal hukuk felsefesine de karşı çıkmaktadır. David Hume "*Treatise of Human Nature*" (*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*) adlı eserinde "olan" ve "olması gereken" arasındaki ilişkiyi tartışmıştır⁴¹. Tabii hukuk "olan" ile "olması gereken" arasındaki farkı reddeder. Tabii hukuk tek kelimeyle "olması gereken" in ifadesi değil de "olan" ın tasviridir⁴². Hume ise "olması gerekenin" ondan tamamıyla farklı olan diğerlerinden çıkarılabilmesi tümüyle kavranamazdır⁴³ der. Hume'a göre salt betimsel ya da ampirik (Deneysel) öncüllerden, değerlendirici ya da kural koyucu bir sonuca ulaşılamaz⁴⁴.

Hume, aklın moral (Ahlâk) kurallarının yaratılmasında yetersiz kaldığını, dolayısıyla da moral kurallarını aklımızın ortaya çıkarmadığını iddia eder. Ona göre moral kuralları, aklın bilinçli ürünleri olan ya da insanın tabiatında doğuştan bulunan olgular değildir. Düşünür bu kuralların insanoğlunun pratik tecrübelerinin ürünü olduğunu ve ancak insanoğluna faydalı oldukları görülürse varlıklarını sürdürebileceklerini belirtmektedir. Burada "fayda" kavramını düşünce sistematiğine katması, Hume'un faydacı teorisinin de kurucusu olarak tanınmasını sağlamıştır. Hume aklın kimi alanlardaki yetersizliğini belirttikten sonra adalet ve mülkiyet teorisini ortaya koymuştur. Ona göre adalet duygusu insanın doğuştan getirdiği ve insan tabiatında var

⁴⁰ Atilla YAYLA a.g.e s. 59.

⁴¹ Brain. H. BIX "*Doğal Hukuk: Modern Gelenek*" (Çev. Ertuğrul UZUN) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 2004, s. 309.

⁴² Selahattin KEYMAN "*Tabii Hukuk Doktrininin Epistemolojik Tahlili*" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1-4, 1998, s. 20.

⁴³ David HUME, *Treatise of Human Nature*, iii 1.1. (1739)'dan aktaran Brain. H. BIX, a.g.m s. 309.

⁴⁴ Brain. H. BIX a.g.m s. 310.

olan bir olgu değildir. Adalet duygusuna vücut veren izlenimler insan aklının doğal ürünü değildirler; insanların onları geliştirmesinden ve beşeri teamüllerden doğarlar⁴⁵.

Hume ortaya koyduğu adalet teorisinden sonra “üç temel doğa yasası” ndan bahsetmektedir. (Hume “doğa yasası” kavramını doğal hukuk felsefesini benimseyen düşünürlerin kullandığı manada kullanmamakta, deneyim ile gelişen ortak yasaları kastetmektedir) Bunlar, mülkiyetin devamlılığı, mülkiyetin rıza ile transferi ve vaatlerin yerine getirilmesidir. Bu kurallar şahıslara özgü değil genel kurallardır. Belirli bir kişinin ya da zümrenin yararlanması için ortaya çıkarılmış değildir. Bu kurallar herhangi bir toplum kesimine değil, bütün topluma uygulanır ve asla esnek değildir⁴⁶. Bu kuralların insanlar tarafından bilinçli bir şekilde, önceden planlanarak icat edilmediği vurgulanmalıdır⁴⁷. Hume’a göre bu kurallar tüm bir insanlık tarihi süresince yavaş bir ilerlemeyle geçerli hale gelebilmiştir. Kuralların yerleşik kalması ve güç kazanması ihlal edildiklerinde meydana gelecek olan olumsuzluklara bağlıdır.

Hume mülkiyeti bir “doğal hak” olarak göz önüne almayı reddetmekle birlikte Locke’un görüşlerinden fazla uzaklaşmaz⁴⁸. Bir kimse daha önce hiç kimseye ait olmayan bir nesne üzerinde emek ve becerisini kullanarak bir değişiklik yaptığında, kendisi ile o nesne arasında bir bağlantı kurulmasını sağlamakta, bu da insanı mülkiyet diye adlandırılan yeni bir bağlantı aracılığıyla o nesneyi o kimseye bağlamaya sürüklemektedir⁴⁹.

Hume’a göre mülkiyet hakkına saygı göstermenin altında yatan temel neden faydadır. İnsanlar zaman içinde, tecrübeleriyle, başkalarının mülkiyetini tanımanın ve saymanın aynı zamanda kendi yararlarına da uygun olduğunu anladıkları için mülkiyetle ilgili kanunlara saygı gösterirler⁵⁰.

⁴⁵ David HUME, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Selmin EVRİM), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s. 46.

⁴⁶ David HUME, a.g.e, s. 53.

⁴⁷ Friedrich August von Hayek, a.g.e s.113.

⁴⁸ Henri DENIS, *Ekonomik Doktrinler Tarihi I*, (Çev. Atilla TOKATLI), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1973, s. 155.

⁴⁹ Henri DENIS. a.g.e s. 155.

⁵⁰ Adnan GÜRİZ, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 200.

Anti-rasyonalist liberal teoriyle ilgili birçok görüş, ilk olarak David Hume tarafından ortaya atılmış ve işlenmiştir. Bu büyük düşünür sistematik bir ekonomik veya politik teori geliştirmemesine rağmen, ekonomi ilminin ve liberal siyasi teorisinin kurucularından biri, hatta bazen en önemlisi olarak kabul edilmektedir⁵¹.

1.3.3) Adam Smith

Adam Smith 1723-1790 yılları arasında yaşamış İskoçyalı iktisatçı ve filozoftur⁵². Smith'in ilk kitabı olan *Ahlaki Duygular Kuramı (The Theory of Moral Sentiments)* 1759'da yayımlanmıştır. Toplumda var olan doğal düzenin insan davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen Smith, bu eseriyle hem toplumsal hem de kişisel ahlak felsefesi üzerine önemli fikirler geliştirmiştir. Smith bu yapıtta, kitabın başlığında belirttiği gibi, insandaki çeşitli ahlaki duyguların (“haklılık ve haksızlık” duygusu, “pişmanlık” duygusu) kökenini (zihinde kendiliğinden ortaya çıkış tarzını) açıklamaya çalışmıştır⁵³. Bunu yaparken “insan doğasının ilkeleri” adını verdiği bir takım temel içgüdüsel davranış biçimlerini esas almıştır. Bu davranış biçimleri: kendi çıkarını düşünme ve sempati, özgürlük isteği ve topluma uyma güdüsü, çalışma arzusu ve mübadele eğilimi’ dir. Smith bu üç temel davranış biçiminin toplum içinde bir denge ve uyum meydana getirdiğini söylemektedir. Bu denge sayesinde, her fert, kendi arzu ve menfaatleri peşinde koşarken, aynı zamanda başkalarının da iyiliğine yol açan sonuçlar yaratmaktadır⁵⁴. Örneğin sadece zengin olmayı düşünen bir birey daha çok çalışır ise bu çalışmasından toplumda faydalanacak ve bu olumlu gelişme sürüp gidecektir⁵⁵.

Smith bu doğal duyguların ortaya çıkış şeklini açıklarken, onların toplumsal yaşamda oynadıkları rolü ayrıntılı bir biçimde anlattı ve bu duyguların genel olarak “iyi yönlendirilmiş” olduklarını yani toplumun refahı ve düzeni için faydalı olduklarını öne sürdü. Fakat Smith’e göre söz konusu duygular bazen aşırı bazen de yetersiz olmakla birlikte beklenmedik bir biçimde kötü yönlendirilmişlerdi. Bu bakımdan da eğitim

⁵¹ Atilla YAYLA, a.g.e, s. 71.

⁵² Hülya KESİCİ, “Adam Smith ve Ahlak Teorisi” İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:58, 2010, s. 90.

⁵³ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, (Çev: Bülent ARIBAŞ), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 80.

⁵⁴ Aydın YALÇIN, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1976, s. 176.

⁵⁵ Hülya KESİCİ, a.g.m, s. 90.

yoluyla düzeltilmeleri ve daha faydalı hale getirilmeleri gerekiyordu. Onları doğrulamak ve eleştirmek felsefenin ve etiğin görevidir. Bu anlamda felsefe, doğayı tamamlamakta ve kimi zaman da düzeltmekteydi⁵⁶.

Smith *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde insanların iç içe geçmiş ilişkiler ağı içerisinde belli bir düzenin parçaları olarak yer aldıklarını belirtmektedir. Ona göre insanların anlık ve genellikle içgüdüye dayanan davranışları bu düzenin işleyişini sağlayacak, kendilerinin ve toplumun refahına katkıda bulunacaktır. Ekonomide var olan “görünmez el” bu düzenin bir parçasıdır. Smith'in teorisinde sürecin en önemli noktasını “duygudaşlık kanunu” denilen unsur oluşturur⁵⁷. Smith'in ahlak ve adalet teorilerinin temelini bu ilke belirler. Smith'in ahlak teorisi öz itibarıyla şudur: İnsanlar, başka bir kimsenin eylemlerini ve karakterini, eğer kendilerini o insanın içinde bulunduğu pozisyona koyup kendi duygularını bireyin davranışını motive eden duygulara uydurabilirlerse onaylarlar. Bu tür tasavvuri durum değişiklikleriyle içine giremedikleri davranışları ise reddederler, kınarlar⁵⁸.

Smith'in adalet teorisi de daha önce belirtildiği gibi duygudaşlık ilkesine bağlıdır. Doğal adaletin standardı, eylemden zarar gören ideal seyircinin reaksiyonlarıdır⁵⁹. Herhangi bir eylemden dolayı zarar gören bir bireyin karşılık verme, cezalandırma hakkı vardır. Eylemin seyircisi olan üçüncü bir kişinin cezalandırma hissini paylaşma (duygudaşlık) derecesi, cezanın ölçüsünü belirler.

Ahlaki duygular kuramı adlı eser Adam Smith'in şöhretini önemli ölçüde artırmıştır. Ancak Smith asıl saygınlığını ve iktisat biliminin kurucusu ünvanını 1776 tarihinde çıkardığı ve tam adı “*Ulusların Zenginliği Sebepleri ve Kaynakları Üzerine Bir Soruşturma*” olan fakat kısaca “*Ulusların Zenginliği*” dediğimiz ünlü eseriyle elde etmiştir. *Ulusların Zenginliği*, bugünkü bilimsel standartlar açısından çeşitli kusurlar taşımasına rağmen, çok etkili olmuş, yazarına iktisat ilminin kurucu babalığı yanında,

⁵⁶ Francisco Vergara, a.g.e s. 81.

⁵⁷ Atilla YAYLA a.g.e s. 76.

⁵⁸ Thomas Draper CAMPBELL “*Adam Smith and Natural Liberty*” Political Studies, Sayı: 4, s. 528.

⁵⁹ Atilla YAYLA a.g.e, s. 77.

“iktisadi liberalizm”in kuruculuğu ünvanını da kazandırmış ve ekonomik klasikler arasında baş yeri almıştır⁶⁰.

Smith’in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri işbölümünün işleyişinin ve öneminin anlatılmasıyla, bunun örneği olarak bir toplu iğne fabrikasındaki iş bölümüne dayanan çalışma düzeninin harikulade tasviriyle başlar⁶¹. Smith işbölümünün aynı sayıdaki insanın bireysel çalıştığı zaman alacakları verimden çok daha fazla verim almalarını sağlayacağını belirtmiştir. Smith’e göre işbölümü; her işçinin becerisinin artmasını, bir işten diğerine geçerken kaybedilen zamandan tasarruf edilmesini ve işi kolaylaştırıp kısaltan ve tek kişiye birçok kişinin yerini tutma imkânı sağlayan çok sayıda makinanın bulunmasını sağlar⁶². Smith’e göre insanlığa çok faydası olan ve gelişmiş toplumların refahının temelinde yatan işbölümü, bilinçli bir düzenlemenin ürünü değildir. İşbölümü bazı iradeler tarafından üzerinde düşünülüp taşınılmış, olumlu ve olumsuz yönleri rasyonel olarak hesap edilmiş, daha sonra da faydalı bulunarak hayata aktarılmış bir olgu değildir. Bir bilinçli düşünce ürünü olmayan işbölümü, insan doğasındaki “mal değişimi” nin yavaş yavaş gelişmesi sonucunda zorunlu olarak ortaya çıkmıştır⁶³. Bu bakış açısı rasyonalist değil empirist bir bakış açısıdır. Burada Smith ile Hume’un görüşlerinin örtüştüğü açık bir biçimde görülmektedir.

Smith *Ulusların Zenginliği*’nde insanların devamlı bireysel çıkarları için çalıştıklarını ve fayda maksimizasyonu güdüleriyle hareket ettiklerini söyler. Ancak bu durum olumsuz bir sonuç meydana getirmemekte, aksine tüm toplumun yararına olacak bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. İşlerin bu müdahalesiz ve doğal akışı refahı ve zenginliği artırır. Smith bir “görünmez el” in kişisel çıkar arayışına dayanan faaliyetleri yönlendirdiğini ve sonuç olarak toplum için en iyi olanın ortaya çıktığını iddia etmektedir. O’na göre piyasa sisteminin işleyişine müdahale edilmemeli ve her şey tam bir özgürlük içinde bırakılmalıdır. Rekabeti engelleyici eylemlerde bulunulmamalı işgücü ve sermayenin serbestçe dolaşımı siyasi otorite tarafından engellenmemelidir.

⁶⁰ Paul GEMAHLLING, *Büyük Ekonomistler*, (Çev: Zühtü URAY), Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s. 95.

⁶¹ Adam SMITH, *Ulusların Zenginliği*, (Çev: Ayşe YUNUS, Mehmet BAKIRCI), Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 19-20.

⁶² Adam SMITH, a.g.e, s. 121.

⁶³ Adam SMITH, a.g.e, s. 25.

Sonuçta Smith tüm insanların eylemlerine konulan sınırlamalardan gücendiklerine ve bu duyguyu paylaştıklarına, herkesin genelde doğal bir özgürlük hakkına, özelde ise ekonomik özgürlük hakkına sahip olduğuna inanır. Smith düşüncelerini geliştirirken iki temel kaynağın etkisi altında kalmıştır. Bu kaynaklardan ilki yeni gelişen pazar iktisadının genel kuramını oluşturmaya çalışan İskoç düşünürlerinden Ferguson ve Hume, bir diğeri de iktisadi olayların soyutlanarak bütünlük içinde açıklanmasına yönelik çalışmalarıyla tanınan düşünürlerden Turgot ve Quesnay'dır⁶⁴. Smith bu filozofların düşüncelerinden yararlanmakla birlikte, tamamıyla bunların bir parçası olmamış ve kendi özgün fikirlerini oluşturarak klasik iktisadi düşüncenin temellerini atmıştır.

1.3.4) John Stuart Mill

1806-1873 yılları arasında yaşamış olan İngiliz düşünür John Stuart Mill, 19. Yüzyıl klasik liberalizmi ile 20. Yüzyıl sosyal refah liberalizmi (müdahaleci liberalizm) arasında bir köprü kurmuş ve liberalizmi geniş bir perspektifle tanımlamıştır. *Özgürlük Üzerine* adlı yapıtı bireysel özgürlük savunusunun klasik metni kabul edilen bu İngiliz filozof, düşünce ve ifade özgürlüğünün, muhalif düşüncelere hoşgörünün; rasyonel, ahlaki ve uygar yurttaşın temel özellikleri olduğunu ve ne devletin ne de halkın çoğunluğunun, başka birisine zarar vermeyen bir bireyin özgürlüğüne müdahale hakkının olmadığını savunur⁶⁵. Mill'e göre bir görüş susturulduğunda, bugünkü ve gelecekteki kuşaklara zarar verilmiş olunur; çünkü susturulan görüş doğruysa, "yanlışla doğruyla değiştirme fırsatını yitiririz", yok eğer söz konusu görüş yanlışsa, bu sefer de "doğrunun yanlışla çatışmasından doğacak berraklığı ve etkiyi yitirmiş oluruz"⁶⁶. Bundan dolayı siyasi otoritenin bireye hiçbir görüşü empoze etme hakkı yoktur. Hükümetin bireye, kendisi için daha iyi olacak diye ya da onu daha mutlu kılacak diye herhangi bir görüşü zorla benimsetme hakkı yoktur. Söz konusu argümanlar bireyi ikna etmek için kullanılabilir, ancak onu zorlamak için bir neden olamaz. Mill, "*adına layık biricik özgürlüğün, başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaya kalkışmamak ya da onların*

⁶⁴ Mehmet SELİK, *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 173.

⁶⁵ Fatmagül BERKTAY, a.g.e, s. 77-78.

⁶⁶ Fatmagül BERKTAY, a.g.e, s. 78.

özgürlüğe kavuşma çabalarını engellemek kaydıyla, kendi iyimizi kendi bildiğimiz biçimde gerçekleştirmek”⁶⁷ olduğunu savunur.

Mill’in düşüncelerine felsefi açıdan bakıldığında yararçı (faydacı) ekolün temsilcilerinden biri olduğu görülmektedir. Yararçılık doktrini adaleti yarara dayandırır ve bunun için de hukukun salt bir temeli olduğunu kabul etmez⁶⁸. O’na göre fayda insan hareketlerinin amacı olduğundan, zorunlu olarak ahlakın da temel ölçütüdür⁶⁹. İngiliz düşünür Jeremy Bentham’ın temellerini atıp John Stuart Mill’in geliştirdiği yararçılık öğretisine göre, töresel gerçeğin ölçütü yararlıdır ve iyiyi kötüden ayırabilmek için yararlı olup olmadığına bakılmalıdır⁷⁰. Mill’e göre insanların mutluluğunu haz duygusu sağlar, haz duyulan şey ise yararlı olandır. İnsanlar yararlı olandan hoşlanıp yararsız olandan hoşlanmadıkları için davranışlarımızın sonucunun iyi veya kötü olduğunu bize verdikleri mutluluk nispetine göre anlayabiliriz. Yararçılık insanoğlunun amacının olabildiğince acıdan uzak ve olabildiğince haz duygusuna yakın bir yaşama ulaşmak olduğunu savunur. Bu amaca ancak yararlı olanın seçimiyle ulaşılabilir.

Mill hazların sadece miktarına göre değil, niteliklerine göre de sınıflandırılabilceğini söylemiştir. Ruhi hazların bedeni hazlara oranla daha yüksek değer taşıdığını düşünür⁷¹. Hazlar arasında niteliksek farklılıklar olduğuna göre, tüm insanlar genellikle yüksek hazları tercih edeceklerdir. Özellikle fazla yeteneğe sahip olan insanlar mutlu olmak için daha fazla haza ihtiyaç duyarlar. Bunlar kendilerine göre az yetenekli olan insanlardan daha fazla ıstırap çekerler. Ancak buna rağmen daha sıradan bir varlık olduğunu hissettikleri dereceye inmek istemezler. Mill bu durumu şöyle açıklar: *“Halinden memnun bir domuz olmaktansa muzdarip bir Sokrates olmak daha iyidir”*⁷².

⁶⁷ John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*, (Çev. Tuncay TÜRK), Oda Yayınları, İstanbul 2008, 1. Bölüm

⁶⁸ Giorgio Del VECCHIO, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, (Çev: Sahir ERMAN, Hazırlayan: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi), İstanbul 1952, s. 449.

⁶⁹ John Stuart Mill, *Faydacılık*, (Çev: Nazmi COŞKUNLAR), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 10.

⁷⁰ Tayfun AKGÜNER, *“John Stuart Mill’in Felsefesi ve Hukuk Görüşü”*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı: 1-4, İstanbul 1974, s. 628.

⁷¹ Adnan GÜRİZ, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 129-130.

⁷² John Stuart Mill, *Faydacılık...* s. 19.

Tabii hukuk ve sosyal sözleşme teorilerini reddeden Mill, bir taraftan insanların doğuştan bazı haklara sahip olduğunu reddeder, öbür taraftan eşitlik, herkesin hakkına sahip olması gibi bazı tabii hukuk prensiplerini benimser. Bencil insan varsayımının yerine toplumun yararı doğrultusunda davranan insan tipini yerleştirir. Mülkiyeti de insanlığın refahı için gerekli görür ve faydası dolayısıyla muhafaza edilmesi gereken bir kurum olduğunu belirtir. Mill, mülkiyeti insanlığın ilerlemesi ve refahı için gerekli görmesine karşın, liberal iktisadi sistemin bazı adaletsizliklere sebep olabileceğini söylemekte ve devletin bu durumu düzeltmek üzere bir takım tedbirler alabileceğini kabul etmektedir.

John Stuart Mill otoriter bir devlette yurttaşların ahlaki ve zihinsel potansiyellerini geliştiremeyeceklerini dolayısıyla da iktidarın sınırlandırılması gerektiğini savunur. Mill devletin birey özgürlükleri için tehdit oluşturabileceğini ifade ederken, bir taraftan da devletin “bireyin kendini gerçekleştirme” yönünde müdahale etmesinin olumlu sonuçlar doğurabileceğini söyler. Mill’e göre devlet; çalışma saatlerinin düzenlenmesi, çocuklara verilen eğitim, halk sağlığının iyileştirilmesi, emeklilik sigortası vb. konularda sisteme müdahale edebilir ve bu müdahale bireyin kendini gerçekleştirme ve potansiyelini ortaya çıkarmasına yardımcı olur.

Mill Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler adlı yapıtında, toplumun alt sınıfları da dahil olmak üzere tüm vatandaşların devlet yönetimine etkin bir şekilde katılmaları gerektiğini savunur. Ancak aynı zamanda, eğitim ve karakterin kişinin kaç oya sahip olacağını belirleyeceği bir “çoğul oy” sistemini önerir⁷³. Özgür düşüncenin ve liberalizmin en büyük savunucularından biri olarak gösterilmesine rağmen Mill, hala bir 19. yüzyıl aydınıdır ve elitizmden tam anlamıyla kurtulamamıştır. Ancak Mill’in bu düşüncesini, demokrasiyi hazmedememiş bir çoğunluğun diktasına karşı bireyi koruma kaygısı olarak da görebiliriz.

Mill çağdaşlarının aksine kadınların oy hakkının olması gerektiğini savunur. Cinsiyetler arasındaki farkın doğuştan gelen tabii bir olgu olmadığını, bunun da tıpkı sınıflar arasındaki fark gibi geçmişten gelen teamüllerden ve eğitimden kaynaklanan bir

---

⁷³ Fatmagül BERKTAY, a.g.e, s. 79.

eşitsizlik olduğunu savunur. 1869'da kaleme aldığı “Kadınların Bağımlılığı Üzerine” adlı makalesinde şöyle der: “Günümüzde iki cins arasında var olan toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke (bir cinsin hukuken diğerine bağımlı olması) kendi içinde yanlıştır ve şimdi de insanlığın gelişmesi açısından en önemli engellerden biri haline gelmiştir... Bunun yerini, hiçbir tarafa ayrıcalık ya da yoksunluk tanımayan tam bir eşitliğin alması zorunludur⁷⁴.” Mill, başkasını köleleştirenin kendisinin de asla kölelikten kurtulamayacağını belirtir. Bu düşünür İnsanlık tarihinin özgürlükçü geleneğini temsil eden en önemli entelektüellerinden biridir.

1.4) Ekonomik Olarak Liberalizm

Klasik liberalizm esasen 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Ancak klasik liberalizmin ekonomik yönünü oluşturan kapitalist sistemin kökleri 15. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu nedenle tarihi gelişime kısaca bakmakta yarar vardır. Klasik Doktrinden önce dünyada geçerli olan ekonomik ve siyasal düşünce akımı “Merkantilizm” olarak adlandırılır⁷⁵.

Batı Avrupa iktisat tarihinde ticaretin gelişmesi ve öne çıkması olgusu ideolojik bakımdan Merkantilizm, iktisadi sistem bakımından ticaret kapitalizmi terimleriyle ifade edilir⁷⁶. Merkantilizm 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür⁷⁷.

Merkantilizmin temelini “servet” kavramı oluşturmaktadır. Merkantilistler bir ülkenin zenginliğini, o ülkenin sahip olduğu değerli maden miktarıyla ölçerler. Dolayısıyla dış ticaret politikasının temel amacı, hazinenin altın ve gümüş stokunu arttırmaktır. Merkantilizme göre bir ülkenin zenginliğini ve gücünü artırabilmesi için daha fazla değerli madene sahip olması gerekir. Merkantilist düşünürler, dış ticarete bir devletin diğer devletler aleyhine bir zenginliğe kavuşabileceklerine inanmışlar ve bu doğrultuda çeşitli görüş ve politikalar geliştirmişlerdi⁷⁸. Batı Avrupa’da Merkantilist

⁷⁴ John Stuart MILL, *On the Subjection of Women*, Everyman Library, 1970 (ilk baskı 1869), s. 219.

⁷⁵ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, İstanbul 2009, s. 20.

⁷⁶ İshak TORUN, “Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:1, 2003, s. 186.

⁷⁷ Gülten KAZGAN, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 43.

⁷⁸ Gülten KAZGAN, a.g.e, s. 32.

dönemde ticaret, ulaşım, tarım, sanayi, metalürji, nüfus, kentleşme, mali ve teknoloji gibi alanlarda kısaca toplumsal ve ekonomik yaşamın her alanında canlanma başlamıştı⁷⁹. Bu bağlamda Batı iktisadi gelişiminin Merkantilist dönemde başladığı söylenebilir.

Merkantilizm sıkı bir devlet müdahaleciliğine dayanıyordu. Dış ödeme fazlası meydana getirip değerli maden stokunu artırmak için tüm ekonomik faaliyetler üzerine yoğun ve kapsamlı bir devlet müdahalesi öngörülüyordu. Ülkelerin temel amacı ihracatın mümkün olduğunca artırılması, ithalatın da mümkün olduğu kadar azaltılmasıydı. Mamûl mal ithali olabildiğince kısıtlanıyordu. Buna karşın, hammaddelerin ithalatı serbest bırakılıyordu. Bunun ifade ettiği anlam, hammadde ithalatının özendirilmesi ve bunların yurt içinde işlenerek dışarıya mamûl mal olarak satılmasıdır.

Merkantilist doktrine göre dünyada bulunan değerli maden stoku (dünya serveti) sabittir. Dolayısıyla birbirleriyle ticari ilişki içerisine giren ülkelerin menfaatleri daima çelişir. Yapılan ticaretten bir taraf kârlı çıkarken, diğer taraf aynı ölçüde zarara uğrar. Bir başka deyişle ticaretten iki tarafta aynı anda kazançlı çıkamaz. Bir tarafın elde ettiği kazanç miktarı öbür tarafın uğradığı kayıp miktarına eşittir.

Merkantilizm bölgelere göre değişik anlamlar kazanmıştır. Merkantilizmin sistem ve uygulama bakımından en iyi gelişme gösterdiği ülke, 16. Yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar dünya ekonomisinin merkezini oluşturan İngiltere'dir. İngiliz Merkantilizmine "Ticari Merkantilizm" adı verilmiştir. Bunun nedeni, İngiliz Merkantilist düşünürlerin daha çok ticari fikirlere önem vermeleri ve dış ticaretin gelişmesini zenginliğin en önemli koşulu olarak görmeleridir. İngilizler bu dönemde özellikle gemicilik, kredi ve para konularında önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.

Uzun mesafeli ticaretten elde edilen kazançlar ve Merkantilizmin sömürgeci politikalarıyla elde edilen kârlar Avrupa'da büyük miktarda sermaye birikimi oluşmasını sağlamış, artan para miktarı büyük bir talep patlamasına neden olmuştu.

---

⁷⁹ İshak TORUN, a.g.e 186.

Artan talep fiyatları yükseltmiş ve enflasyonun artmasına yol açmıştı. Neticede enflasyondan kaynaklanan artı değer, kapitalistin kasasına girerek sermaye birikimini daha da arttırmıştı⁸⁰.

Merkantilizmin “ticari kapitalizm” olarak nitelendirilmesinin başlıca nedenleri; meta üretimine dayalı bir sistem olması, özel mülkiyeti esas alması, devasa miktarda sermaye birikimiyle gelişmesi ve toplumsal işbölümünü kısmen gerçekleştirmesidir.

1700’lü yılların sonunda başlayan ve 1800’lü yıllarda yükselerek devam eden teknolojik gelişim ve bununla birlikte değişen üretim şekli merkantilist sistemin liberal ekonomik sisteme evrilmesindeki en büyük etkenlerden biri olmuştur. 18 ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da yeni buluşların ortaya çıkması ve bunun üretime olan etkisi, buhar gücüyle çalışan makinelerin icadıyla makineleşmiş bir endüstrinin oluşması sanayi devrimini ortaya çıkarmıştır. İlk olarak İngiltere’de doğan sanayi devrimi, daha sonra Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve oradan da Japonya’ya sıçramıştır. Sanayi devriminden sonra Merkantilist doktrin geçerliliğini yitirmeye başlamış, seri üretimle birlikte ortaya çıkan yeni pazar ihtiyacı korumacı ticaret anlayışını zorlamaya başlamıştır. Liberal gelişimin aşamalarından biri olan bu devrim, insanı doğaya egemen kılmış, burjuvaziye iktidara geçirmiş, ekonomide liberalizmin sloganı olan “laissez faire” anlayışını yerleştirmiştir⁸¹.

Sanayi devrimiyle birlikte üretimde kas gücünün yerine buhar gücü kullanılmaya başlanmıştır. Böylece el tezgâhlarının yerini kitlesel üretim almış ve büyük fabrika kentleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde makineleşme sayesinde üretim hiç görülmemiş bir biçimde arttırılmıştı. Artık üretim bir sorun olmaktan çıkmıştı. Esas sorun üretilen mallara Pazar bulunmasıydı. Tam bu noktada Merkantilist fikirlerle çatışma başladı. Merkantilist doktrinin ön gördüğü korumacı politikalar İngiltere’de üretilen malların dışarıya sorunsuz ve fazla miktarda ihraç edilmesi önünde büyük bir engel oluşturuyordu. İngiliz sanayiinin çarklarının dönmesi için diğer dünya ülkeleri

⁸⁰ Bünyamin DURAN, *İktisat Tarihi Ders Notları*, Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1993, s. 51.

⁸¹ Halis ÇETİN, a.g.e, s. 88.

kapılarını yabancı malların ithaline açmalıydılar. Bu da ancak Merkantilist düşüncenin ortadan kalkmasıyla mümkün olabilirdi.

Sanayideki bu gelişmeler, Adam Smith'in ünlü *Ulusların Zenginliği* adlı kitabı ile düşünce alanında yankısını buldu⁸². Bu eserde yer alan görüşler aynı zamanda Klasik liberalizmin, ya da Klasik İktisadi Ekolün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Smith'in çalışmalarıyla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Merkantilist düşünce yerini Klasik Liberalizme bırakmıştır.

Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malhtus gibi ekonomistler, devlet müdahalesinin sınırlı olduğu tam rekabet ortamının sağlandığı bir ekonomik düzen öngörmüşlerdir. Bu iktisatçılar piyasa ekonomisini savunmuşlar ve bunu mikro ölçekte temellendirmişlerdir. Uluslararası ticaretin serbest olduğu, vergilerin minimize edildiği, korumacı ekonomik politikaların olmadığı bir ekonomik sistemi savunmuşlardır. Klasik iktisat okulu olarak bilinen bu yaklaşım, mal ve hizmet piyasalarında üretici ve tüketicilerin karşı karşıya gelerek arz ve talebe göre fiyatı belirlemesi gerektiğini, herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın “görünmez el” in piyasa dengesini sağlayacağını savunmuştur.

Klasik liberal yaklaşıma göre piyasa ekonomisinde herkes kendi adına faaliyette bulunur. Fakat kendi gereksinimlerini elde etmek için çalışan bireylerin eylemleri aynı zamanda diğer bireylerin gereksinimlerini karşılamalarına da hizmet eder. Piyasa ekonomisinde birey diğer insanlara fayda sağlar ve buna mukabil kendisi de başka insanların sunduğu hizmetlerden faydalanır. Bu karşılıklı yarar için işleyen sistem Pazar tarafından yönlendirilir⁸³. Pazar, bireylerin faaliyetlerini, insan ihtiyaçlarını tatmin etmede en başarılı oldukları alana doğru yönlendirir⁸⁴.

Liberal düşünürler piyasa ekonomisinin gelir dağılımında farklılıklar yaratacağını ve bunun doğal bir durum olduğunu belirtirler. Buna karşın “gelir dağılımında eşitlik veya adalet” sağlamak için piyasa sistemine müdahale edilmesine

⁸² Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s. 22.

⁸³ Atilla YAYLA a.g.e s. 186.

⁸⁴ Ludwing Von MISES, *Human Action*, William Hodge and Company Limited 1949, s. 258.

karşı çıkarlar. Piyasaya yapılan müdahalelerin çeşitlenip genişlemesi özgürlüklerin ilga edilmesine ve özgür toplumları var eden liberal sistem yerine paternalistik sistemlerin doğmasına yol açabilecektir; bu da bireysel özgürlük ve özerkliği yok sayan totaliter sistemlerin doğmasına neden olacaktır.

2) SOSYAL LİBERALİZM

2.1) 1929 Ekonomik Krizi ve Keynezyen Ekonomi

Klasik iktisatçıların savunduğu laissez-faire (bırakınız yapsınlar) anlayışına dayalı liberal ekonomik sistem uygulamada çeşitli toplumsal ve ekonomik sorunlara neden olmuştur. Devlet sözleşme özgürlüğü nedeniyle emek ile sermaye arasındaki ilişkilere karışmamış ve güç ilişkilerindeki denge giderek bozulmuştur⁸⁵. Modern ulus devletin kuruluşu ve sanayi devrimiyle ivmelenen toplumsal değişim dinamiği, toplumun dokusunu da etkilemiş ve değiştirmiştir⁸⁶. 19. ve 20. Yüzyıllarda yaşanan hızlı sanayileşme süreci, nüfusun hızla kırsal bölgelerden kentlere taşınmasına neden olmuştur. Bu dönemde Kapitalist sistem temel üretim biçimi haline gelmiştir. Kapitalist üretim biçiminin ihtiyaç duyduğu emek gücü kırsaldan kentlere göç eden insanlar tarafından karşılanmıştır. Bu göç büyük kentlerde yeni bir toplumsal sınıfın oluşmasına neden olmuştur. Bu toplumsal sınıf işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı sanayi devriminin ilk yıllarında kötü çalışma koşulları altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Piyasaya müdahale edilmemesini öğütleyen klasik liberal ekonomik sistemin hüküm sürdüğü bu dönemde, adil çalışma şartları tesis edilememiş ve sömürü artmıştır. Bu duruma ek olarak 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik buhran, klasik sistemin ciddi biçimde sorgulanmasına neden olmuştur.

1929 buhranı I. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin sermaye piyasasında ortaya çıkmış, daha sonra bu ülkenin sanayi üretiminde ve istihdam düzeyinde aşırı düşüşlerle

⁸⁵ Cahide BAYRAKTAR, “Keynes ve Refah Devleti”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012, Sayı: 2, s. 248.

⁸⁶ H. Bahadır ESER, Dilek MEMİŞOĞLU, Gökhan ÖZDAMAR, “Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo-Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2011, Sayı: 2, s. 202.

sonuçlanmıştı. ABD ekonomisinin canlılığı diğer ülkeler için çok büyük önem arz ediyordu. Çünkü I. Dünya savaşından en az etkilenen ve ekonomik olarak en iyi durumda bulunan ülke ABD idi. Bu ülke söz konusu dönemde verdiği bir takım kredilerle dış dünyaya mali destek sağlıyordu. New-york borsasında bir panik biçiminde ortaya çıkan kriz, ABD'nin ithalat miktarının büyük oranda azalmasına neden oldu ve bu ülkenin dış dünyaya sağladığı krediler kesildi. Buna ek olarak ABD içerideki işsizliği önlemek için “Smooth Hawley kanunu” nu çıkararak gümrük tarifelerini yüzde elli nispetinde artırdı.

Bu dönemde ülkeler, işsizliği ve ulusal gelirdeki düşüşleri önlemek amacıyla yüksek gümrük tarifelerini ve diğer ticari engelleri sıklıkla kullanmışlardır. Yaygın olarak kullanılan ve dünya ticaretinin görülmemiş bir biçimde daralmasına neden olan bu korumacı ekonomik uygulamalara “komşuyu zarara sokma politikası” adı verilmiştir. Bütün bu uygulamalar sonucunda 1932 ortalarında sanayi mallarının dünya üretim ve ticareti, 1929 yılı başlarına göre üçte bir oranında gerilemiştir⁸⁷.

İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes Büyük Buhran'dan yaklaşık on iki yıl önce yazdığı bir mektupta klasik iktisadi sistemi ağır bir biçimde eleştirmiştir. Keynes 24 Aralık 1917 tarihli mektubunda, laissez faire ilkesini benimsemiş olan dönemin yöneticilerini “yetersiz, çılgın, kusurlu” olarak nitelendirmiş ve “bunlar belirli bir türün uygarlık süresini bile kısaltabilir” ifadelerini kullanmıştır⁸⁸.

ABD'de başlayan ve tüm Avrupa'ya yayılan 1929 krizi ciddi bir ekonomik ve toplumsal buhran halini alınca, hükümetler çözüm aramaya başlamış ve ilk ciddi adım ABD başkanı Roosevelt tarafından atılmıştır. Geliştirilen “New Deal” politikaları ile buhranın etkilerine karşı bir çözüm arayışına girilmiştir⁸⁹. Ancak dönemin en dikkat çekici çözüm önerisi Keynes tarafından “*İstihdam, Para ve Faizin genel Teorisi*” (*The General Theory of Employment, Money and Interest*) isimli ünlü eserinde ortaya konulmuştur. Keynes bu eserinde; devletin “tam istihdam” düzeyini sağlamak için

⁸⁷ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s. 749.

⁸⁸ Sabri ÇAKLI, *İktisat Politikası Düşüncesinin Evrimi* Gazi Kitabevi, Ankara 1998, s. 76.

⁸⁹ Salih ALP, “*Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör*” Maliye Dergisi, Sayı: 156, s. 267.

yatırım ve tüketime müdahale etmesi gerektiğini ve etkin maliye politikasıyla ekonomideki sorunların üstesinden gelinebileceğini söylemiştir. Keynes'e göre kapitalist sistemin en büyük sorunu, büyük miktardaki arzı karşılayacak yeterli talebin yaratılamamasıdır. Arz talep dengesi klasiklerin iddia ettiği gibi piyasa koşullarında “görünmez el” vasıtasıyla kendiliğinden gerçekleşmez. Piyasada etkin talebin oluşması için devletin sosyal güvenlik, faiz oranı ayarlamaları, kamu hizmetleri gibi araçları kullanarak etkin bir maliye politikası uygulaması gerekir. Devlet müdahalesiyle piyasadaki talep artacak, yatırım ve tüketim arasında bir denge meydana gelecek ve ekonomi tam istihdam seviyesine gelecektir.

Keynes'e göre klasik ekonomistlerden Jean Baptiste Say tarafından ifade edilen “her arz kendi talebini yaratır” düşüncesi iktisadi realiteyi yansıtmamaktadır. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran toplam talebin yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Klasikler toplam talebin arzın bir fonksiyonu olduğunu savunurlar. Keynes ise tam aksine toplam arzın, toplam talebin fonksiyonu olduğunu iddia eder. Keynes'e göre “üretim ve istihdamın bütün düzeyinde toplam talep fiyatının toplam arzı eşit olduğu noktada arz kendi talebini yaratır”⁹⁰.

Keynes'e göre piyasayı dengeye getirecek efektif talep; tüketim, tasarruf ve yatırım fonksiyonları tarafından belirlenir. Keynes Genel Teori'sinde tüketime özel bir ağırlık vermiştir⁹¹. Keynes, tüm ekonomik faaliyetlerin amacının tüketim olduğunu söylemiştir⁹². Gelir, tüketimi belirleyen en önemli fonksiyondur. Cari gelirlerin artışı tüketim harcamalarının artmasını sağlar. Dolayısıyla tüketim cari gelirin bir fonksiyonudur. Geliri artıran değişken ise yatırımdır. Keynes'in Genel Teori adlı eserinde yatırım fonksiyonu ikiye ayrılmıştır; bunlardan birincisi milli gelirden bağımsız olarak yapılan otonom yatırımlar, bir diğeri ise milli gelire bağlı olarak değişen uyarılmış yatırımlardır.

⁹⁰ John Maynard KEYNES, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, 7. Edition, London: Macmillan, 1967. s. 21.

⁹¹ Cahide BAYRAKTAR, a.g.m, s. 249.

⁹² John Maynard KEYNES, a.g.e, s. 104.

Genel Teori'ye göre Makroekonomik denge, toplam arz ile toplam talebin ya da toplam yatırım ile toplam tasarrufların eşitlenmesiyle sağlanır. Eğer toplam talep toplam arzdan fazla olursa ekonomide bir enflasyonist açık meydana gelir. Yatırımların tasarruflardan fazla olması da aynı enflasyonist etkiyi yaratır. Bu durumun tam tersi söz konusu olursa yani; toplam talep toplam arz miktarından düşük yahut yatırımlar tasarruflardan az ise, bu sefer de deflasyonist bir açık söz konusu olur. Keynes'e göre piyasada oluşan enflasyonist ve deflasyonist baskıların bertaraf edilmesi, devletin efektif talebi yönlendirmesiyle mümkündür. Devlet ekonomik durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarını arttırmalı ve vergileri aşağı çekmelidir. Enflasyon dönemlerinde ise bu uygulamanın tam tersi yapılmalıdır⁹³.

Genel Teori'ye göre devlet maliye politikası yoluyla ekonomiye müdahale etmelidir⁹⁴. Tasarruflar yatırımlardan fazla ise kamu harcamaları artırılır ve tüketim teşvik edilir. Ekonominin devlet müdahalesi olmaksızın tam istihdam seviyesine gelmesi söz konusu değildir. Devlet bahsedilen yöntemlerle tüketim eğilimini etkileyip ekonomiye müdahale etmelidir.

2.2) Refah Devleti

Refah devleti, sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan kapitalist sistem içerisinde oluşan eşitsizlik ve güvensizlik ortamına karşı devletin müdahalesinin gerekliliği düşüncesinden hareketle ortaya çıkmış bir kavramdır. Refah devleti şahıslara ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, sosyal güvenlik olanağı sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm yurttaşlara eğitim, sağlık, barınma gibi sosyal hizmetler alanında belli bir standart getiren devlettir⁹⁵. Bu bağlamda refah devleti, sosyal ve ekonomik süreçlere müdahale eden ve bu süreçlere dâhil olan bir devlet şekli olarak tanımlanabilir. Refah devleti özünde liberalizmin ekonomik yansıması olarak ortaya çıkan kapitalist toplumda, üretim süreçleri ve ekonomik krizler ile yaşanan sıkıntıların aşılmasında devletin aktif rol aldığı, tüm toplumun yaşam standartlarının iyileştirildiği sınıflar üstü bir devleti ifade etmektedir⁹⁶.

⁹³ John Maynard KEYNES, a.g.e, s. 135-146.

⁹⁴ Cahide BAYRAKTAR, a.g.m, s. 252.

⁹⁵ Abdülkadir ŞENKAL, *Küreselleşme Çağında Sosyal Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 276.

⁹⁶ Ali SEYYAR, *Sosyal Siyaset Terimleri*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2008, s. 359-360.

Refah devleti, toplumun faydasını ve çıkarlarını gözeten bir devlet modeli olmasına rağmen piyasa dinamikleri üzerine kurulmuştur. Bu yüzden refah devletini sosyalist bir devlet olarak görmek yanlış olur. Refah devleti özel mülkiyeti ve piyasa mekanizmasını meşru görür. Ancak toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması için kamu kaynaklarını etkin bir biçimde kullanır. Refah devleti çeşitli sektörleri sübvansede ederek, sosyal güvenlik sistemleri oluşturarak, eğitim ve sağlık hizmetlerini ücretsiz hale getirerek, konut tedariki sağlayarak tüm vatandaşlara belli bir yaşam standardı getirir. Sosyal refah devletinin mal ve hizmet arzını artırmak, ekonomideki istikrarı sağlamak için düzenlemeler yapmak ve üretim süreçlerinin planlanmasında sosyal maliyet ve sosyal kazanç değişkenlerini göz önünde bulundurmak gibi bir takım görevleri vardır.

Refah devleti, 19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının değişik şekil ve düzeylerde sosyal güvenlik mekanizmalarına dâhil olmaları ile yakından ilişkili bir kavramdır⁹⁷. Refah devleti kavramı sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır. Refah devleti fikrinin sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkmasının nedeni kapitalist sistemde ortaya çıkan krizler ve bu krizlerin yarattığı ekonomik ve sosyal sonuçlardır. Sanayi devriminin etkisiyle 18. ve 19. yüzyıllarda teknoloji hızla gelişmiş, zenginlik artmış ve buna bağlı olarak ekonomik, sosyal ve siyasal alanda önemli değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Kapitalizmin üretim ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirmesi ve yeni ortaya çıkan işçi sınıfının ağır çalışma koşulları yeni sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Kapitalizme yönelik eleştiriler Marksizm ve sosyalizm gibi önemli akımların öncülüğünde büyük yankılar uyandırmış ve yaşanan sorunlara siyasal iktidarlar bir takım çözümler üretme yoluna gitmişlerdir⁹⁸. Refah devletinin ortaya çıkış süreci bu tarihsel ve sosyolojik olgulardan azade olarak ele alınamaz.

1930'lar koruyucu refah devleti dönemine geçildiği yıllardır. 1929 ekonomik buhranı, o döneme kadar en iyi ekonomik sistem olarak gösterilen kapitalist sistemin

⁹⁷ Pete ALCOCK, Angus ERSKINE ve Margaret MAY, *The Blackwell Dictionary of Social Policy*, Blackbell Publishing, Oxford 2002, s. 275.

⁹⁸ Zafer DURDU, "Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 22, 2009, s. 42.

sanıldığı kadar güçlü temelleri olmadığını göstermiştir. İnsanlar, klasik doktrinin vazettiği şekilde fakirliğin bireyin kendi ahlaki/karakter zaaflarından ya da hatalarından kaynaklandığı yönündeki önermeyi sorgulamaya girişmişlerdir⁹⁹. I. ve II. Dünya savaşları sonrasında savaşa katılan devletler yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlara müdahale etmeye başlamışlardır. İki büyük savaşın getirdiği yıkıcı etki ve ekonomik krizler, devletleri sosyal ve ekonomik alana müdahale etmeye mecbur bırakmıştır.

Bir önceki başlıkta ele aldığımız John Maynard Keynes'in ortaya koyduğu iktisadi teori, refah devletinin kurumsal hale gelmesinde önemli bir yere sahiptir. Keynes, piyasada tam istihdamın “görünmez el” vasıtasıyla kendiliğinden gerçekleşeceği fikrini reddederek iktisat biliminde bir çığır açmıştır. Devletin gerektiğinde piyasaya müdahale ederek ekonomiyi tam istihdam seviyesine getirmesi gerektiğini savunmuştur. Keynes 1936'da yazdığı “General Theory of Employment, Interest and Money” (*İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*) adlı kitabıyla özellikle 1940 ve sonrasında dünya ekonomisine fikirleriyle hâkim olmuştur¹⁰⁰.

Refah devleti sisteminin güçlenmesini sağlayan bir başka unsur ise Fordizm adı verilen üretim biçimidir. Fordist üretim biçiminin temelleri Taylor'un oluşturduğu bilimsel yönetim ilkelerine dayanmaktaydı. Taylorizm'in amacı, açık bir şekilde, doğrudan işçiler üzerindeki yönetimin kontrolünü güçlendirmek ve 19. yüzyılın vasıflı işçisinin işyerindeki pazarlık gücünü temel alan ve işverenle uzlaşısının göstergesi olarak, işçinin sahip olduğu “iş kurallarını” saf dışı etmektir¹⁰¹. Taylorist prensipleri daha da geliştirerek uygulamaya sokan ve yarı otomatik montaj hattı aracılığıyla üretimi çok daha verimli hale getiren Ford Motor Şirketi, yeni ve etkin bir üretim biçimi ortaya koymuştur. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası süreçte ortaya çıkan iktisadi ve sosyal iklim, fordizmin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bunlar arasında, sendikaların desteklenmesi, minimum ücret düzeyinin belirlenmesi ve ulusal verimlilikteki artışları

⁹⁹ Thomas R. DYE, *Understanding Public Policy*, Prentice Hall, New Jersey 1975, s. 117.

¹⁰⁰ Zafer DURDU, a.g.m, s. 47.

¹⁰¹ Alain LIPIETZ, “*The Regulation Approach and Problems of Current Capitalist Crisis*”, *International Conference on “Marxism and The New Global Society”*. Seoul 1987, s. 5.

ücret artışlarına bağlamaya dayalı, işçi ile işveren arasındaki toplu sözleşme anlaşmalarını kapsayan bir sosyal mevzuatın oluşumu sayılabilir¹⁰².

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak II. Dünya savaşından sonra ülkeler, hâkim iktisadi görüş olan liberal ekonomik sistemi terk edip devletçi ekonomik politikalara yönelmişlerdir. Bu dönemde sosyalizm ve kapitalizm sistemlerine alternatif olarak çıkan “üçüncü yol” (refah devleti) anlayışı giderek yaygınlaşmış ve bu anlayış birçok ülkenin iktisat politikasına yön vermiştir. Özellikle piyasa ekonomisinin rekabetçi alanı daraltılarak kamu kesimi için bir faaliyet alanı oluşturulmuştur¹⁰³. Yine bu dönemde daha önce adımları atılan iş kazası, hastalık, yaşlılık ve işsizlik sigortası alanındaki kapsayıcı uygulamalar tek bir çatı altında toplanarak sosyal güvenlik sistemi ile birleştirilmiştir¹⁰⁴. 1960'lara gelindiğinde neredeyse Batı'nın tüm gelişmiş ülkelerinde, devletin tüm sosyal sorunlar ve sosyal işler için en uygun yapıcı olduğu görüşü bir doktrin haline gelmiştir¹⁰⁵. Söz konusu dönemde ekonomik ve sosyal politikalar oluşturulurken ulus devletin öncelikleri gözetilmiş, piyasanın yetersiz kaldığı alanlarda devlet müdahalesi ile piyasa sisteminin başarısızlıkları telafi edilmeye çalışılmıştır. Refah devleti uygulamalarında tam istihdamı sağlamak üzere kitle üretim ve tüketimini destekleyen ekonomik politikalar takip edilmiştir. Sosyal politikaların bir aracı olan toplu görüşmeler de söz konusu dönemde yaygın hale gelmiştir.

3) NEOLİBERALİZM KAVRAMI

3.1) Refah Devleti Anlayışından Neoliberal Devlet Anlayışına Geçiş

1960 ve 1970'li yıllarda devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini öğütleyen refah devleti uygulaması oldukça yaygın bir hale gelmiştir. 1980'li yıllara

¹⁰² Alain LIPIETZ, *Towards a New Economic Order: Post-Fordism, Ecology and Democracy*, (Çev. M. Slater), Oxford University Press, New York. 1992, s. 7.

¹⁰³ Beşir HAMİTOĞULLARI, *Çağdaş İktisadi Sistemler-Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 312.

¹⁰⁴ Meryem KORAY, “Avrupa Refah Devleti: Anlamı Boyutları ve Geleceği”, *Görüş*, Aralık Sayısı, 2003, s. 67.

¹⁰⁵ Peter Ferdinand DRUCKER, *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 175.

gelindiğinde ise git gide daralan ekonomiler devletlerin sosyal harcamalarının maliyetlerini karşılamakta zorlanmaya başlamışlardır. Bu noktada kamu harcamalarını azaltmanın ekonomide durgunluğa yol açacağını varsayan Keynesyen görüşe karşın, kamu harcamalarının ve bütçe açığının azaltılmasının faiz oranlarını düşüreceğini, kamuoyuna verilen güven ile yatırımların artacağını ve bunun sonucunda bütçe kısıntılarının olumsuz etkilerinin ortadan kalkacağını varsayan neo-klasik görüş öne çıkmıştır.

1970’lerde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal krizlere paralel olarak Keynezyen müdahaleci devlet anlayışının etkinliğinin zayıflaması, devletin işlev ve görevleri üzerine bir dizi yeni tartışma başlatırken, süreç içinde devletin ekonomi ve sosyal refaha ilişkin fonksiyonlarının da evrildiği görülmektedir¹⁰⁶.

Söz konusu dönemde ABD, Vietnam savaşı dolayısıyla artan askeri harcamalarını karşılamak üzere dış dünyaya büyük miktarda borçlanmıştı. Bu borçlanma sonucunda ABD ekonomisi büyük dış açıklar vermiş ve bu gelişme dışarıda büyük bir dolar birikimine yol açmıştı. Bu süreçte dolar devamlı olarak değer kaybetti ve sonunda ABD “Bretton Woods” para sisteminin uygulamaya soktuğu “altın standardı” uygulamasından ayrıldığını açıkladı. ABD’nin altın standardını tek taraflı olarak bıraktığını ilan etmesiyle birlikte, o güne kadar geçerli olan Bretton Woods Sistemi yıkıldı ve bunun sonucunda ABD’de baş gösteren enflasyon tüm dünyaya yayıldı. 1973 yılında OPEC, (Organization of The Petroleum Exporting Countries) (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ABD’nin Yom Kippur Savaşı’nda İsrail ordusuna destek verdiği gerekçesiyle petrol fiyatlarını dört kat artırdı. Petrol fiyatlarının artması sonucunda gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işsizlik ve durgunluk dünya genelinde halihazırda var olan enflasyon ile birleşti ve “stagflasyon” adı verilen yeni bir iktisadi sorun ortaya çıktı. Keynesyen ekonomi uygulamaları 1973’de ortaya çıkan Petrol Krizi’nin neden olduğu stagflasyon sorununu aşmada yetersiz kaldı ve krizin faturası refah devleti uygulamalarına kesildi. Devletin ekonomiye müdahale ederek birçok soruna çözüm getirebileceği yönündeki görüşler geçerliliğini yitirmeye başladı. Bu durum liberal görüşlerin güçlenmesi ve gelecek dönemde dünya genelinde ekonomi

---

¹⁰⁶ H. Bahadır ESER v.d. a.g.m, s. 207.

politikalarının liberal eğilimler tarafından yönlendirilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi ve devletin ekonomideki etkinliğinin minimize edilmesi bu dönemin temel ekonomik politikası haline gelmiştir.

1970'lerin ikinci yarısından itibaren uygulanan ekonomik politikalar neoliberal paradigma ekseninde yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre piyasaların kendiliğinden çalışması için her türlü düzenlemeden kaçınılması gerektiği düşüncesi yaygınlık kazanırken, ticaretin serbestleşmesi, sermaye hareketleri önündeki engellerin kalkması, kamu harcamalarının kısılması ön plana çıkmıştır¹⁰⁷.

Bu dönemde ortaya çıkan neoliberal ekonomik politikaların temelini oluşturan en güçlü unsurlardan bir tanesi de Latin Amerika ülkelerinin girdiği mali krize çözüm olarak sunulan “Washington Konsensüsü”dür. 1980’li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı ekonomik ve finansal krizlerden sonra bu ülkelerin yeniden yapılandırılması ve ekonomik istikrarı tekrar sağlamaları için gündeme gelen Washington Konsensüsü, IMF ve Dünya Bankası gibi Washington merkezli kuruluşların mali krizler için geliştirdikleri temel politikaları kapsamaktadır. Mali disiplin, kamu harcamalarının gelişigüzel teşviklerden temel eğitim-sağlık-altyapı harcamalarına kaydırılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, ticaretin serbestleştirilmesi, uluslararası ticaret önündeki engellerin kaldırılması, sermaye hareketlerinin (doğrudan yabancı yatırımların) liberalleştirilmesi, vergi reformu, finansal reform (piyasada belirlenen faiz oranları ve rekabetçi döviz kurları, finansal kurumların deregülasyonu, piyasaya giriş engellerinin ve rekabeti sınırlayan düzenlemelerin kaldırılması), mülkiyet haklarının yasal olarak korunması unsurlarından oluşan söz konusu temel politikalar daha sonra çeşitli teorisyenlerce neoliberal ekonomik anlayışın temel ilkeleri olarak da gösterilmiştir¹⁰⁸. Washington Konsensüsü’nün öngördüğü temel mali ve ekonomik kurallar daha sonra gelişmekte olan ülkeler için de uygulanmış ve bu kurallar çoğu zaman piyasa fundamentalizmi ve neoliberalizm kavramlarıyla eş tutulmuştur.

¹⁰⁷ Devrim DURLUDAĞ, “Küreselleşmeyi ‘Büyük Dönüşüm’ Üzerinden Okumak”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2004, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 121-136.

¹⁰⁸ H. Bahadır ESER v.d. a.g.m, s. 207-208

Söz konusu süreçte ortaya çıkan siyasi gelişmeler de neoliberal devlet anlayışına geçilmesinde büyük pay sahibidir. Refah devletinden neoliberal devlete geçiş sürecinde izlenen ekonomik ve sosyal politikalar “yeni sağ” olarak adlandırılan neo-liberal politiklardır. ABD’de ve İngiltere’de yeni sağ anlayışının seçimleri kazanması sosyal devlet anlayışının gözden düşmesine ve neoliberalizmin dünya genelinde hâkim ideoloji haline gelmesine neden olan en büyük değişkenlerdendir. 1979’da İngiltere’de tek başına iktidara gelen Thatcher “There Is No Alternative” (TINA- Başka Alternatif Yok) söylemiyle ekonominin serbest piyasa ilkelerine göre yeniden düzenlenmesini, para politikalarının hayata geçirilmesini, kamunun küçültülmesini, kamu işletmelerinin özelleştirilmesini, sosyal yardım programlarına ayrılan bütçe paylarında kesintiler yapılmasını ve genel olarak kamu harcamalarının azaltılmasını amaçlamıştır¹⁰⁹. Amerika’ya bakıldığında ise 1981 yılında iktidara gelen Reagan’ın neo-liberal uygulamaları (federal devletin harcamalarını kısmak, sosyal programların etkisinin azaltılması, özel sektöre yönelik düzenlemelerin azaltılarak daha rahat çalışmalarını sağlamak) sonucunda sosyal yardım programlarının federal devletten eyaletlere devredilmesi gündeme gelmiştir¹¹⁰. Tüm bu siyasal ve ekonomik değişimler, neoliberalizm öncesi süreçte koruyucu kollayıcı bir rol üstlenen devlet aygıtını; rekabeti teşvik eden, sosyal yardımları olabildiğince azaltan, serbest piyasa uygulamalarının önünü açan bir kurum haline getirmiştir. Böylelikle o döneme kadar egemen güç olan devlet küçülmüş ve iktidarı parçalanmıştır. Devletin sosyal yardım ve müdahale yükümlülüğü de kısmen ortadan kalkmıştır.

Washington Konsensüsü normlarının uygulanması ve dünya ekonomisini yönlendiren iki büyük ülkede (ABD ve İngiltere) neoliberalizmi destekleyen liderlerin iktidara gelmesi, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların neoliberal politikaları benimsemesine neden olmuştur. Bu kurumlar “yapısal uyum” ve “istikrar programları” adı altında yabancı sermayeye yönelik yaptırımların kaldırılmasını, ücretlerin uluslar arası rekabete uygun olarak azaltılmasını, devletin sağlık, eğitim ve refah için yaptığı harcamaları kısmasını, kamu kurumlarının özelleştirilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Piyasa temelli ekonomik ve sosyal yaşamın, toplumun her kesimine nüfuz etmesini

¹⁰⁹ Songül SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti! Yaşasın Piyasa/Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısılcığında Refah Devleti*, Etik Yayınları, Ankara 2004, s. 215.

¹¹⁰ Songül SALLAN GÜL, a.g.e, s. 224.

amaçlayan ve neoliberalizm uygulamalarından sonra kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan küreselleşme olgusunu savunan yeni anlayış, keynezyen sosyal refah devletinin geriletilmesine neden olmuştur. Piyasaya müdahale etmeyen, sosyal alanlardan çekilen ve sübvansız etmeyen yeni devlet anlayışı makbul görüş haline gelmiştir. Uygulanan politikalar sonucunda refah, özgürlük ve demokratikleşme ortamı yaratılacağı iddia edilmiş, ancak bunun tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Piyasa koşulları altında yürütülen acımasız rekabet, toplumun geniş kesimlerini ekonomik olarak mağdur hale getirmiştir. Neoliberal küreselleşme, refahın toplumsallaştırılması konusunda ciddi bir gerilemeye yol açarken, var olan zenginliği de merkezileştirmiştir¹¹¹. Özellikle sosyal güvenlik sistemi üzerinde gerçekleştirilen değişiklikler (prim ödeme süresinin ve emeklilik yaşının artırılması, emeklilik maaşlarının düşürülmesi v.b) çalışan kesimde gelecek kaygısı ve güvensizlik duygusunu ortaya çıkarmıştır.

3.2) Ekonomik Bir Kavram Olarak Neoliberalizm ve Uygulamada Neoliberal Politika

Son çeyrek yüzyıl boyunca dünya genelindeki iktisat politikasını ve kamuoyunu etkisi altına alan ve “muhafazakar iktisat felsefesi” olarak tanımlanan neoliberalizm, köklerini 19. yüzyıl İngilteresinde ortaya çıkan Manchester sisteminin iktisadi düşüncesinden alır. *Laissez faire* iktisadına dayanan Manchester sistemi, İngiltere’de buğday ithalatına sınırlama getiren Hububat Yasası’nın kaldırılması ve serbest ticaretle yakından bağlantılıydı¹¹². Ancak piyasa rekabetinin önemine, devletin piyasaya müdahalesinin ortaya çıkardığı aksaklıklara ve bireylerin iktisadi süreçlerin belirlenmesindeki önemine değinen çağdaş neoliberalizm aslen Şikago İktisat okuluyla bağlantılıdır. 1980 yılından sonra liberal politikaların yeniden canlanmasıyla ortaya çıkan neoliberal iktisatın fikir babaları Şikago İktisat Okulunun kurucuları olan Friedrich Von Hayek ve Milton Friedman’dır. Hayek’in 1974’te, Friedman’ın ise 1976 yılında Nobel Ekonomi Ödülü’nü almaları dikkatleri bu iki ekonomistin üstüne

¹¹¹ Füsun KÖKALAN ÇIMRİN, *Küreselleşme, Neoliberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2009, Sayı: 23, s. 201.

¹¹² Thomas I. PALLEY, *Keynesçilikten Neoliberalizme İktisat Biliminde Paradigma Kayması: Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (Der: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev: Şeyda BAŞLI, Tuncel ÖNCEL), Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 42.

çekmiştir. Ancak Milton ve Friedman neoliberal politikaları savunmalarına rağmen kendilerini “neoliberal” olarak tanımlamamışlardır.

Neoliberalizmin hayati öneme haiz iki ilkesi, gelir bölüşümü ve toplam istihdam düzeyinin belirlenmesidir. Gelir bölüşümüyle ilgili olarak neoliberalizm, üretim faktörlerine (yani emek ve sermayeye) hak ettikleri kadar ödeme yapıldığını öne sürer¹¹³. Piyasadaki arz-talep süreci faktörün göreceli kıtlığı ile talebi etkileyen üretkenliğine bağlıdır. Söz konusu süreç gelir bölüşümünün nasıl olacağını belirler. Neoliberalizm, toplam istihdam düzeyinin belirlenmesiyle ilgili olarak piyasa mekanizmasının değerli üretim faktörlerini koruyacağını ve onların israf edilmesine izin vermeyeceğini iddia eder. Piyasada oluşan fiyatlar, talebin devamlılığını ve tüm faktörlerin istihdam edilmesini sağlayacak biçimde değişerek uyum gösterecektir. Bu iddia, ekonomilerin kendiliğinden tam istihdam düzeyine ulaşacağını, dolayısıyla istihdamı kalıcı şekilde artırmak amacıyla para ve maliye politikalarına başvurulmasının sadece enflasyona neden olacağını savunan Şikago Okulu parasalcılığının temelini oluşturur¹¹⁴.

1980 sonrası son derece etkili olan yeni iktisadi yaklaşım (gelir bölüşümü ve toplam istihdam düzeyinin belirlenmesinin piyasa mekanizmasına bırakılması) 1945-1980 yılları arasında hüküm süren iktisadi düşünceyle karşıtlık oluşturur. Bu dönemde kabul gören keynezyen görüş, iktisadi faaliyet düzeyinin toplam talep düzeyi tarafından belirlendiğini ve kapitalist ekonomilerin toplam talebin oluşum sürecinde dönemsel zayıflıklara yol açtığını, bunun ise durgunluk ve işsizliğe neden olduğunu savunur. Bu zayıflıklar Büyük Buhran’da olduğu gibi talep eksikliğinden kaynaklanan iktisadi krizlere yol açabilir. Keynezyen iktisada göre para ve maliye politikaları talep oluşumu sürecini etkileyerek ekonomiyi istikrarlı hale getirebilir. Ancak gelir bölüşümü konusunda Keynesçiler kendi aralarında sürekli ayrılığa düşmüşlerdir. Amerikalı Keynesçiler gelir bölüşümü konusunda piyasa aktörlerine hak ettikleri kadar ödeme yapılması gerektiğini savunurken, post-keynesçiler olarak adlandırılan Avrupalı Keynesçiler bunu reddederler. Bu görüş ayrılığı neoliberalizmin zaferini kolaylaştıran, ölümcül bir ayrışma yaratmıştır.

¹¹³ Thomas I. PALLEY, a.g.e, s. 42-43.

¹¹⁴ Thomas I. PALLEY, a.g.e, s. 43.

Yukarıda belirtildiği gibi neoliberalizm, gelir bölüşümü ve istihdamın belirlenmesi kuramlarıyla anlaşılabilir. Gelir bölüşümü açısından bakıldığında, piyasa mekanizması üretim faktörlerine hak ettikleri kadar ödenmesini sağlar ve sosyal koruma kurumları ile sendikalara olan gereksinimi ortadan kaldırır. Neoliberal yaklaşıma göre piyasa sürecine müdahale eden sosyal koruma kurumları refahı düşürüp işsizliğe yol açabilir. İstihdamın belirlenmesi konusunda ise, fiyat ayarlamaları tam istihdama kendiliğinden ulaşılması eğilimi yaratacaktır¹¹⁵. Nitekim neoliberalizm yaklaşımının kurucu babalarından Milton Friedman, istihdamı artırmak için yapılan piyasa müdahalelerinin ya enflasyona neden olacağını, ya da piyasa sürecini istikrarsızlaştırarak işsizliği artıracığını söylemektedir. Friedman bu bağlamda 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'ın, Federal Rezerv Bank'ın uyguladığı hatalı sıkı para politikasından kaynaklandığını savunur. 1980 sonrası dönemde kabul gören bu iktisadi görüşler, makroiktisat politikasını yönlendiren karar alıcıların tam istihdamı hedefleyen ve aktif bir talep yönetimini öneren Keynesçi politikaları bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde “şeffaf politika kuralları” benimsenerek, sorunların çözümünün piyasa kuvvetlerine bırakılması gerektiği vurgulanmıştır.

Uygulamada neoliberal politikaların hayata geçirilmesi sırasında sıklıkla teoriden uzaklaşmıştır. Yani uygulamada ortaya çıkan pragmatizmden dolayı neoliberal politika birçok kez kuramından uzaklaşmaya zorlanmıştır. Hayata geçirilen neoliberal ekonomik politikalar, gelir bölüşümü konusunda emek piyasasının düzenlemelerden arındırılması ilkesini öne çıkarmaya çabalamıştır. Bu düzenlemeler iş güvencesinin sınırlandırıldığı ve sendikal faaliyetlerin zayıflatıldığı bir emek piyasası oluşturulması, asgari ücretin reel değerinin düşmesine izin verilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu uygulamalara bakıldığında hayata geçirilen neoliberal politikalar, istihdamı sağlamak için devlet müdahalesine ve ücret katılıklarına gerek olmadığını savunan kuramsal çerçevesine sadık kalmıştır. Ancak bunun sonucunda ücret ve gelir eşitsizlikleri artmıştır. Neoliberal politika uygulayıcılarına göre bunun nedeni piyasa sisteminin çalışanlara hak ettikleri kadar ödüyor olmasıdır. Post-Keynesçilere göre ise bu durumun sebebi emek piyasasındaki güç dengesinin sermaye sahiplerinin lehine dönmesidir.

---

¹¹⁵ Thomas I. PALLEY, a.g.e, s. 48.

Makroekonomik politikalara gelince, daha önce bahsettiğimiz “neoliberal politikaların hayata geçirilmesi sırasında sıklıkla teoriden uzaklaşmıştır” savı daha güçlü hale gelmektedir. Neoliberalizm, makroiktisadi alanda oportünist ve tutarsız bir biçimde uygulanarak kuramsal retoriğinden uzaklaşmıştır. Neoliberal iktisadi politikaların popüler olduğu 1980’li yılların başında, neoliberalizmin uygulayıcıları, hedeflenen para arzına ulaşılması için faiz oranlarının devlet müdahalesiyle ayarlanması gerektiğini savunan keynezyen görüşe karşı çıkan Şikago Okulu’nun görüşlerini benimsemiş ve bu görüşleri uygulamayı amaçlamışlardır. Bu politika (faiz oranlarının piyasaya bırakılması) Büyük Bunalım’dan bu yana ortaya çıkan en büyük işsizlik sorununu ortaya çıkarmıştır. OECD genelinde işsizlik büyümüş, reel faiz oranları radikal bir oranda yükselmiştir. Tüm bu olumsuz sonuçlar, neoliberal politika uygulayıcılarını faiz oranına dayalı politikaya geri dönmek zorunda bırakmıştır. Faiz oranları konusunda keynezyen görüşün ortaya koyduğu uygulamaya geri dönülmesine rağmen politikanın hedefi değişmiştir. Tam istihdam kavramı terk edilerek yerini “doğal işsizlik oranı” kavramı almıştır (enflasyonun artma veya azalma eğilimi göstermediği işsizlik oranı düzeyi olduğu varsayılan “enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı (NAIRU) olarak da bilinir)¹¹⁶. Söz konusu oran matematiksel olarak ölçülemeyen soyut bir orandır. Bu oranın emek piyasasındaki arz-talep dengesine göre belirlendiği varsayılır. Doğal işsizlik oranı teorisinin benimsenmesi, ortalama işsizlik oranındaki artışın görmezden gelinmesine neden olmuştur.

Neoliberal politika uygulayıcıları, piyasa ekonomilerinin kendiliğinden ve süratli bir şekilde tam istihdama ulaşacağını varsaymaktadırlar. Ancak neoliberal politikaların en güçlü uygulayıcısı ve savunucusu durumunda bulunan ABD, 2001 durgunluğunu vergi indirimini gerekçelendirmekte kullanmış ve bu indirimler büyük oranda varlıklı kesimi kapsamıştır. Vergi indirimleri için yapılan düzenlemeler durgunlukla mücadele etmek için uygulanmıştır ve dolayısıyla geçici olması beklenebilir. Ancak söz konusu vergi düzenlemeleri kalıcı şekilde yapılmış ve 2001 durgunluğundan sonra da devam etmiştir. Sonuçta istikrar politikasına başvurulmak zorunda kalınması, neoliberal ekonominin piyasanın kendi haline bırakılması gerektiği argümanı ile çelişmektedir.

---

¹¹⁶ Thomas I. PALLEY, a.g.e, s. 49.

3.3) Neoliberalizmin Temel Politikaları

3.3.1) Özelleştirme

Neoliberal ideolojinin en temel varsayımlarından bir tanesi, özel mülkiyetin kamu mülkiyetinden üstünlüğüdür. Bu varsayıma göre, devletin iktisadi hayattaki faaliyetlerinin sonlandırılması suretiyle serbest piyasa ekonomisi tesis edilmelidir. Bir başka deyişle devletin müteşebbis olarak ekonomide yer alması sonucunda ortaya çıkan KİT'lerin idare ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesi piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracaktır. Özelleştirme, ya kamu mülkiyetindeki varlıkların özel sektöre satışı ya da “özel sektör kamu sektörü” ortaklığı adı altında özel sektörün kamuya mal ve hizmet temin etmesi biçiminde gerçekleştirilir¹¹⁷. Bunun yanında devletin ekonomik alandaki kontrol ve düzenleme faaliyetlerini azaltması da bir özelleştirme yöntemi olarak görülebilir. Neoliberal ideolojiye göre bu yöntem de piyasa işlerliğinin sağlanması için kullanılabilir. Bu bağlamda özelleştirmenin yalnızca KİT'lerin özel sektöre satışı olarak değerlendirilmemesi gerekir. Özelleştirmenin temel amacı, daha önce kâra yönelik üretim dışında kalan alanları sermaye birikiminin hizmetine sunmaktır¹¹⁸.

1980'den sonraki dönemde kalkınma politikaları ve uygulamaları, devletin ve özel sektörün ekonomideki rolü ile ilgili yaklaşımların dönüşümünden büyük oranda etkilenmiştir. Bu dönemde özel sektörün piyasadaki etkinliği önemli ölçüde büyümüştür. Kamu işletmelerinin mülkiyetinin özel işletmelere devredilmesinin yanı sıra hükümetler, özel sektörün daha önce devlet alanı içinde olan su ve elektrik tedariki, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi alanlarda da etkinliğini desteklemiştir¹¹⁹. Kamu sektörünün sıklıkla dile getirilen başarısızlıklarına karşı gösterilen tepkiler söz konusu piyasalaştırma sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde özel girişimin üstün performansını vurgulayan teorik savlar daha da ön plana çıkmıştır. Özelleştirmenin yaygınlaşması

¹¹⁷ Hayri KOZANOĞLU, Nurullah GÜR, Barış Alp ÖZDEN, *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü* İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 67.

¹¹⁸ Hayri KOZANOĞLU v.d, a.g.e, s. 67.

¹¹⁹ Kate BAYLISS, *Özelleştirme Teorisi ve Uygulaması Kalkınma Bağlamında Politika Evriminin Eleştirel Bir Analizi: Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*, (Der: Fikret ŞENSES, Çev: Seçil GÖKŞEN), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 545.

“verimliliği” ve “piyasa yanlısı” iktisadi politikaları vurgulayan geniş çaplı ideolojik bir dönüşümün parçası olmuştur¹²⁰.

Geçmiş yıllara bakıldığında özel sektörün her zaman bu denli saygı gördüğü söylenemez. 1960 ve 1970’lerde devlet öncülüğünde kalkınmak, hem sanayileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel politikası durumundaydı. O dönemki teorilere göre gelişmiş ülkelerin düzeyini yakalayabilmek için devlet desteği çok önemliydi. Bunun yanında bu dönem, birçok ülke için kazanılan siyasi bağımsızlığın hemen sonrasındaki evreydi ve bu evrede yerli özel sektörün rekabet gücü çok zayıftı. İthal ikameci sanayileşme bu dönemin en çok rağbet gören kalkınma stratejisiydi. İthal ikameci kalkınma, birçok ülkede ekonomik büyüme hızını oldukça artırdı. Ancak 1970’lerin sonlarına doğru ithalat fiyatlarının, bilhassa da petrol fiyatlarının artması gelişmekte olan ülkelere büyük bir ekonomik şok yaşattı. Gelişmekte olan ülkelere devlet ekonomiyeye hâkim olduğu için, ekonomik düşüşün nedenlerini ortaya çıkarma ve çözüm bulma bağlamında, gözler kamu kesiminin ekonomik performansına çevrildi. Kamu sektörünün performansının yakın takibe alınmasıyla birlikte devletin zayıflıklarına ve kötü iktisadi uygulamalarına işaret eden bir dizi teori ortaya çıktı. Bu teoriler kamu mülkiyetinden çok özel mülkiyeti destekleyen savlar otaya koydular.

Özelleştirmeyi destekleyen teoriler iki ana başlık altında incelenebilir. Bunlardan birincisi değişik mülkiyet türlerine ilişkin teşvik yapılarıyla, ikincisi ise bunun altında yatan birey motivasyonu ile ilişkilidir¹²¹. Örneğin 1960’lar boyunca giderek güvenilirlik kazanan mülkiyet hakları teorisine göre kamu ve özel mülkiyet bağlamında mülkiyet haklarının yoğunluğu ve bu hakların devredilebilme düzeylerinin işletme yöneticileri üzerindeki denetim olanaklarını etkiliyor olması, işletme performansıyla ilişkilendirilir. Bu noktada ise özel ve kamusal işletmeler arasında özel işletmeler lehine bir performans yüksekliği sonucuna varılmaktadır¹²². Coase teoremine göre, işlem maliyetlerinin olmadığı varsayımı altında mülkiyet haklarının açık tanımı bireylerin “doğru” teşvikler (piyasa teşvikleri) ile karşı karşıya kalacağını garanti eder ve serbest dış ticaret verimli

¹²⁰ Kate BAYLISS, a.g.m, s. 545.

¹²¹ Kate BAYLISS, a.g.m, s. 547.

¹²² Osman ZAİM ve Erol ÇAKMAK, *Özelleştirme Tartışmaları, Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik İçinde: Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 150-151.

kaynak dağılımını sağlar¹²³. Ronald Harry Coase'un ortaya koyduğu bu temel teori daha sonra, mülkiyet haklarının kamu sektöründe özel sektöre göre daha çok zayıfladığı, temel farkın kamu sektöründeki mülk sahiplerinin hisselerini satma olanağından yoksunluğu olduğu¹²⁴ tespitlerini yapan Alchain tarafından kamu sektörüne uygulanmıştır.

Mülkiyet hakları teorisine göre, bir kamu şirketinin mülkiyetinin devredilemez olması idari davranışın denetlenmesi güdüsünü azaltır. Mal piyasası rekabetçi olmasa bile, özel sektörün mülkiyeti, sermaye piyasası tarafından dayatılan disiplin dolayısıyla performansını iyileştirmeye devam edecektir¹²⁵. Özel sektör bağlamında, şirket yönetiminin zayıf performansı, hissedarların hisselerini elden çıkarmalarına ve hisselerin değerinin düşmesine neden olur. Devletin kontrolünde olan şirketlerde olmayan, iflas etme veya bir şirketin kendi arzusu dışında başka şirkete devredilme ve o şirket tarafından yönetilme riskleri özel sektörde mevcuttur. Bu riskler performansı artırıcı birer unsur olarak karşımıza çıkar.

Neoklasik iktisadi görüşün savunduğu bireycilik kavramı, özelleştirme teorisinin bir başka boyutunu oluşturur. Bireycilik kavramı kamu sektörü çalışanlarının motivasyonunu sorgular ve özelleştirmeyi destekler. Kamu tercihleri kuramına göre, kamu sektöründe çalışan bürokratlar kendi refah düzeylerini maksimum seviyeye çıkarmak isteyen menfaatçi bireylerdir ve bu durum, toplumun çıkarlarıyla uyum sağlamak durumunda değildir. Kamu sektörü ile ilgili yapılan bu tanımlama, hükümetlerin sosyal refah düzeyini azami seviyeye çıkarması gerektiğini salık veren ve neoliberalizm öncesi hâkim olan teoriyle taban tabana zıttır.

Nisaksen'e göre, bürokratlar kendi çıkarlarını gözetir ve kendi faydalarını azami seviyeye çıkarmak ister¹²⁶. Bu durumun en önemli belirleyicisi söz konusu bürokratların hükmettikleri bütçelerin büyüklüğüdür. Bu yaklaşıma göre bürokrasi tekel gücünü artırdıkça büyük olasılıkla gereğinden fazla harcama yapacaktır. Douglas North

¹²³ Ronald Harry COASE, "The Problem of Social Cost" Journal of Law and Economics, 1960, Sayı: 3 s. 44.

¹²⁴ Armen ALCHIAN, "Some Economics of Property Rights", II Politico, 1965, Sayı: 30, s. 29.

¹²⁵ Kate BAYLISS, a.g.m s. 548.

¹²⁶ W.A. NISANKEN "Bureaucrats and Politicians", Journal of Law and Economics, Sayı: 18 s. 43.

bürokratların kişisel çıkarlarını ön plana çıkardığı ve faydalarını azami düzeye çıkarma güdüsüyle hareket ettikleri “yağmacı devlet¹²⁷” kavramını ortaya koymuştur. Bürokratların faaliyetlerini seçmenlerin adına denetlemesi gereken politikacıların da sadece yeniden seçilmekle ilgilendikleri varsayılır.

Kamu tercihleri kuramı bağlamında, kamu kesiminde çalışan bürokratlarla ilgili bir başka verimsizlik nedeni de “rant kollama” kavramıdır. Bu kavram özel sektördeki firmaların daha fazla ithalat izni almak ya da ithalat koruma önlemlerinden faydalanmak için siyasi destek arayışını ifade etmektedir. Ancak özel firmalar kimi zaman bu avantajları verimliliği artırmak yerine, imtiyazlı statüleri erişmek için kullanmışlardır. Rant uygulama kavramı bu uygulamalarından sonra, iktisadi anlamda bozulmaların (distortion) ve verimsizliklerin şeffaf olmayan kamu sektörü karar verme sürecinin doğrudan bir sonucu olduğu temelinde, hükümet aktivitelerinin başka yönlerine de uygulandı¹²⁸.

Tüm bu yaklaşımlara göre özelleştirme, kişisel yahut siyasi çıkarlar için hükümet ile bürokrasinin yönlendirilmesi fırsatını ve iktisadi verimsizlikleri ortadan kaldıran bir araçtır. Kamu sektörü genellikle rekabet disiplininin, maliyetleri sınırlama ve verimliliği artırma çabasından yoksundur. Söz konusu yaklaşımlar, özelleştirmenin ekonomik performansı ve verimliliği artıracağını savunmaktadırlar.

Özelleştirme uygulaması, 1980’li yıllardan günümüze kadar artarak devam etmiştir. Rekabetin olmadığı ekonomilerde yapılan özelleştirme uygulamaları piyasa başarısızlıklarına yol açmış ve kimi zaman özelleştirmenin tartışılmasına neden olmuştur. Günümüzde de söz konusu piyasa başarısızlıkları ile ilgili çekinceler geçerli olmakla birlikte, kamu mülkiyetinin bu tür başarısızlıkların ilacı olduğu görüşü sorgulanmaya devam etmektedir. Burada temel mesele, tekelci işletmelerin özelleştirilmesi sonucu doğacak refah kaybının, özelleştirme sonrası ön görülen etkinlik artışının getirdiği refah artışından fazla olup olmayacağıdır.

¹²⁷ Douglass NORTH, “*The New Institutional Economics and Third World Development*” (Der: John HARRIS, Janet HUNTER ve Colin M. LEWIS) Londra 1995, s 17-26.

¹²⁸ Kate BAYLISS, a.g.m s. 550.

Gelişmiş ülkelerde özelleştirme her alanda uygulanmamaktadır. Örneğin, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlara ev sahipliği yapan Washington'da yerel yönetim, su arzını özelleştirmektense kamu mülkiyetini koruyarak içsel teşvikleri iyileştirmeyi yeğlemiştir¹²⁹. Ancak bu alternatif yaklaşım, özelleştirme için kendi ampirik ve ideolojik desteğini oluşturmuş Dünya Bankası tarafından göz ardı edilmektedir¹³⁰.

Kamu mülkiyetinin özel sektöre devredilmesi kimi zaman yararlı olabilir. Öncelikli hedef uzun vadede kalkınma olduğunda yerel kaynakları özel sektöre devrederek verimliliği artırmayı amaçlayan politikalar sürdürülebilir. Ancak günümüzdeki özelleştirme programları tüm kamu işletmelerini satılabilir olup olmamalarıyla değerlendirmektedir. Bu durumda özelleştirme izafi olarak kârlı olan ya da uluslararası şirketlerin ilgilendiği sektörlerde faaliyet gösteren kamu işletmeleri için başarıya ulaşabilir. Fakat hükümet, tekelci piyasalarda faaliyette bulunan büyük firmalar için düzenlemeleri uygulamaya koyarken zorluklar yaşayabilir.

3.3.2) Deregülasyon

Deregülasyon veya diğer adıyla “kuralsızlaştırma” kavramı, özelleştirme ve liberalleşmeyle anılan neoliberalizmin en önemli kurallarından biridir. Deregülasyon en geniş anlamıyla siyasi iktidarların şirket faaliyetlerinin önündeki engelleri ve kısıtlamaları kaldırmaları demektir. Neoliberal yaklaşıma göre düzenlemelerin mümkün olan en alt seviyeye inmesi, piyasadaki rekabeti artırarak iktisadi verimliliği optimum düzeye çıkarır, böylece fiyatlar ve ücretler de aşağıya çekilmiş olur. Neoliberalizmde Deregülasyon liberalizmdeki *laissez faire laissez passe* ilkesinin güncelleşmiş halidir.

Neoliberalizmin klasik reçetesi, finansal piyasaların ve emek piyasalarının deregülasyonunu; kamusal hizmetlerde devlet tek elinin kaldırılarak, özelleştirmenin ardından deregülasyonu; çevre koruma düzenlemelerinin gevşetilmesini ve sosyal

¹²⁹ Eric GUTIERREZ, “Washington DC’s Continuous Internal Improvement Alternative-An Initial Inquiry on PSP in Water and Sanitation in the United States”, Tearfund Case Studies on Private Sector Participation (London: Water Aid),

http://wateraid.ellipsismedia.net/site/in_depth/current_research/411.asp.

¹³⁰ Kate BAYLISS, a.g.m s. 568.

programlarda bütçe disiplini sağlamak için kısıntıya gidilmesini öngörür¹³¹. Nihai amacı finansal entegrasyon olan deregülasyon yaklaşımı, ülkelerin yatırım ve tasarruf dengesizlikleri ile kamu açıklarını dışarıdan finans edebilmeyi ve yüksek borç oranlarını ülkeye yabancı sermaye çekerek kapatabilmeyi amaçlamaktadır. Deregülasyon yaklaşımı, piyasada faaliyet gösteren ekonomik kuruluşların nihai hedefinin kâr etmek olduğunu kabul eder. Dolayısıyla bu teoriye göre, söz konusu ekonomik kuruluşların önündeki devletçi finansal kısıtlamaların kalkması durumunda mevcut kaynakların verimliliği en yüksek alanlara aktarılacak ve bu şekilde piyasa etkinliği sağlanmış olacaktır.

Deregülasyon uygulaması, sermaye hareketlerinin önündeki sınırlamaların ortadan kaldırılması sonucunu doğurur. Örneğin, finansal deregülasyon bankalara ve şirketlere yurtdışından istedikleri gibi borçlanmanın yanında, yine hükümet kontrolü ve denetimi olmaksızın yurtdışına yatırım yapma serbestisi tanır¹³². Böylece ulusal ekonomilerde yerli ve yabancı sermaye arasındaki ayrımcılık ortadan kalkacak ve yabancı sermayeyi çekmek için uygulamalar başlayacaktır¹³³. Uluslararası para ve finans faaliyetlerinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte ticaret, hükümet kaynaklı bir yönlendirme olmaksızın yer kürenin dört bir yanına ulaşacak ve kapitalist ticari teşebbüs her yerde gelişme gösterecektir.

Deregülasyonla birlikte devlet tarafından düzenlenen sektörler özel girişimciye açılmış ve bu sektörlerde uygulanan devlet müdahalesi ortadan kaldırılmıştır. Neoliberal yaklaşıma göre deregülasyon, bürokrasiyi azaltacak, üretimle birlikte verimliliği artıracak, kaliteyi yükseltecek ve maliyetleri düşürecektir. Vatandaş da mal ve hizmetleri ucuza alırken aynı zamanda deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olan vergi indirimlerinden de yararlanacaktır.

1997 yılının Aralık ayında yetmiş aşkın ülke bankacılık, sigortacılık ve menkul kıymet piyasalarını yabancı sermayeye açan DTÖ anlaşmasını imzalamıştır. Aynı dönemde IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve Batılı hükümetler de kredi ihtiyacı

¹³¹ Hayri KOZANOĞLU v.d. a.g.e s. 70.

¹³² Hayri KOZANOĞLU v.d. a.g.e s. 71.

¹³³ Le Hong GIAN, “*Financial Openness and Financial Integration*”, Asia Pasific Press, 2000, s. 3.

içerisinde olan ülkelere sermaye hareketleri önündeki engelleri kaldırmalarını ön şart olarak sunmuş ve deregülasyon politikalarını tüm dünyaya yayma çabası içine girmişlerdir. Nitekim Asya ülkelerinin 90'larda teker teker sermaye kontrollerini kaldırması sonucu Asya Krizi patlamış ve ardından Latin Amerika, Türkiye ve Rusya benzer akıbetlerle karşılaşmışlardır¹³⁴.

Deregülasyon, emek piyasasında da krizlere yol açmıştır. Sendikal hakların büyük ölçüde kısıtlanması, iş güvencesinin azaltılması, haftalık ve günlük çalışma saatleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, çalışma ortamının güvenliği ve işçi sağlığı ile ilgili standartların aşağı çekilmesi gibi birçok sonuç ortaya çıkmıştır. Çalışma şartlarına “esneklik” getirilmesi işverenlerin keyfi davranmasına, emek piyasasında çalışanların ise mağdur olmasına neden olmuş ve neoliberalizmin ana söylemleri olan eşit işe eşit ücret, fırsat eşitliği ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması gibi temel ilkeler uygulanamamıştır.

Hizmet sektörü ve imalat sanayi üzerinde uygulanan deregülasyon politikaları, kamu işletmelerinin değerinin çok altında özelleştirilmesine neden olmuştur. Özelleştirme, ulaşım, enerji üretim ve dağıtım, iletişim gibi birçok alanda uygulanmıştır. Bu özelleştirmeler sonucunda çalışma şartları, ücretler ve istihdam oranı büyük ölçüde gerileme göstermiştir.

3.3.3) Siyasi Liberalizasyon

Neoliberal hareketin bir başka önemli özelliği olan “politikanın liberalleşmesi” konusu, özellikle uluslararası örgütlerin siyaset üzerindeki etkinliğinin artmasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır. Bölgesel ve küresel alanlarda faaliyet gösteren uluslararası örgütler, ülkelerin siyasi konularda da liberal politikaları benimsemelerini ve işbirliğine gitmelerini adeta zorunlu kılmıştır. IMF, DB ve DTÖ gibi milletlerarası kuruluşların ve gelişmiş ülkelerin bu konudaki tutumu, siyasi iktidarların liberal politikaları benimsemesini mecburi hale getirmiştir. Bu süreçte ülkelerin siyasi yönetim biçimleri giderek aynileşmekte ve adeta bir “siyasal küreselleşme” süreci

¹³⁴ Hayri KOZANOĞLU v.d. a.g.e s. 72.

yaşanmaktadır. Yaşanan siyasal küreselleşme neticesinde ülkelerin yönetim şekli itibariyle birbirleriyle benzeşmesi yanında, birbirlerinden bağımsız hareket etme imkânları daralmaktadır¹³⁵. Bu durum da sonuç itibariyle, küresel anlamda giderek homojen hale gelen bir siyasal örgütlenmeyi zorunlu kılmaktadır.

Neoliberal ideolojiye göre piyasa, kaynakların etkin dağılımı anlamında akılcılığı temsil eder. Siyasi erkin piyasaya müdahalesi bu akılcılığın ihlali ve aynı zamanda özgürlüğe vurulan büyük bir darbe olarak görülmektedir. Toplumsal yaşamın uyum içinde işleyebilmesi için piyasanın ve bireyin özgür olması gerekir. Neoliberalizm toplum uyumunun, piyasa aracılığıyla insanlara mal ve hizmet sunup karşılığında onlardan mal ve hizmet talep etmeye dayanan değişim süreçleri aracılığıyla sağlandığını öne sürer. Piyasa kurallarının uygulanması ve özümsemesi, ekonominin toplumsal ilişkiler içine yerleştirilmesinden ziyade toplumsal ilişkilerin ekonomik sistem içine yerleştirilmesi ile sağlanabilir. Dolayısıyla piyasa ekonomisi ancak bir piyasa toplumunda uygulanabilir. Bazı alternatif yaklaşımlara göre, bu toplum ve piyasa tasavvuru, neoliberal bakışın aksine kendiliğinden gelişen bir olay olmayıp daima içinde çekişmeleri barındıran siyasal bir süreçtir. Nitekim Karl Polanyi'ye göre “*Piyasa, piyasa örgütlenmesini topluma iktisadi olmayan amaçlarla kabul ettiren hükümetin bilinçli bir biçimde ve sıklıkla da şiddet kullanarak yaptığı müdahalenin sonucu olmuştur*”¹³⁶. Yine Polanyi aynı eserinde “*ulusal piyasaların doğuşu, kesinlikle iktisadi alanın tedricen ve kendiliğinden hükümet denetiminden kurtulması sonucu olmamıştır*”¹³⁷ ifadesiyle “asıl sözü geçenin” her zaman siyaset olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla piyasa toplumunun ve piyasa mekanizmasının oluşumu kendiliğinden gelişen iktisadi bir süreç değil, siyasal erkin belirleyicisi olduğu bir sonuçtur.

Günümüzde fiilen var olan liberalizmin, iddia edilenin aksine devleti arka plana itmediği ve piyasanın işleyişini sağlayan kuralların sürekli ve yeniden teşekkülünün uluslararası kuruluşlar öncülüğünde ve hükümetler eliyle yapıldığı görülmektedir. Uluslararası ticaret rejimi, yani ilk olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel

¹³⁵ Mehmet KARAGÜL, *Dünya Ekonomisi (Tehdit ve Fırsatlarıyla)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012, s. 162.

¹³⁶ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times*, Beacon Press, Boston 2001, s. 258.

¹³⁷ Karl Polanyi, a.g.e, s. 258.

Anlaşması (GATT) ve bugünse Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), küresel piyasanın etkin olarak düzenlenmesini, anlaşmazlıkların resmiyet kazanmış bir sistem aracılığıyla çözüme kavuşturulmasını sağlayan ana mekanizmadır¹³⁸. Dünya ticaret hacminde yaşanan niceliksel sıçrama, küresel güç anlamında üzerlerinde bir uzlaşmaya varılmasını zorlaştıran siyasi engellerin varlığına rağmen, DTÖ'nün yürürlüğe geçirmeye çalıştığı daha resmi ve "hukukileştirilmiş" kurallardan oluşan bir sistemin GATT'ın yerini almasını gerekli kılıyordu¹³⁹. Uluslararası ticaret hacmini düzenlemek amacıyla sözleşme hukuku, patentler ve tahkim usulleri konularında yeni kurallar oluşturuldu. Dünya ekonomisini yönlendiren gelişmiş devletler arasında görüşülen söz konusu kurallar, neoliberalizmin varsaydığı gibi kendiliğinden oluşan kurallar değillerdi.

DTÖ'nün uluslararası ticari sistemi ve piyasaları düzenlemek için oluşturduğu yeni kurallar kümesi hükümetler tarafından ülkelere uygulanmıştır. Dolayısıyla neoliberalizm teoride devlet müdahalesini geri püskürtme görevini üstlenmiş olsa da, hükümet müdahalesinin piyasaların oluşumunda ne kadar önemli bir rol üstlendiği açıkça görülmektedir. Nitekim küresel neoliberalizmin ilk evresi 1973 yılında Pinochet'in Şili'de yaptığı askeri darbenin ardından, "Friedmancı" denilebilecek bir program uyarınca Şikago Üniversitesinde eğitilen ve "Şikago Oğlanları" (Chicago Boys) olarak adlandırılan bir grup Şilili iktisatçının, ülkenin yeni ekonomik düzenini oluşturmasıyla başlamıştır. Daha sonra İngiltere'de Margaret Thatcher'ın ve ABD'de Ronald Reagan'ın uygulamaya geçirdikleri ekonomi politikalarıyla birlikte neoliberal sistem daha etkin ve yerleşik bir hale gelmiştir. Pinochet, Thatcher ve Reagen devlet müdahalesini yok etmek için devletin gücünü kullanmışlardır. Siyasi otoritelerin gücü kullanılarak tesis edilen neoliberal sistem 1980'lerin sonuna gelindiğinde dikkat çekecek ölçüde baskın bir hale gelmiş ve kalkınmacı refah devleti modelleri geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

¹³⁸ Ronaldo MUNCK, *Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti: Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (Der: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev: Şeyda BAŞLI, Tuncel ÖNCEL), Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 109.

¹³⁹ Ronaldo MUNCK, a.g.m, s. 109.

3.3.4). Küreselleşmenin Yaygınlaştırılması

“Küreselleşme”, ulusal sınırları aşan karşılıklı toplumsal, ekonomik ve siyasi bağlantıların yoğunlaşmasını ifade eden bir kavramdır. Teknoloji ve iletişimde meydana gelen gelişmeler küreselleşme sürecini çok büyük oranda hızlandırmıştır. Bilginin, hammaddenin, mal ve hizmetlerin yoğun bir biçimde uluslararası dolaşım ve paylaşımına girmesi 1980’lerde başlamış ve 1990’lı yıllarda artarak devam etmiştir. Özellikle 1980’ li yıllardan sonra ekonomik ilişkiler yaygınlaşmış, ideolojik farklılıkları temel alan kutuplaşmalar çözülmüş, dünya çapında bir liberalleşme sürecine girilmiş, kültürler, inanç ve idealler sınırları aşarak daha benzer bir hale dönüşmeye başlamıştır¹⁴⁰. Küreselleşme hakkındaki geçerli yorumlardan biri küreselleşmeden “zaman ile mekân sıkışması” olarak bahsederken, başka yorumlarda ise hâkimiyetin ulusal devletler üzerinde ve ötesinde (siyasi otoritenin çok taraflı kuruluşlara devredilmesi ya da Avrupa Birliği’nde olduğu gibi egemenliğin birleştirilip paylaşılması yoluyla) büyüyen gücüne vurgu yapmaktadır¹⁴¹. Küreselleşme, ulusal devletlerin etkinliklerinin eskisine göre azalmasını ve buna bağlı olarak da paranın, insanların, fikirlerin sınırlar ötesi akışının artışı ifade etmektedir.

Esasen küreselleşmenin herkes tarafından kabul gören tek bir tanımı yoktur. Bunun temel nedeni bilim adamlarının henüz küreselleşme konusunda ortak bir yargıya ulaşamamış olmalarıdır.

Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsü küreselleşmeyi “malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli bir biçimde sınır ötesine akışı” biçiminde tanımlamaktadır¹⁴². Bu enstitünün yaptığı bir çalışmaya göre küreselleşme sayesinde ülkelerin ekonomileri arasında daha önce örneği görülmemiş bir bütünleşme sağlanmakta, bir enformasyon devrimi yaşanmakta ve

¹⁴⁰ Yusuf ERBAY, *Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri*, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Yayın No: 11, Ankara 1996, s. 3.

¹⁴¹ Alejandro COLAS, *Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler: Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki* (Der: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev: Şeyda BAŞLI, Tuncel ÖNCEL), Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 125.

¹⁴² Hasan TAĞRAF, “Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2002, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 35.

pazarlar, şirketler, örgütler ve yönetim uluslararası hale gelmektedir¹⁴³. Ancak Enstitünün yaptığı bu tanım, halihazırda dünya üzerinde var olan ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkileri gerçek anlamda yansıtmamaktadır. Mal ve hizmetlerin sınırlar ötesinde serbestçe dolaşımı, ekonomik olarak güçlü devletlerin ya da büyük sermayeli çok uluslu işletmelerin ürünlerini dünya üzerindeki hemen her yere serbestçe satma imkânı olarak düşünüldüğünde, söz konusu tanım doğru olarak görülebilir. Ancak mevcut durumda kimi ülkeler ürettikleri mal ve hizmetleri gelişmiş ülkelerin pazarlarına sokabilmek için büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkeler açısından küreselleşmenin getirdiği yararlarından bahsetmek oldukça güçtür. Fiiliyatta pek çok ülke yüksek gümrük vergileri uygulamakta ve tarife dışı engellere başvurmaktadır. Söz konusu engeller sadece uluslararası ticaret alanında değil, insanların sınırlar ötesinde serbestçe dolaşımı için de geçerlidir. Örneğin AB ülkeleri arasındaki ticari engeller ve seyahat kısıtlamaları tamamen kaldırılmıştır. Ancak AB'ye üye olmayan ülke vatandaşlarının bu ülkelere girmek için karşılaştıkları zorluklar, Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsü'nün yaptığı küreselleşme tanımında geçen “halkların hızlı ve sürekli bir biçimde sınır ötesine akışı” ifadesiyle çelişmektedir.

Başka bir tanımda, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, küreselleşmeyi “sadece ekonomik olmayan sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç” olarak tanımlamaktadır¹⁴⁴. Bu tanımda da görüleceği gibi, küreselleşme pek çok kavramı içerisine alan bir olgudur¹⁴⁵. Küreselleşme süreci siyasi, ekonomik, kültürel değişkenlerin tümünü içine alan ve bunları kuşatan bir kavramdır. Dolayısıyla söz konusu kavram ele alınırken yalnızca ekonomik ya da yalnızca siyasi yönüyle ele alınamaz. Küreselleşme olgusu tüm boyutlarıyla kavranmalı ve bu şekilde analiz edilmelidir.

Küreselleşmenin kapitalizmin sınırsız canlılığının harekete geçirdiği bir süreç olduğu, neoliberalizmi savunanlarla eleştirenlerin üzerinde hemfikir oldukları bir noktadır¹⁴⁶. Neoliberalere göre küreselleşmenin bu denli yaygın ve popüler olması da

¹⁴³ Onur ÖYMEN, *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 26.

¹⁴⁴ Onur ÖYMEN, a.g.e, s. 27.

¹⁴⁵ Hasan TAĞRAF, a.g.m, s. 36.

¹⁴⁶ Alejandro COLAS, a.g.m, s. 128.

zaten kapitalist sistemin evrenselleştirici dinamiğinden kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak neoliberalizm savunucuları, küreselleşmeyi serbest piyasa sisteminin doğal bir sonucu olarak görmekte, serbest ve eşit mübadelenin önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte devam eden olumlu bir gelişme olarak algılamaktadırlar. Onlara göre kapitalist sistemle birlikte verimliliğin önündeki en büyük engel olan müdahaleci ve bürokratik yapının bertaraf edilmesi ve akılcı, faydayı yükseltmeyi amaçlayan birimlerin (genelde firmalar) önünün açılmasıyla birlikte bir piyasa dengesi oluşmuştur. Oluşan bu “denge” neoliberal yaklaşıma göre refah yaratmanın ve kıt kaynakları dağıtmanın etkin yolunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu kapitalist piyasa anlayışı küreselleşmenin, bir yandan devletlerin ve diğer “özel çıkar” gruplarının dayattıkları yapay siyasi engelleri ortadan kaldıran, öte yandan da rekabetçi kaynak dağılımını dünya ölçeğinde gerçekleştirerek küresel refahın yaratılıp bölüşülmesini güvence altına alan bir süreç olduğunu savunan neoliberal bir söylemi benimsemiştir.

Küreselleşme sürecine siyasi perspektiften bakıldığında da, neoliberalizmin iddia ettiği gibi bir “demokratikleşme” sürecinin yaşandığını söylemek oldukça zor olacaktır. 1980’li ve 1990’lı yıllarda Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Asya’da bulunan birçok totaliter rejimin yıkıldığı bir vaka olmakla birlikte, bu demokratikleşme hamlesinin sürekliliği sağlanamamıştır. Dünya nüfusunun hâlâ önemli bir kısmı serbest seçimlerle iktidara gelmemiş rejimlerin yönetimi altındayken, dikta yönetiminden kurtulan devletlerin birçoğunda otoriter yönetimlere geri dönülmektedir¹⁴⁷. Özellikle Afrika’da ve eski Sovyetler Birliği’nde çokça övgü alan “üçüncü demokratikleşme dalgası” devlet otoritesinin aşılması imkansız engellerine çarpmıştır¹⁴⁸. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti’nde veya Ortadoğu’da ki bazı yönetimler gibi, serbest piyasa uygulamalarıyla totaliter siyasi yapıyı sentezleyebilen rejimler, siyasi küreselleşmeden etkilenmeden varlıklarını devam ettirebilmektedirler.

Küreselleşme kültürler arası etkileşimi de artırmış ve “kültür melezleşmesi” ni büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Müzikten spora, yemekten giyim kuşama kadar geniş bir alanı kaplayan kültürel göndermeler evrensel boyutta çok tanınır hale gelmiş ve bu durum günümüzde ortak bir küresel kültürden bahsetme imkânı doğurmuştur.

¹⁴⁷ Alejandro COLAS, a.g.m s. 126.

¹⁴⁸ Alejandro COLAS, a.g.m s. 126.

Küreselleşme sürecinde yeni kültürel biçimler de ortaya çıkmıştır. Belli bir kültürün sınırları içerisinde yerleştirilemeyecek müzik türleri, diller, imgeler ya da mutfak tarzları oluşmuştur. “dünya müziği”, “füzyon mutfağı” yahut “sömürgecilik sonrası romanı” gibi herhangi bir kültüre ait olmayan yeni kültürel ürünler yaratılmıştır.

Tüm bunların yanı sıra iletişim teknolojisinde yaşanan olağan üstü gelişmelerin, New York, Tokyo ve Londra gibi küresel kent olarak adlandırılan yerlerde farklı kültürlerin bir araya gelerek kaynaşmasını kolaylaştırdığını reddetmek gerçekçi bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Ancak, bu kaynaşmanın eşit olmadığı, içinde hiyerarşik boyutlar taşıdığı da vurgulanmalıdır. Dünya büyük bir kısmı halen küreselleşmenin nimetlerinden yararlanamamakta; eğitim, barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaktadır.

Toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel açıklamalarına bakıldığında küreselleşmenin sınırsız ve geriye döndürülemez bir süreç olduğu yargısına varılabilir. Özellikle geçtiğimiz otuz yıl içerisinde çok uluslu şirketlerin sayısı ve etkinlik alanları genişlemiş, uluslararası çok taraflı örgütlerin gücü artmıştır. Dolayısıyla ulus ötesi ilişkilerin hiç olmadığı kadar yoğun olduğunu ve bu sürecin geri döndürülemez bir hâl aldığı görüşü çok güçlüdür. Ancak küreselleşme aynı zamanda, eşitsiz ve hiyerarşik doğası nedeniyle tüm insanlığı tehdit eden vahşi kapitalizmin giderek güçlenmesine neden olan bir olgu haline gelmiştir. Böyle bir yaklaşım, küreselleşmenin her zaman insanlığın ortak çıkarına hizmet etmediği ve tarihsel süreçte benzeri görülmemiş bir eğilim olmadığı görüşünün daha da güçlenmesini sağlayacaktır. Siyasi bakımdan “yeni sağ”ın zaferiyle kotarılmış olan neoliberal küreselleşme, yine siyasi bakımdan demokratik güçlerin vahşi kapitalizme karşı seferber edilmesiyle önlenebilir. Esasen dünyada yaşanan derin eşitsizliklerin ve büyük adaletsizliklerin arkasındaki itici kuvvet küreselleşmenin kendisi değildir. Burada asıl belirleyici faktör küreselleşmeyi bir araç olarak kullanan ve biricik amacı yalnızca kâr etmek olan sınırsız kapitalizmdir. Nitekim bugün küreselleşmeye karşı çıkanların çok azı ulus ötesi toplumsal ekonomik ve kültürel bağların kopmasını savunacaktır. Buradaki en önemli nokta küreselleşmenin olumlu yönlerini muhafaza etmek ve küreselleşmenin piyasa menfaatleri adına kullanılmasının demokratik alternatiflerle önüne geçilebilmesidir.

3.4) Neoliberal Politikalara Destek Olan Başlıca Önemli Kuruluşlar

3.4.1) Uluslararası Para Fonu (IMF)

IMF, 1-22 Temmuz tarihleri arasında ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kentinde bir araya gelen 45 ülkenin imzasıyla 27 Aralık 1945 yılında kurulmuş ve 1 Mart 1947'de finansal operasyonlarına başlamıştır. Uluslararası para sisteminin düzenli biçimde işlemlerini sağlamak üzere, geçici olarak dış ödeme açığı sorunlarıyla karşılaşan üye ülkelere kredi desteğinde bulunmakla görevlidir¹⁴⁹. IMF sabit kurlu Bretton Woods Sistemi'nin yürütülmesinden sorumlu olan bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu sistemin yıkılmasından sonra günümüzde de uluslararası parasal ve mali düzeni sağlamakla ilgili görevini sürdürmektedir¹⁵⁰. IMF'nin görevleri; dış ödeme açığı veren ülkelere kısa vadeli kredi sağlamak, üye ülkelerin uluslararası ticari bankalara veya resmi kuruluşlara olan borçları için yeni ödeme plânları ve borç erteleme anlaşmaları hazırlanmasına yardımcı olmak, üye ülkelerin kur politikalarını gözlemlemek ve denetlemek, üye ülkelerde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin liberal hale getirilmesi konusunda özendirici çalışmalarda bulunmak, üye ülkelerdeki makro ekonomik ve yapısal uyum politikalarına finansal destek sağlamak şeklinde sıralanabilir.

Bretton Woods Sistemi'nin yıkılmasıyla birlikte 1970'lerden itibaren IMF, Dünya Bankası ve Uluslararası Ticari Bankalar finans piyasalarıyla sıkı bir iş birliği içerisine girmişlerdir. Sabit kur sisteminin işleyişini sağlamak için kurulan IMF, Petrol Krizi'nden sonra ortaya çıkan ve 1980'li yıllardan sonra neredeyse tüm dünyaya hâkim olan neoliberal ekonomi politikalarının uygulayıcısı konumuna geçmiştir. Ödemeler dengesinde sorun yaşayan ve krediye ihtiyaç duyan ülkelere yapısal uyum adı altında bir takım makroekonomik programlar dayatmıştır. Bu programlar ülke ekonomilerinin liberalleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırıma açık hale getirilmesi, fiyat müdahalelerinin kaldırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, işgücü piyasasının daha esnek hale getirilmesi yönündedir. Bu açıdan, IMF zor durumdaki ülkelere kolaylık sağlayan

¹⁴⁹ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s. 773.

¹⁵⁰ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s. 774.

değil, kapısını her çalan ülkenin politikalarını detayına varıncaya kadar belirleyen bir kurum durumuna gelmiştir¹⁵¹.

IMF üyesi ülkelere, ilk girişte üyelik aidatı adı altında ödeyeceği miktarı gösteren bir kota belirlenir. Ülkelerin sermaye katılım payları olan kotalar, üyelerin oy güçlerini belirlemenin yanı sıra o ülkenin ihtiyaç halinde IMF desteklerinden yararlanma limitlerini de belirler¹⁵². Bu bağlamda IMF politikalarında ekonomisi güçlü olan ABD, Almanya, İngiltere, Japonya, Fransa gibi ülkelerin etkin olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Böylece IMF'nin yönetim kurulunda söz sahibi olan büyük devletler kendi politikalarını üye ülkelere dayatma imkânı elde etmektedir.

Ekonomisi güçlü, gelişmiş ülkelerin IMF'yle "müşteri" sıfatıyla en son ilişkisi, 1975-1976 yılları arasında ekonomik sıkıntıya düşen İngiltere'nin İşçi Partili maliye bakanı Denis Healey'in IMF'nin kapısına dayanmak zorunda kalmasıdır. O günden sonra hiçbir Batılı sanayileşmiş ülke kredi için IMF'nin kapısına gitmemiştir. İşçi Partisi de, yeniden iktidar yüzü görmek için, Tony Blair'in 1997'deki seçim zaferini beklemek zorunda kalmıştır¹⁵³. Dolayısıyla IMF'nin makro ekonomi politikalarını uygulamaya mecbur bırakılan ülkeler az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdir.

Uluslararası kuruluşlar, gayet tabii olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı iktisadi sorunlara o ülkede yaşayan insanların gözüyle bakmak yerine, kendi taraflarına yansıyan yönüyle bakmayı tercih etmişlerdir¹⁵⁴. Bu bağlamda söz konusu kuruluşlar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere var olan iktisadi sorunlarla, yalnızca kendi ihracatlarındaki daralma ve alacaklarının tahsilindeki sıkıntılar açısından ilgilenmektedir. Dolayısıyla söz konusu uluslararası kuruluşlardan biri olan IMF de ekonomik istikrarsızlık yaşayan ülkelere, özel durumlarını ve uygulanacak politikanın doğuracağı sosyal boyutları ele almadan, toplam talebi azaltıcı ve büyümeyi düşüren standart politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar kısa süreli

¹⁵¹ Fikret BAŞKAYA, *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Öteki Yayınevi, Ankara 1995, s. 52.

¹⁵² Zeynep ERDİNÇ, "Uluslararası Para Fonu-Türkiye ilişkilerinin Gelişimi ve 19. Stand-by Anlaşması" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2007, Sayı: 18, s. 3.

¹⁵³ Hayri KOZANOĞLU, a.g.e, s. 39.

¹⁵⁴ Mehmet KARAGÜL, a.g.e, s. 221.

iyileşmelere yol açsa da orta ve uzun vadede özellikle sosyal dengelerin korunması bakımından pekte faydalı olmamıştır.

3.4.2) Dünya Bankası (WB)

Bretton Woods'da 1944 yılında IMF ile birlikte kurulan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) bugün Dünya Bankası olarak bilinen Grubun ilk nüvesidir¹⁵⁵. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya kapitalizminin yeniden yapılandığı dönemde döviz kuru istikrarı, makroekonomik dengeler gibi daha teknik alanlar IMF'nin sorumluluğuna verilirken, Dünya Bankası'nın payına savaşın yıkıntılarının ardından yeniden yapılandırma ve kalkındırma görevi düşmüştür¹⁵⁶. Dünya Bankası'nın temel amacı, gelişmiş ülkelerin mali olanaklarını gelişme yolundaki ülkelere kanalize ederek dünya genelinde yaşam kalitesini artırmak ve fakirliği azaltmak için gelişme yolundaki ülkelere proje ve program kredileri vermek olarak özetlenebilir¹⁵⁷. Bugünkü mevcut Dünya Bankası, muhtelif zamanlarda kurulan beş ayrı kurumdan oluşmaktadır. Bu kurumlara aşağıda ayrıntılı olarak yer verilecektir.

3.4.2.1) Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)

20. yüzyılın ortalarında patlak veren İkinci Dünya Savaşı tüm Avrupa'da büyük bir yıkıma neden olmuştu. Avrupa devletlerinin bir yandan önceki yıllara ait savaş borçlarının büyüklüğü diğer yandan da böylesi yeni bir tahribatın imarı için gereken sermaye ihtiyacı, Bretton Woods konferansında yoğun bir şekilde tartışılan konular arasında yer alıyordu¹⁵⁸. İngiltere konferansta ABD'nin Avrupa'nın imarı için doğrudan kredi vermesi gerektiğini söylüyordu. Ancak ABD İngiltere'nin bu talebini onaylamamış ve savaşın getirdiği fiziki-ekonomik yıkımın yaralarını sarmak amacıyla yeni bir uluslararası kuruluşun kurulmasını öngörmüştü.

Bu süreçte kurulan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) bir bakıma IMF'nin faaliyetlerini tamamlayıcı bir görev üstlenmiş oluyordu. Çünkü IMF daha çok

¹⁵⁵ Mehmet KARAGÜL, a.g.e, s. 222.

¹⁵⁶ Hayri KOZANOĞLU v.d, a.g.e, s. 42.

¹⁵⁷ Mahfi EĞİLMEZ ve Ercan KUMCU, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 71.

¹⁵⁸ Mehmet KARAGÜL, a.g.e, s. 223.

kısa vadeli borçlar verirken, IBRD daha çok uzun vadeli proje kredileri sağlamakla yükümlüydü. Bir başka deyişle IMF sağladığı kısa vadeli kredilerle, IBRD'nin verdiği uzun vadeli kredilerin garantörlüğünü yapmış oluyordu. Söz konusu iki kuruluş birlikte çalışarak dünya ekonomisini kontrol etmeyi hedeflemişlerdir.

İlk kuruluş amacı Avrupa'nın yeniden imarına mali destek sağlamak olan IBDR bu görevini başarıyla tamamladıktan sonra kendine yeni bir görev edinmiştir. Bu görev özellikle gelişmekte olan ülkelere proje kredisi bazında destek vermektir. Ancak IBRD'nin bu ikinci görevinde aynı başarıyı yakaladığını söylemek güçtür. Verilen kredilerin faizlerinin cazip olmaması, projelerin ülke ihtiyaçlarına uygunluk şartının subjektif değerlendirmelere tabi tutulması ve kullanılan kredilerin projenin dış finansman ihtiyacında kullanılabilir olması gibi hususlar, kredileri ülkeler için avantajlı olmaktan çıkarmaktadır¹⁵⁹.

3.4.2.2) Uluslararası Finansman Kurumu (IFC)

IFC, Dünya Bankası grubu içinde, gelişme yolundaki ülkelerin özel kesim kuruluşlarına proje kredisi veren, gerektiğinde şirketlere ortak olup sermaye koyabilen bir kuruluştur¹⁶⁰.

IBRD'nin sağladığı krediler yalnızca kamu sektörüne yönelik olduğundan Dünya Bankası'nın faaliyet alanı hayli daralmıştı. Mevcut kredi politikası özel sektör eliyle gerçekleştirilen yatırımların Dünya Bankası tarafından sağlanan kredilerden yararlanmasına imkân vermemekteydi. Başka bir deyişle Dünya Bankası, ekonomide iki büyük yatırım gücü olan kamu sektörü ve özel sektörden yalnızca kamu sektörüne kredi sağlayabiliyordu. IFC, Dünya Bankası'nın özel sektöre de kredi sağlayabilmesi adına Nisan 1956 yılında faaliyete geçmiştir. IFC, üye ülke özel kesim kuruluşlarının çeşitli projelerine kredi verebileceği gibi, borçlanma sendikasyonlarına da katılabilir¹⁶¹.

¹⁵⁹ Mehmet KARAGÜL, a.g.e, s. 224.

¹⁶⁰ Mahfi EĞİLMEZ ve Ercan KUMCU, a.g.e, s. 73.

¹⁶¹ Mahfi EĞİLMEZ ve Ercan KUMCU, a.g.e, s. 73.

3.4.2.3) Uluslararası Kalkınma Ajansı (IDA)

IDA, az gelişmiş ülkelere düşük faizli ve uzun vadeli krediler veren bir kuruluştur. IBRD'nin kredi vermek için öne sürdüğü şartlar birçok az gelişmiş ülkeye ağır geldiği için bu ülkelere kredi verebilmek adına Milletlerarası Kalkınma Birliği kurulmuş ve 1960'da faaliyetlerine başlamıştır.

IDA'nın kuruluş sözleşmesinde yer alan amaçları şöyle özetlenmiştir: IDA'nın amacı kendisine üye ülkelerden en az gelişmiş olanlarda yani fakirlik çizgisinin altındaki ülkelerde verimliliği ve hayat standartlarını artırarak yoksulluğu azaltmak ve gelişmelerine yardımcı olabilmektir¹⁶².

IDA kredileri de IBRD'nin verdiği krediler gibi projeye göre verilen krediler olmakla birlikte, IDA'nın kredi sağladığı projelerde iktisadi verimlilikten ziyade, sosyal fayda ön planda tutulmaktadır.

IDA kredilerinden yararlanmanın en büyük koşulu yapılacak yatırımın kamu yatırımı olmasıdır. Bu yatırım özel sektör yatırımı olsa dahi kamu desteği ve garantisi aranmaktadır. Ayrıca ilgili kredinin ülkenin temel ihtiyaçları ve imkânlarına uygunluk göstermesi aranan bir başka şarttır.

3.4.2.4) Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA)

MIGA, 1988 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik yabancı sermaye yatırımlarını, ticari olmayan risklere karşı garanti altına almak amacıyla kurulmuştur. Sanayileşmiş ülkeler sahip oldukları sermaye arz fazlasını, hammaddeye ve pazara yakın olma, işgücü maliyetlerini azaltma ve sanayinin getirmiş olduğu çevre kirliliğini ülkelerinden uzaklaştırmak amacıyla az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yönlendirmek arzusundadırlar. Fakat yapılan birçok teşvike rağmen sermaye fazlasının dış ülkelere gitmemesi, sanayileşmiş ve sermaye arz fazlasına sahip olan birçok ülkeyi yeni arayışlara itmiştir.

---

¹⁶² Mehmet KARAGÜL, a.g.e, s. 224.

Sermayenin dış ülkelere gitmemesindeki en büyük etkenin söz konusu ülkelerde var olan siyasi istikrarsızlık olduğu yönündeki saptamalar, Dünya Bankasını önlem almaya zorlamış ve nitekim 1988’de ticari olmayan riskleri önlemek adına *Milletlerarası Çok Taraflı Yatırım Ajansı* kurulmuştur. İlgili kuruluş çok uluslu işletmelerin yatırım için gittiği ülkelerdeki olası politik risklere karşı korumakta, yatırımlarını garanti altına almaktadır.

3.4.2.5) Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID)

ICSID, üye ülkelerin birbirleri arasında yahut söz konusu ülkelerin kişi ya da kurumları arasında çıkabilecek olan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasına yardımcı olacak bir mekanizmayı oluşturmak amacıyla 1966 yılında kurulmuştur. ICSID’nin faaliyet alanının ağırlığı uluslararası tahkimdir¹⁶³. Bu kuruluşun ortaya çıkmasında, doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşması için gerekli olan güven ortamının tesis edilmesi önemli bir etken olmuştur.

3.4.3) Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

Dünya Ticaret Örgütünün geçmişi 1947 yılında ABD öncülüğünde imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT) dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan GATT ilk olarak çok dar tanımlanan bir amaçla yola çıkmıştır. İlk etapta üye ülkeler arasında korumacılığın özellikle sınai mamuller üzerindeki ithalat ve ihracat engellerinin karşılıklı anlaşma yoluyla azaltılması ve dış ticarete “en fazla kayırılan ülke^{*}” ilkesinin geçerli kılınması hedeflenmiştir. Soğuk Savaş yıllarında gelişmekte olan ülkelerin Batı blokunda yer alması önemli görüldüğü için, GATT’ın korumacılığı azaltma politikaları bu ülkelere aynı oranda uygulanmamıştır. Bu dönemde halihazırda üye sayısı az olan GATT’ın aldığı kararlar genellikle Merkez’in kendi iç dengelerini sağlamaya yöneliktir. Nitekim birbirini izleyen görüşme turlarında koruma oranları sınai mamullerde düşürülebilmıştır¹⁶⁴.

¹⁶³ Mahfi EĞİLMEZ ve Ercan KUMCU, a.g.e, s. 74.

^{*}GATT üyesi bir ülkenin diğer üye ülkelerden herhangi birine vereceği ticari taviz diğer tüm üye ülkeler için geçerli olur. Buna “en fazla kayırılan ülke kuralı” denir.

¹⁶⁴ Gülten KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 135.

Ancak bu kez de GATT anlaşmasının öngöremediği “tarife dışı engeller” uygulamaya sokulmuştur. İthal ikameci sistemi benimsemiş olan ülkeler tarife dışı engelleri devreye sokarak kendilerini koruma altına almışlardır.

GATT’ın dünya ticaretinin serbestleşmesi bağlamındaki görece zayıf durumu 1980’li yıllarda küreselleşme politikalarının devreye sokulmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. ABD yeni bir görüşme turu hareketini 1986’da GATT çerçevesinde başlatmıştır¹⁶⁵. Yedi yıl süren bu görüşme turu yapıldığı ülkenin ismiyle yani “GATT Uruguay Round” olarak anılmıştır. 15 Nisan 1994 tarihinde Marakeş Şartı’yla son bulan Uruguay Görüşmeleri GATT’ın yapısını ve işlevini büyük oranda değiştirmiştir. Bu Şart’la GATT’ın geçici statüsüne son verilmiş olup, Dünya Ticaret Örgütü altında devamlı ve daha etkin bir yapı oluşturulmuştur¹⁶⁶. Marakeş’te imza edilen şartın eki olarak kabul edilen bildirgeye uygun biçimde en kapsamlı denizaşırı uluslararası ticaret örgütü olarak, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması’nın yerini almak üzere Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuş ve 1 Ocak 1995’ten itibaren çalışmalarına başlamıştır¹⁶⁷.

DTÖ kapsamında yapılan düzenlemeler 1947 GATT anlaşmasına göre çok daha kapsamlı ve ayrıntılı olmakla birlikte DTÖ’nün kapsadığı alanlar ve yetkileri GATT’ın çok ötesinde olmuştur. Esasen bu dönemde yeni bir GATT anlaşması daha yapılmıştır. Hatta eski GATT anlaşmasıyla karıştırılmaması için bu anlaşmaya GATT 1994 denilmiştir. Söz konusu yeni GATT anlaşması DTÖ kapsamında oluşturulan çok taraflı ticaret anlaşmalarından yalnızca biridir. Buna ek olarak Tarım, Tekstil ve Giyim, Menşeciler, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler, Sevk Öncesi İnceleme, Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri, Bitki ve Hayvan Sağlığı Tedbirleri, Ticaretle Teknik Engeller gibi isimler altında anlaşmalar yapılmıştır¹⁶⁸.

DTÖ’nün amacı ülkeler arasındaki ticari akımların mümkün olduğunca öngörülebilir, serbest ve olağan olması için gerekli çerçeveyi oluşturmak ve bu amaca

¹⁶⁵ Gülten KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet...* s. 136.

¹⁶⁶ Mehmet HASGÜLER ve Mehmet B. ULUDAĞ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 145.

¹⁶⁷ Mehmet HASGÜLER ve Mehmet B. ULUDAĞ, a.g.e s. 146.

¹⁶⁸ Mehmet HASGÜLER ve Mehmet B. ULUDAĞ, a.g.e s. 146.

yönelik kuralları koymaktır¹⁶⁹. Ancak DTÖ'nün gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri küreselleşme sürecine sokmak için bir araç olarak kullanıldığı da açıktır. Ayrıca ABD'nin kendi büyük sermayesinin isteklerini bu platformda dayatıp sermaye gücünü tüm dünyaya yaydığı da görülmektedir. Esasen DTÖ'de uygulanan oy sistemi, IMF ve Dünya Bankası'nda olduğu gibi sermaye ağırlığına göre değil "bir üye bir oy" düsturuyula gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında DTÖ kâğıt üzerinde diğer örgütlere göre daha demokratik olduğu izlenimini vermektedir. Ancak DTÖ'nün "Anlaşmazlıkların Çözümü" organının verdiği kararlar neredeyse hep ABD ya da AB şirketlerinin lehine çıktığı için tahkim olgusu birçok kişi ve kurum tarafından sorgulanmıştır. Nitekim ABD Ekim 1998'de OECD'ye getirip kabul ettirmek istediği fakat Fransa ve Kanada'nın büyük tepki göstermesi ve OECD toplantısına katılmayacaklarını bildirmeleri üzerine ertelenen MAI (Multilateral Agreement on Investment)'yi DTÖ'nün gündemine taşımıştır. Washington eyaletinin başkenti Seattle'da 30 Kasım-3 Aralık 1999 tarihinde, Boeing ve Microsoft şirketlerinin mali desteğiyle bir zirve toplantısı düzenlemiş ve üye ülkeler davet edilmiştir¹⁷⁰. Ancak DTÖ toplantısı, sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde bir tepkiyle karşılaşmış, toplantı bir sonuç bildirgesi imzalanmadan dağılmak durumunda kalmıştır¹⁷¹.

DTÖ'nün bugünkü işlevi bir açıdan 19. yüzyılda güçlü devletlerin diğer devletlere kapitülasyonları dayatıp tek taraflı ticari tavizler almasına benzetilebilir. Gelişmiş sanayi ülkelerinin desteğini alan Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ)'lar DTÖ platformunda da tek egemen olarak gözükmektedirler. ÇUŞ'lar DTÖ'nün uluslararası ticareti serbestleştirici politikalarından yararlanarak, hatta bu politikaları kendi çıkarları doğrultusunda belirleyerek sermayelerini büyütme ve tüm pazarlara girmek amacındadırlar. Devletlerin ekonomik ve siyasi güçleri oranında seslerini duyurabildiği bu ortamda gelişmekte olan ülkelerin DTÖ'nün politikaları dolayısıyla uğradıkları zararları dile getirmeleri çokta kolay olmamaktadır. Yine de yükselen yeni güçlerin karşı koymaları sayesinde, kendileri aleyhine işleyen konuların gündemde olduğu DTÖ toplantılarının son yıllarda yapılmadığını da belirtmek gerekir¹⁷²

¹⁶⁹ Mahfi EĞİLMEZ ve Ercan KUMCU, a.g.e, s. 74.

¹⁷⁰ Gülten KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus-Devlet... s. 143.

¹⁷¹ Gülten KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus-Devlet... s. 143.

¹⁷² Gülten KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus-Devlet... s. 144.

3.4.4) Çok Uluslu Şirketler

Küresel ekonominin lokomotifi olarak niteleyebileceğimiz çok uluslu şirketler (ÇUŞ), birden fazla ülkede ekonomik faaliyetlerde bulunan ve uluslararası üretim gücüne sahip firmalar olarak tanımlanabilir. Gilpin bu şirketlerle ilgili olarak “Oligopolcü bir yapıda olma eğiliminde olan çok uluslu şirketler birden fazla ülkede üretim ve satış faaliyetlerini sürdürür ve şirketin mülkiyeti/yönetimi birden fazla ülke vatandaşına ait olabilir¹⁷³” tespitinde bulunmuştur. Bir başka tanıma göre ise çok uluslu şirket, anonim olsun ya da olmasın ev sahibi işletmeleri ve onların iştiraklerini içeren işletmelerdir. ÇUŞ; faaliyette buldukları ülkelerde oluşturdukları genellikle esnek ağ yapıları ile özellikle vergi, yatırım ve gelirlerini o ülke dışına kaydırabilme, yeni yatırımlar için yer belirleme gibi konularda kendilerine avantaj sağlamaktadırlar¹⁷⁴.

Yukarıda küreselleşme başlığı altında da belirtildiği gibi 1980’li ve 1990’lı yıllar dünya genelinde liberalleşme hareketleri ile başlayan ve daha sonrasında küreselleşme olgusunun güçlenmesiyle devam eden yılları ifade etmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan neoliberal politikaların bir sonucu olan küreselleşme, üretim ve tüketim süreçlerini yerel olmaktan çıkarmış ve bu süreçlerin dünya bağlamında algılanması sonucunu doğurmuştur. Neoliberalizmle birlikte ortaya çıkan küresel kültür piyasası, küresel çarşı, küresel işyeri ve küresel finans ağı gibi kavramlar küreselleşme sürecinin en önemli unsurlarıdır. Bu unsurların (bunların arkasındaki itici güç olma mantığında) yönetimi ise dünya çapında bağlantılara sahip şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir¹⁷⁵. Bu açıdan bakıldığında çok uluslu şirketler neoliberalizmle birlikte gelişen küreselleşme sürecinin en büyük mimarları konumundadırlar. Küresel kültür piyasası, filmler, televizyon, radyo, internet, bilgisayar oyunları müzik, dergiler, tişörtler, oyuncaklar ve eğlence parkları ile küresel düşleri yayan araçlar olarak tanımlanabilir. Küresel işyeri ise malların üretildiği, bilgilerin işlendiği ve her türlü hizmetin sunulduğu bir dizi fabrika,

¹⁷³ Robert GILPIN, “*The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, 1987, s. 232.

¹⁷⁴ Cenk ECEVİT, “*Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk*”, (Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, SBE, 2008), s.40.

¹⁷⁴ Barnett, Richard J. ve Cavanagh, J, *Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni*, Sabah Kitapları, İstanbul 1995, s. 2.

atölye, hukuk bürosu, v.d. işyerlerini ifade eder¹⁷⁶. Küresel para piyasası ise döviz işlemleri, küresel bonolar, master card'lar, euroyen ve paranın yeniden paketlenip satılması için gittikçe artan miktarlarda yaratıcı ve spekülatif amaçlardan oluşmaktadır¹⁷⁷.

Buradan da anlaşılacağı üzere, neoliberalizm ve küreselleşme olgusunu gelişimini belirleyen faktörler arasında, temel faktör olarak özellikle kar maksimizasyonu noktasında tüm dünyayı bir pazar ve hammadde kaynağı olarak gören çokuluslu şirket girişimciliğinin rol ve etkinliği çok önemli bir unsurdur. Neoliberalizmin en büyük savunucuları olan çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisine hâkim olmasıyla birlikte ulusal ölçek hesaplamaları yerini uluslararası ölçek hesaplamalarına bırakmıştır. Çok uluslu şirketlerin gelişim sürecinde, sadece gelişmiş ülkelere bir yayılım ile karşılaşılmamış, aynı zamanda gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru da bir yabancı sermaye girişi yaşanmış ve bu yabancı sermayenin de çokuluslu karakteri yüksek düzeyde olmuştur¹⁷⁸.

Tarihsel açıdan bakıldığında bugünün çok uluslu şirketlerini başlangıçta ulusal şirket konumunda olmuşlar ve zaman içerisinde çok uluslu şirket haline gelmişlerdir. Bu şirketler belli bir süreç dâhilinde birden fazla ülkede üretim, satış ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştiren çok-ülkeli, çok-uluslu firmalar olmuşlardır. Söz konusu firmalar üretim, satış, pazarlama planlarını yalnızca kaynak ülkeyi baz alarak değil, aynı zamanda faaliyet gösterdikleri diğer ülkeleri de baz alarak da gerçekleştirirler.

1980 öncesinde hükümetler tarafından denetlenen, ne getirdikleri ve ne götürecekleri hesaplanan ve birçok alana girişleri yasaklanan ÇUŞ'lar, 1980 sonrası neoliberal ekonomik politikalarla birlikte minimum denetimle dünyanın birçok yerine girebilmektedirler. Ülkelerin çoğunun neoliberal politikalarla paralel hukuk düzenlemeleri yapmasıyla birlikte küresel sermaye rahatlıkla yer değiştirebilmektedir.

¹⁷⁶ A. Osman BALKANLI, "Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine" Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı:1, 2002, s. 14.

¹⁷⁷ Barnet, Richard J. ve Cavanagh, J, a.g.e, s. 3-4.

¹⁷⁸ J. Camilleri, *Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişmiş Siyasal Aygıt, Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar*", Belge Yayınları, İstanbul 1983, s. 212.

İKİNCİ BÖLÜM: 1980 ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1) KURULUŞ YILLARI

1.1) Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa (1923-1929)

1923-1929 yılları, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını ve Anadolu üzerinde yeni bir devletin kuruluşunu simgeleyen bir dönemdir. İmparatorluğun yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyetinin kurulması geçmişten kesin bir kopuşu ve bu bağlamda siyasi bir devrimi temsil eder. Ancak bu devrim sonucunda siyasi değişim radikal bir biçimde gerçekleşmesine rağmen iktisadi açıdan bakıldığında aynı radikal kopuşu gözlemlemek zordur. Aksine, 1923-1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemiyle bir süreklilik içinde olduğu gözlemlenmektedir¹⁷⁹. Bu sürekliliği, Meşrutiyet sonrasında “milli iktisat” görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamaların dışında, 1923 sonrasına büyük ölçüde egemen olmasında gözlüyoruz¹⁸⁰.

Devlet desteğiyle milli ve yerli bir burjuvazinin yetiştirilmesini temel bir iktisadi politika olarak gören, modernleşme ve kalkınmanın ancak bu yolla sağlanabileceğini öneren “Milli iktisat” görüşünün korumacı ve sanayileşmeci düşüncesi Cumhuriyetin ilk yıllarında Lozan Antlaşmasının gümrük politikasına koyduğu engellere rağmen 1923 sonrasının iktisat politikalarına önemli ölçüde yön vermiştir. Lozan Antlaşmasının getirdiği bir takım kısıtlayıcı iktisadi kuralları aşarak milli iktisat politikalarını uygulamak için bazı yöntemler izlenmeye çalışılmıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs veya şirketlerce işletilmesidir. Lozan Antlaşması ithal ve yerli mallara farklı oranlarda vergi uygulanmasını devlet tekeline

¹⁷⁹ Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 39.

¹⁸⁰ Korku BORATAV, a.g.e, s. 40.

konu olan mallar haricinde engellediği için, Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle ilgili hükümlerinden kurtulmak adına birçok malın ve hizmetin üretimi veya ithali devlet tekeline alınmıştır. Ancak daha sonra dönemin genel yaklaşımına uygun olarak bu tekeller imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş ve söz konusu şirketler devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak büyük kârlar elde etmişlerdir.

Lozan anlaşmasının ekonomik hükümlerinin yanı sıra bu dönemin bir diğer önemli iktisadi gelişmesi Türkiye İktisat Kongresinin yapılmasıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ekonominin alacağı biçim ve yön, Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde, Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde temel nitelikleriyle belirlenmiştir¹⁸¹. Aşağıda Lozan antlaşmasının ekonomik hükümlerine ve Türkiye İktisat Kongresi'ne ayrıntılı olarak yer verilecektir.

1.1.1) Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik Hükümleri

Lozan Barış Antlaşması, halihazırda dışa bağımlı olan Osmanlı ekonomisinin dış ilişkilerinde yeni düzenlemeler getiriyordu. Lozan'da Türkiye'nin gayesi siyasal ve ekonomik tam bağımsızlığı sağlamak biçiminde özetlenebilir. Lozan Barış Antlaşmasının ekonomik ve mali hükümlerinin “olağanüstü” bir biçimde Türkiye'nin yararına düzenlendiği değerlendirilmesi, o günün koşullarında bir abartma sayılmamalıdır¹⁸². Lozan'da ekonomiye ilişkin temel konular şunlardır;

- a.** Kapitülasyonların kaldırılması
- b.** Yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu
- c.** Osmanlı borçları
- d.** Gümrük Tarifeleri
- e.** Savaş zararları
- f.** Nüfus mübadelesi
- g.** Musul meselesi

¹⁸¹ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 33.

¹⁸² Yakup KEPENEK, ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 35.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan bu yana, yabancılara tanıdığı iktisadi, ticari ve hukuki ayrıcalıkların tamamına kapitülasyonlar denilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etmişti. Lozan'da bu durum resmîyet kazandı ve uzun tartışmalardan sonra kapitülasyonlar tamamen kaldırıldı. Yabancı uyruklu kişi ve ortaklıklar, Türkiye'nin kanunlarına göre faaliyet gösterecek, kanunlar yeniden düzenlenerek hâkim teminatı altına alınacaktı¹⁸³. O dönemde yabancılara tanınmış olan bir diğer önemli yetki de kabotaj hakkıydı ve bu da Lozan Barış Antlaşması'nda kaldırıldı. Türk karasuları içindeki deniz ulaşımı yetkisi yalnızca Türk gemilerine verildi. Kabotaj hakkının kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'nin o dönemki yetersiz ulaşım olanakları dolayısıyla taşıma ücretleri arttı ve aynı zamanda yabancı sermayenin ülkeyi terk edişi hızlandı.

Lozan'da Osmanlı kamu dış borçlarının, imparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal dağılımı prensip olarak kabul edildi. Türkiye Osmanlı borçlarının 1912 öncesi olanların %62'sini; 1912 sonrası olanların %79'unu ödeme durumunda bırakıldı¹⁸⁴. 1933 yılına kadar süren görüşmeler sonunda Türkiye'nin yılda 700 bin lira olmak üzere toplamda 8 milyon altın lira ödemesine karar verildi. Türkiye söz konusu borçları 1954 yılının Mayıs ayında tamamen ödedi.

Lozan'daki en önemli tartışma konularından biri de şüphesiz gümrük tarifeleri idi. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinin 1 Eylül 1916 yılında kabul ettiği tarifeyi on üç yıl boyunca uygulamak zorunda kaldı. Böylece Türkiye 1929 yılına kadar, ithalat ve ihracatta bazı özel durumlar hariç herhangi bir düzenlemeye gidemedi.

Nüfus mübadelesi, Türkiye ile Yunanistan arasında önemli bir sorun olmuştu. 10 Ekim 1918'de yapılan anlaşma gereğince Rumlar Türkiye'yi Türkler de Yunanistan'ı terk edeceklerdi. İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu anlaşmanın dışında tutulmuştu. Nihayetinde yaklaşık 1 milyon 300 bin Rum Yunanistan'a, 400 bin dolayında Türk de Türkiye topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Sonuçta bu mübadele, kentli nüfusun azalmasına, ekonominin nitelikli işgücü sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden oldu.

¹⁸³ Ramazan KURTOĞLU, Türkiye Ekonomisi (1838-2010), Sinemis Yayınları, Ankara 2012, s. 268.

¹⁸⁴ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 268.

Musul meselesi ise özünde petrol çıkarlarıyla alakalıydı. Söz konusu mesele Lozan Barış Antlaşmasında bir sonuca bağlanamadı. Ancak daha sonra Milletler Cemiyeti'nin ve İngiltere'nin baskılarıyla Musul-Kerkük petrolerinden elde edilen gelirlerin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi biçiminde bir anlaşma dayatıldı. Musul-Kerkük meselesinin Türkiye'nin lehine bir sonuca varamamasında 13 Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait isyanı da büyük ölçüde etkili olmuştur.

1.1.2) Türkiye İktisat Kongresi (İzmir 1923)

17 Şubat 1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada gerçekleştirilmiştir. Kongre'nin Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada düzenlenmesi Türk toplumunun tüm tabakalarının birliğini gösterme amacını taşımaktadır¹⁸⁵. Siyasi yapının kuruluşunda ana unsur olan ulusalcı tavrın ekonomi alanında da egemen olduğu belirtilmelidir. İktisat Kongresi'nde Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren ögelerin ulusal kimliği, ekonomik alanda da somutlaştırılmak istenmiştir¹⁸⁶.

Bunun yanında İktisat Kongresi'nin toplanmasının içerik bakımından iki temel amacı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin sorunlarını ve isteklerini belirlemek ve bunların siyasi otorite tarafından bilinmesini sağlamaktır. İkincisi ise kurulacak yeni rejimin ekonomi politikasında yabancı sermayenin alacağı rolü belirlemektir. Bu kongreyle birlikte siyasi erkin iç ve dış sermayeye güven vermek istediği söylenebilir.

Kongre'ye tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinden toplam 1135 delege iştirak etmiştir. Fakat delege seçiminde belli bir kural gözetilmemiş, birçok sivil asker bürokrat delege sıfatıyla Kongre'ye katılmıştır. Örneğin yazar Aka Gündüz, Kongre'ye işçi; Kongre Başkanlığına seçilen Kâzım Karabekir de sanayici olarak katılmıştır¹⁸⁷. Kongre'deki "işçi" ve "sanayici" üyelerin daha çok resmi zevattan, yüksek bürokrasi ve

¹⁸⁵ İ. Velibeyoğlu ALİBEKOV, "1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri", 2. *Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Bildiriler, 9-11 Eylül 1991, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 859.

¹⁸⁶ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK a.g.e, s. 34.

¹⁸⁷ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK a.g.e, s. 34.

mebuslardan derlendiği; İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği'nin ise bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle, “tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaret” olduğu; tüccar ve çiftçi temsilcilerinin ise gerçekten ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarından oluştuğu anlaşılmaktadır¹⁸⁸. Esasen Kongre, Kurtuluş Savaşı yıllarında siyasi otoriteyle sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin Ankara'yla kaynaşmaları bağlamında önemli bir başlangıç olmuştur.

Kongre sonunda alınan iktisadi kararlar, 1908-1922 döneminde benimsenen milli iktisat görüşünün devamı niteliğinde olmuştur. Burada ulusal bütünleşme anlayışının ekonomi alanına yansımaları açıkça görülmektedir. Kongre'de benimsenen ilkelerde Türk ulusunun bağımsızlığı, egemenliği, meclis ve hükümetine bağlılığının altı çizilmektedir. Ekonomide ulusalcılık diğer görüşlerin temelini oluşturan, olmazsa olmaz tek belirleyici olmuştur. Türklerin çok çalıştığı, kendi ürettiğini (yerli malı) kullandığı; bilimsel ve teknik gelişmeleri benimsediği, çalışkan ve dürüst, nüfus artışından yana olduğu; doğal kaynaklarını kendi çıkarı için kullanmak istediği; yabancı sermayeye ülkenin yasalarına uyduğu sürece karşı olmadığı; aracı ve tekellere karşı çıktığı; farklı sınıf ve mesleklerde bulunanların birbirlerine sevgi ile bağlı oldukları dile getirilmektedir¹⁸⁹.

Kongre'de genel anlamda ulusal kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi teşvik edici, çiftçiyi özendirici, ekonominin milli unsurların eline geçmesini kolaylaştırıcı ve dış sermayeye düşman olmayan ılımlı bir korumacılığın benimsendiği görüşler ortaya çıkmıştır. Yeni rejimin uygulaması gereken iktisadi politikalar konusunda, hâkim ekonomik güçler birbirleriyle ihtilafa düşmeden ortak beklentilerini siyasi kadrolara etkin bir biçimde iletmişlerdir. Kongre'de benimsenen milli kalkınma felsefesinin, gümrük politikasındaki zorunlu kısıtlamalar haricinde yedi yıl boyunca bir iktisat politikası olarak benimsendiği ve uygulandığı söylenebilir. Kongredeki milli kalkınma ve ulusçuluk vurgusuna rağmen, Kongre'ye yönelik genel kanı liberal politikaların ve özel teşebbüsün desteklendiği yönündedir. Ancak Mete Tunçay kongrede ağır basan bu

¹⁸⁸ Korku BORATAV, a.g.e, s. 45.

¹⁸⁹ A. Gündüz ÖKÇÜN, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 387-389.

özel girişim yanlılığının Lozan görüşmeleriyle ilgili ve masanın karşı tarafında oturan devletlere yeni Türkiye'nin sosyalist bir ekonomik düzen uygulamayacağına dair güvence vermeye yönelik olduğunu ifade eder¹⁹⁰. Nitekim Kongre sonrası süreçte yabancı sermaye ve tarım kesimine yönelik bir takım devletçi politikalar uygulanmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin yeni Türkiye Cumhuriyetine mirası olan demir yolu şebekesi ve tütün rejisi, yabancı sermayenin belli şartlar altında teşvikine izin veren temel yönelişe rağmen millileştirilmiştir. 1924'te Haydarpaşa liman ve rıhtımıyla beraber Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı, 1928'de ise Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hatları devletleştirilmiştir. 1926 yılında ise Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma hakkı (kabotaj) yabancı sermayeye yasaklanmıştır. Osmanlı devletinin Kırım Savaşı ile başlayan iç ve dış borçlanma sürecinin sonucunda borçlarını zamanında ödeyemeyeceğini açıklaması üzerine alacaklı devletlerin uyguladığı tütün rejisi sistemi de 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınarak devletleştirilmiştir. (Tütün rejisi devletleştirilmeden önce tütün üreticileri bakımından acı, hatta kanlı sonuçlar doğurmuş bir sistemdir). Tüm bu uygulamalara rağmen, gerek Lozan Antlaşmasının hükümleri gereği gümrük tarifelerinin bağımsız bir şekilde belirlenememesi dolayısıyla ortaya çıkan zorunluluk, gerekse de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ihtiyacı olan sermayenin sağlanabilmesi adına yabancı sermayeye karşı bütünüyle olumsuz bir yaklaşım sergilenmemiştir. 1920'lerde egemen olan iktisadi milliyetçiliğin doğrultusu, yani amacı sermaye birikiminin çok sınırlı olduğu Türkiye ekonomisindeki yabancı unsurları tasfiye etmek değil, bu unsurlardan milli kaygılardan hareket ederek gayrimüslimlerin etkinliklerini Müslüman-Türk unsur lehine azaltmak olarak ifade edilebilir¹⁹¹.

İzmir İktisat Kongresi ve Lozan'da elde edilen sonuçlar bir araya getirildiğinde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi politikaları ya da ekonominin Cumhuriyet döneminde alacağı biçim belli olmuştur denilebilir. Daha sonraki yıllarda Batı'dan alınan düzenlemelerle ekonominin yasal ve kurumsal altyapısı tamamlanmaya çalışılacaktır.

¹⁹⁰ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.188.

¹⁹¹ Arzu VARLI ve Murat KORALTÜRK, *II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı 20-21, 2010, s. 137.

Cumhuriyetin ilk on yılında izlenen ekonomi politikasının, Lozan'ın ekonomik hükümleri ve Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda belirlendiği görülmektedir. Söz konusu dönem içerisinde devletin liberal bir ekonomik politika izlediğini söylemek yanlış olmaz. Ancak bu tespitin; klasik anlamda devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmemesi bağlamında değil, diğer dönemlerle karşılaştırıldığında göreceli olarak daha liberal bir ekonomik politika izlemesi olarak değerlendirilmesi gerekir. Gerçekten, sınai ürünlerin dışalım ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayiye teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yürütülen yaygın kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye etkin bir biçimde karıştığını göstermektedir¹⁹².

2) DEVLETÇİLİK VE SONRASI

2.1) Korumacı-Devletçi Sanayileşme

Ekonominin bugünkü yapısına dahi etki eden korumacılık ve devletçilik politikası 1930'lu yıllarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemi, ekonomi politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen neticeler bakımından bir "ilk sanayileşme dönemi" olarak tanımlamak uygundur. Kendine özgü toplumsal ve ekonomik koşulların ortaya çıkardığı devletçi ekonomik politikalar, ekonominin sonraki gelişimini de etkilemiş ve sürekli tartışma konusu olmuştur. Devletçilik tartışması günümüz ekonomisinde, özelleştirme konusu başta olmak üzere çokça tartışılan ve sürekli gündemde olan bir konudur.

Türkiye'de yaşanan devletçilik politikası esas gücünü uygulamadan almaktadır. Bir diğer deyişle Türkiye'de uygulanan devletçilik politikaları, önceden kuramsal tartışmalar sonucunda ya da devletçi ekonomiyi bir ideoloji olarak benimsemiş figürlerin (örneğin sosyalistler gibi) iktidara gelmesiyle uygulanan bir iktisadi politika değildir. Dolayısıyla denebilir ki Türkiye'de devletçi ekonomi iç ve dış nedenlere bağlı somut koşulların zorlamasıyla doğmuştur.

---

¹⁹² Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 37.

Osmanlı-Türk toplum yapısının devleti önceleyen tarihsel gelenekleri devletçilik uygulamasının benimsenmesinin de bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca tarihsel olarak da toplumun refahından “devleti sorumlu tutan” yaklaşım yüzyıllar boyunca benimsenmiştir. Osmanlı yenileşme hareketiyle başlayan ve İttihat-Terakki dönemiyle devam eden “devlet öncülüğünde ekonomik ve toplumsal gelişim” anlayışı bu tarihsel geleneğin bir yansıması olarak ifade edilebilir. Nitekim İzmir İktisat Kongresi’nde de ekonomide yer alan tüm kesimlerin isteklerinin yerine getirilmesini devletten beklentileri bir tesadüf değildir. İç ve dış etmenler ile birlikte tarihsel kültürel kodlar gibi birçok dinamikte birlikte, kendine özgü somut koşullar oluşmuş ve devletçi uygulamalar başlamıştır.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte gelişen ilk on yıllık süreçte devlet, kurumsal ve hukuki düzeyde radikal bir değişime giderken, buna paralel bir ekonomik değişim ve gelişmeden söz etmek zordur. 1930'lara gelindiğinde Atatürk'ün İktisat Kongresi'nde belirttiği iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma hedeflerine ulaşamadığı görülmektedir. 1920'lerin özel girişimi önceleyen politikaları sanayi üretimine derinlik kazandıramamış, hatta en temel sınıai tüketim mallarının yerli üretimi dahi gerçekleştirilememiştir. Esasında özel girişime sıcak bakan ve ılımlı bir korumacılığı benimseyen bu politikaların uygulandığı dönem boyunca istenen doğrultuda bazı sonuçların elde edildiği de vurgulanmalıdır. Örneğin, bireylerin zenginleşmesinde devlet desteğinin önemli bir etken olduğu ortaya çıkmıştır. Komprador ticaret burjuvazisinin işlevlerini kısmen de olsa devralan, kimi zaman yabancı sermayeyle işbirliği içinde kurulan ayrıcalıklı şirketlerin tekelci kazançlarından yararlanan bir yeni zenginler tabakası (Müslüman-Türk ticaret burjuvazisi) oluşmuştur. Ancak bu oluşum, devletin yarattığı imkânlarla el koyan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük bir ticari kapitalizmin gelişmesinden öte bir anlam ifade etmemektedir¹⁹³.

1930'larda devletçi-korumacı iktisadi politikalara geçilmesine sebep olan içsel nedenlerin yanında pek tabii ki en önemli dışsal etki 1929 yılında dünya kapitalizminin merkezlerinde ortaya çıkan “büyük buhran”dır. Dünya genelinde patlak veren ilk ve en büyük ekonomik kriz olan 1929 buhranı, yalnızca Türkiye'yi değil, Türkiye'yle benzer

---

¹⁹³ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 62.

durumda olan birçok az gelişmiş ülkeyi de (örneğin Latin Amerika ülkeleri) etkiledi. Bu az gelişmiş ülkelerin çoğu sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlayan ve tüketim malı ithal eden ülkelerdi. Buhranla birlikte hammadde fiyatları sınai fiyatlardan çok daha şiddetli bir düşüş gösterdi ve hammadde ihracatından yeterli geliri elde edemeyen az gelişmiş ülkelerin ithalat kapasitelerinde büyük daralmalar meydana geldi. Bu noktada, tüketim ve gelir düzeyinin düşmesiyle birlikte tabii bir savunma tepkisi olarak ithalatı kısıtlayan korumacı önlemler alınması temel politika haline gelmişti. Üçüncü dünya ülkelerinin koruma duvarlarının arkasında, eskiden ithal edilen yaygın sınai malların üretimiyle başlayan ithal ikameci politikalar, söz konusu ülkelerde ilk sanayileşme hamlelerini oluşturdu. 1929 yılından başlayarak adım adım korumacı ve devletçi bir yapıya geçen Türkiye'nin deneyimi de aynı doğrultuda olmuştur.

Uygulanan devletçilik politikaları doğrultusunda dış ticaret alanında da belirli düzenlemelere gidilmiştir. Dönemin dış ticaret politikası cari açıktan mümkün olduğunca kaçınmaktır. Bu amaç doğrultusunda dış ticaret azami ölçüde ikili anlaşmalar vasıtasıyla yürütülmüştür. Yerli üretimi yapılan malların ithalinin sınırlandırılması ikili anlaşma konusu olan malların ithaline izin verilmesi ve dışalılarda Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelere mal alınması uygulanan temel dış ticaret politikalarıdır. 1934 yılında kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığı ile çeşitli kliring anlaşmaları yapılmış, dışsattım karşılığında dışalım yaklaşımı benimsenmiştir. Tüm bu hamlelerin temel gayesinin dış ticaret açığını kontrol altında tutmak olduğu açıktır. Nitekim dış ticaretin 1937'de kliring anlaşmalarından kurtarılarak daha serbest olması yönündeki girişimler 1938'de dış ticaretin açık vermesi üzerine terk edilmiş, yeniden sınırlandırmalar getirilmiştir¹⁹⁴. İkinci Dünya Savaşı boyunca dış ticaretin sınırlandırılması ve korumacılık politikaları katı bir biçimde sürdürülmüştür. İzlenen politikayla birlikte o dönemdeki dış ticaretimiz 1938 yılı haricinde sürekli fazla vermiştir. Bilhassa savaş döneminde ülkede üretilen tarım ve maden ürünlerine karşı gösterilen yoğun talep, ihracatın sürekli artmasını sağlamıştır. Bunun yanında tüketim mallarının ithaline getirilen kısıtlamalar, dış ticaret hacmimizin gittikçe daralmasına neden olmuştur. Dış ticaret hacmi 1933-1934 yılları arasındaki dönemde yüzde 15 dolayından yüzde 5 düşmüştür. Bir diğer ifadeyle dış ticaret ulusal gelirden daha az bir nispette artmış ve

¹⁹⁴ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 79.

Tablo 1: Dış Ticaret Verileri, 1933-1945
(Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	Dışsatım	Dışalım	Açık(-) Fazla(+)	Dış Ticaret Hacmi	Dışsatım / Dışalım Oranı	Dışsatım Fiyatı / Dışalım fiyatı Oranı
1933	96,2	74,7	+21,5	15,0	128,8	67,1
1934	92,1	86,1	+5,3	14,7	106,1	69,8
1935	95,8	88,8	+7,0	14,1	107,9	79,5
1936	117,7	92,5	+25,2	12,4	127,2	92,9
1937	138,0	114,4	+23,6	14,0	120,6	89,0
1938	144,9	149,8	-4,9	5,6	96,7	90,6
1939	127,4	118,2	+9,2	11,9	107,8	89,5
1940	111,4	68,9	+42,5	7,5	161,7	84,6
1941	123,1	74,8	+48,3	6,6	164,6	98,3
1942	165,0	147,7	+17,3	5,0	111,7	109,3
1943	257,2	203,0	+54,1	5,0	126,7	78,5
1944	232,5	164,9	+67,6	5,9	141,0	65,1
1945	218,9	126,2	+92,8	6,3	173,4	70,9

Kaynak: Dış Ticaret Verileri: *Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl*, Ankara 1973 s. 52. vd.

ekonomi içindeki görelî önemi giderek azalmıştır. Nihai olarak ekonominin kendi kendine yeten ve kapalı bir ekonomi haline geldiği ifade edilebilir. Bu korumacı ve devletçi ekonomik politikaların istikrarlı ve görece katı bir biçimde uygulanmasında İkinci Dünya Savaşı koşullarının da büyük etkisi vardır. Söz konusu dönem boyunca dış ticaretin genellikle fazla vermesi altın ve döviz stoklarında bir artış meydana getirmiştir. Türkiye bu dönemi dış açık vermeden güçlü bir biçimde geçirmiştir.

2.2) Çok Partili Dönem ve İktisadi Politikaları

Türkiye'nin tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçişinin başlangıç tarihi 1946'dır. Bu tarih Cumhuriyet Türkiye'si'nin geçmişinde, hem siyasi hem de iktisadi açıdan bir dönüm noktası oluşturur. 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşlarıyla başlayan ve 21 Temmuz 1946'da, bütün baskı ve yolsuzluklara rağmen ilk kez tek dereceli seçimlerin yapılabilmesiyle sürdürülen ve 14 Mayıs 1950'de yine seçim yoluyla iktidarın el değiştirmesine yol açan bu siyasi dönüşümün önemi hiçbir biçimde küçümsenemez¹⁹⁵. Parlamenter rejimin geçerli hale gelmesiyle birlikte geniş halk kitleleri toplum sahnesine, artık seyirci değil, aktörler olarak yer almaya başlamıştır. Siyasi iktidara talip olanlar en azından seçimden seçime, işçi, köylü ve esnaf kesimi gibi geniş kitlelerin iktisadi ve sosyal taleplerini dikkate almak, bu kesimlere şu veya bu şekilde yanıt vermek zorunda kalacaklardır.

1946 yılından 1953 yılında kadar olan süreçte, on altı yıldır istikrarlı bir biçimde izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı içe dönük iktisat politikalar giderek gevşetilmiştir. İthalat serbestleştirilmiş ve bununla birlikte dış açıklar da kronik hale gelmeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda dış açık vermeyen, devletçi ve iç pazara dönük bir ekonominin yerini; dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta durabilen; başta tarım sektörü olmak üzere, altyapı, inşaat gibi sektörlerle öncelik veren ve dış pazara dönük bir ekonomi almıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün "köylü milletin efendisidir" sözü iktisadi politikalar açısından temel alınmıştır. Atatürk bu sözün gereği olarak 7 Şubat 1925 tarihinde aşar vergisini kaldırmış ve tarım kesimi açısından devrim niteliğinde bir karara imza atmıştır. Ancak 1939-1950 köylü ve tarım kesimi görece olarak ihmal edilmiştir¹⁹⁶.

14 Mayıs 1950 tarihinde seçimleri kazanan ve tek parti iktidarına son veren Demokrat Parti (DP) köylü-çiftçi kesiminin kalkınmasına yönelik bir iktisadi program uygulayacağını vaat etmiştir. Bu süreçte dış yardımla ve verilen kredilerle de

¹⁹⁵ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 93.

¹⁹⁶ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 458.

desteklenen tarım sektörü ön plana çıkmıştır. Ayrıca traktör ithalatı artırılmış ve ekim alanları genişletilmiştir.

Tablo 2: Mukayeseli Tarımda Atılım Tablosu (1949-1951 sonu)

	1949	1951
Hububat ekim alanı	7.5 milyon hektar	9 milyon hektar
Pamuk ekim alanı	305.000 hektar	642.000 hektar
Buğday üretimi	2.5 milyon ton	5.6 milyon ton
Arpa üretimi	1.2 milyon ton	2.7 milyon ton
Pirinç üretimi	58.000 ton	70.000 ton
Traktör sayısı	6000 adet	25.000 adet
Çiftçiye kredi	412 milyon lira	820 milyon lira

Kaynak: Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 79, Tablo 13'ten

Tabloda verilenlerden de anlaşılacağı gibi DP hükümeti tarımda büyük bir ilerleme kaydetmiştir. 1950'lerin başı tek parti iktidarını devralan Adnan Menderes iktidarının altın yıllarıdır. Esasında bu dönemde İkinci Dünya savaşı sonrası Avrupa'da artan gıda talebi ve Kore savaşının sonucunda ortaya çıkan ekonomik durum (gıda ve tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesi), Türkiye'yi gıda maddesi ve hammadde ihraç eder bir pozisyona getirmiştir. Kırsal kesim gelirlerini artırırken, ülkede tüketici mallarına talepte bir artış yaşanmıştır.

Türkiye 1950-1953 arasında, yılda yüzde 13'lük görülmemiş bir ekonomik büyüme yaşamıştır¹⁹⁷. Ancak bu devasa büyümenin temellerinin güçlü olup olmadığı tartışmalıdır. Öncelikle, 1945 sonrasında ortaya çıkan ekonomik büyümenin, büyük ölçüde, savaş yıllarını kapsayan altı yıllık bir gerilemenin telafisi niteliğinde olduğu belirtilmelidir. İkinci olarak 1946-1953 yıllarının, esasen tarımsal büyüme yılları olduğu söylenebilir. Bu dönemde tarımın ortalama büyüme hızı yüzde 13.2 düzeyine ulaşmış ve yüzde 9.2'lik sınai büyüme hızını açık bir şekilde geride bırakmıştır. Bu veriler Türkiye'nin dünya ekonomisiyle ham maddeci ihtisaslaşmaya dayanan bir bütünleşme içinde olduğunun göstergesidir.

¹⁹⁷ Feroz AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 141

Dış ticaret hesaplarına bakıldığında da geçmiş dönemlerle farklılıklar gözükmektedir. 1938 yılı hariç sürekli dış ticaret fazlası veren Türkiye, bu başarıyı son olarak 1946 yılında yakalamıştır. Bu yılda ihracat yüzde 30 artırılmış ve ithalat yüzde 20'yi aşmıştır. Türkiye'nin söz konusu yıldaki ticaret fazlası 100 milyon civarındadır. 1946-1953 yılları arasında dış ticaret açığı 500 milyon doları bulmuş ve bu açıklar ABD yardımları ile birlikte dışardan alınan kredilerle kapatılmıştır.

1954 yılına gelindiğinde ise DP iktidarı, savaş sonu dış ticaret politikalarının sona erdiği, ihraç mallarına yönelik talebin düştüğü ve dış kaynakların belli bir düzeyi aşmadığı bir ortamda ortaya çıkan iktisadi tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamasına gitmiştir. Liberal politikaları benimsemiş olan DP, dış etkenlerin zorlamasıyla birlikte ithalat ve kambiyo denetimleri uygulamıştır. Bu dönemde hem kontrollü bir dış ticaret uygulanmış, hem de tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmek adına ithal ikameci bir politika izlenmiştir. Tüm bunlara bakıldığında Türkiye'nin 1954-1961 yılları arasında yeniden iktisadi devletçiliğe döndüğü ifade edilebilir.

1954 öncesinde tüketim mallarının ithalattaki payı yüzde 20-25 civarındaydı. Bu tarihten sonra tüketim mallarının ithalattaki payı yüzde 10'un altına düşmüştür. Tüketim mallarının ithalindeki bu düşüş bir yandan karaborsaya, bir yandan da eskiden ithal edilen tüketim mallarının yerli üretiminin gerçekleştirildiği bir ithal ikameci sanayileşme sürecine yol açmıştır. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi düsturuyula hareket eden DP iktidarı, bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalmıştır. Kamu yatırımlarının milli hasıla içindeki payı önemli ölçüde artmış, devlet enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim alanlarında yatırımlar yapmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse 1954-1961 dönemi, dış dengenin liberal bir iktisadi politikayla sağlanamayacağı görüşüyle dış ticaret kontrollerinin artırıldığı, ithal ikameci politikaların yeniden benimsendiği, fakat ticaret açıklarının ortadan kalkmadığı bir dönemdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi dış ticaret rejiminde korumacı bir politikaya geçilmesinin nedeni, serbest ticaret rejiminin sürekli büyüyen dış açıklara neden olması ve dış yardım bulma konusunda yaşanan güçlüklerdir. Dış yardımlardan faydalanmak

için korumacı iktisadi politikaların bırakılması ve dünya ekonomisiyle bütünleşilmesi şartlarını koşan dış unsurlar 1954 yılından itibaren, özellikle de IMF kanalıyla etkili olmaya başladılar. Serbest ticaret rejimine geçilmesi “standart IMF reçetesi” denilebilecek dış kredi ve mali destek için şart koşuldu. DP iktidarı bu baskılara bir müddet direndi ve Milli Korunma Kanunu’nu yeniden yürürlüğe koyarak ithal ikameci yatırımlara ve köylü-çiftçiye yönelik popülist politikaların sürüklediği enflasyonist politikalarda diretti.

Ne var ki, dolar cinsinden ithalatın 1953-1958 arasında yüzde 40’tan daha fazla düşmesi ve dış baskıların giderek artan dozu, 4 Ağustos 1958’de doların TL karşısında 2.2 misli değerlenmesi sonucunu doğuran fiili bir devalüasyonun kabul edilmesini kaçınılmaz kıldı¹⁹⁸. 4 Ağustosta alınan kararlar, devalüasyonla birlikte, 1953’den beri uygulanan dış ticaret kontrollerinin gevşetilmesini ve bütçe açıklarının daraltılmasını içeriyordu. Bu kararlar karşılığında, ABD başta olmak üzere Batılı devletler dış borcun ertelenmesini kabul ediyor ve yeni kredi taahhüdünde bulunuyorlardı.

2.3) Türk Ekonomisinde Planlı Kalkınma Dönemi

Yukarıda belirtildiği gibi, 1950’li yılların sonunda ekonomi, dış ödeme güçlüğü ve enflasyon sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bir taraftan üretim için gerekli olan ithal girdiler elde edilemiyor, öbür taraftan da artan enflasyon oranı sermaye kaynaklarının kullanımında yeni düzenlemeler yapma ihtiyacını doğuruyordu. Ekonomide istikrarı yakalamak için bir takım iktisadi kararların alınması gerekiyordu. Ekonomiyi istikrarlı bir çizgiye oturtmanın başlıca iki alternatifi vardı. Bunlardan biri serbest piyasa koşullarını kabul ederek, sermaye kullanımını piyasa mekanizmasına bırakmak, diğeri ise planlı ve programlı sermaye kullanımı yolunu seçmektir. Türkiye bu dönemde iç ve dış koşullar gereği ikinci yolu seçmişti.

Sermaye kullanımının planlı ekonomiye göre gerçekleştirilmesi sivil-asker bürokrasinin arzuladığı bir durumdu. 1950’lerin sonunda yaşanan ekonomik bunalım nedeniyle, bürokrasi gelir kaybına uğramıştı. Maaş ve ücretlerin alım gücü azalmıştı.

---

¹⁹⁸ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 111.

Ayrıca 1950’lerde güçlenen ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri siyasal yönetimdeki etkinliğini artırmıştı. Geleneksel bürokrasiyi endişelendiren bu durum, o dönemde son derece etkin bir siyasi güç olan asker-sivil bürokrasinin tercihinde önemli ölçüde etkili oldu. Planlı ekonomiye geçilmesiyle, bürokrasinin hem ekonomik hem de siyasal konumu güçlenecekti. 1960 tarihinde DP hükümetinin askeri bir darbeyle düşürülmesinde etkili olan bürokrasinin özlemeleri, planlı ekonomi politikasının benimsenmesini gerektiriyordu.

Tabii ki planlı ekonomiye geçişi yalnızca geleneksel bürokrasinin arzularına ve 1960 askeri darbesine bağlamak doğru bir tespit değildir. Esasen o yıllarda iktisadi ve sosyal ilerlemenin yeni yasal düzenlemelerle daha ileri bir noktaya taşınacağına dair güçlü bir genel kanı vardı. Hak ve özgürlüklerin genişletilmesi demokratik bir anayasayla mümkündü. Bu süreç, ekonomide planlamayı gündeme getiriyordu. Bunun yanında DP iktidarı döneminde tarım ve ticaret kesimlerinde görülen hızlı gelişme, sanayi kesiminde aynı oranda gerçekleşmedi. DP iktidarının ilk dönemlerinde tarıma öncelik vermişti. Tarımdaki gelişme ticaret kesimini de olumlu yönde etkilemişti. Tüketim mallarına olan talep fiyat artışlarına neden oldu ve bu da ticari kazançların artmasını sağladı. Sınai üretim yerine ticareti daha cazip hale getiren fiyat artışları, sermayenin sanayi yatırımlarına yönelmesini engellemişti. Kendi üretimini gerçekleştirebilen ve iç dinamikleriyle kalkınabilen bir ekonominin oluşturulabilmesi için sanayi kesiminin daha çok sermaye kaynağına ihtiyacı vardı. Yerli sanayinin güçlenmesi, dış alımlarda yaşanan güçlükler nedeniyle karşılanamayan tüketici taleplerine cevap verilebilmesi için de büyük önem arz ediyordu.

1960 ihtilalinden sonra kabul edilen yeni anayasada iktisat politikasıyla alakalı yeni prensipler kabul edilmiştir. Anayasanın ikinci maddesinde sosyal adalet esası devletin ödevlerinden biri haline getirilmiştir. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kurulması şart koşulmuştur. DPT 1961 yılında çıkarılan bir kanunla kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamakla görevlendirilmiştir. Ekonomi politikalarında devletçilik ya da liberalizm gibi belirli bir doktrin benimsenmemiş, bunların yerine iktisadi hayatın yeniden şekillendirilmesi adına “karma ekonomi” öngörülmüştür.

Ekonomi planlaması beşer yıllık dönemler için yapılacaktır. Ancak bu planlar hazırlanırken gelecek on beş yılda meydana gelebilecek olası gelişmeler göz önünde bulundurulacaktır. Yani beşer yıllık planlar on beş yıllık perspektiften bakılarak hazırlanacak, uygulamada her yıl hazırlanacak yıllık programlara bakılacaktır¹⁹⁹. Devlet eğitim, sağlık, ulaştırma gibi hizmetleri üzerine alacaktır. Ayrıca enerji ve sulama tesisleri gibi yatırımları, kısa sürede kâr getirmedikleri ve fazla sermaye gerektirdikleri için devlet üstlenecektir. Nihayet tekel altına alınması gerekli faaliyetler devlet teşebbüsüne ayrılmış ve özel teşebbüs tarafından fiili tekel kurulması ve bunun kötüye kullanılması halinde devletin müdahale etmesi öngörülmüştür²⁰⁰. Bunlar dışındaki bütün faaliyetler özel teşebbüse açıktır²⁰¹.

2.3.1) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1.BYKP) 1963-1967 yılları arasında ekonomik ve siyasi bir bunalım süreci sonrasında hazırlanmıştır. Bu nedenle dengeli ve kararlı gelişmeyi hedef alan bir anlayışla düzenlenmiştir. 1.BYKP on beş yıllık kalkınma stratejisinin ilk adımıdır. Plan genellikle doğu bloku ülkelerinde görülen “emredici” ekonomik politikalarla ziyade, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan “yol gösterici” ekonomik politikalara benzer.

Uzun dönemli planlamanın ekonomik ve toplumsal yapının “gelişme yönlerini” belirleyeceği, dönem planları arasında sürekliliği ve bütünlüğü sağlayacağı, yanlış karar alınmasını önleyeceği ve gelişmenin amaçlarıyla kaynaklar arasında bağlantı sağlayacağı öngörülmektedir²⁰².

Uzun dönemde ulaşılmak istenen hedefler konusunda: 1.BYKP’de “On beş yılda ulaşılabilecek hedefler Türkiye’nin kalkınması için gerekli olan her sahada yeter sayıda ve üstün nitelikte ilim adamı ve teknik mütehassısın yetiştirilmiş olması, yüzde 7’lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam meselesinin çözülmesi, dış ödeme dengesine

¹⁹⁹ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 483.

²⁰⁰ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 483.

²⁰¹ Memduh YAŞA, v.d, *Cumhuriyet Dönem Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 97.

²⁰² Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 148.

ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi şeklinde özetlenebilir” denilmiştir²⁰³.

1.BYKP’de gelişme hedeflerinin başında nitelikli işgücü konusuna değinilmiş olması geleneksel bürokrasinin genişleme eğilimlerine bağlanabilir. Cumhuriyetin çağdaşlaşma hedefi bağlamında toplumsal ve ekonomik gelişmenin en önemli şartlarından biri olan çağdaş eğitim ve öğretim burada uzun dönemli amaç olarak planlanmaktadır. Ayrıca ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için nitelikli işgücü çok önemli bir etkidir. 1.BYKP bu ideolojik ve somut sebeplerden ötürü nitelikli işgücünün gerekliliğini önemle vurgulamıştır.

Uzun dönemli hedeflerin ikincisi ekonominin yıllık ortalama yüzde 7 büyüme hızını yakalamasıdır. Büyüme hızı yalnız uzun dönem düzenlemesinin değil, beş yıllık planlarının da, sayısal verilerle çözüm aradığı temel sayısal amaçtır²⁰⁴. Beş yıllık planların hedefleri incelendiğinde görüleceği gibi yıllık büyüme hızı, planların diğer amaçlarının bağımlı olduğu ana unsurdur. Dolayısıyla amaçların belirleyicisi konumundaki büyüme hızı, kalkınma planlarının en önemli meselesidir.

Uzun dönemin başlıca hedeflerinden birisi de istihdam sorununu çözmektir. 1.BYKP’de istihdam ile ilgili geçen ifade şöyledir: “... *bu dönem içinde istihdam meselesini çözmeyi hedef tutan planımızda bu konuyla ilgili özel tedbirler yer almaktadır... tedbirlerin ana ilkesi, ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksek olan açık işsizliğin önlenmesi için şehirlere akımın yaratılacak yeni iş alanlarıyla dengeli olmasını sağlamak ve tarım bölgesinde tarım dışı faaliyet imkânlarını artıracak programlar hazırlamaktır*”²⁰⁵.

Alıntıdan anlaşılacağı üzere hızlı kentleşme süreci bir sorun olarak görülmekte ve bu sürecin tersine döndürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak hızlı kentleşme sürecinin nasıl yavaşlatılacağına dair alınacak özel önlemlere değinilmemiştir.

²⁰³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963*, s. 33.

²⁰⁴ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 148.

²⁰⁵ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 s. 36.

1.BYKP’de uzun dönemde gerçekleştirilmek istenen ana hedeflerden bir tanesi de dış ödemeler dengesinin sağlanmasıdır. Eğer dış ödemeler dengesi sağlanırsa ülkenin gelişmesi kendi olanaklarıyla sağlanmış olacaktır. Bunu sağlamanın en önemli yolu dış alımların sınırlandırılması ve yerli üretimin artırılması olarak görülmüyordu. İthal ikameci bir sanayileşme politikasıyla yerli sanayinin gelişmesi sağlanacak ve kendi öz üretimiyle kalkınabilen bir ekonomi oluşturulacaktı. Bu yaklaşım 1930’ların devletçi ekonomik politikasıyla da örtüşüyordu.

1.BYKP’de bu hedefleri “sosyal adalet” ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsiz durumun ortadan kaldırılması, fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyal güvenliğe daha çok önem verilmesi ve bölgeler arası ekonomik ve sosyal gelişme dengesizliklerinin giderilmesi gibi öneriler 1.BYKP’de yer almaktadır²⁰⁶.

Sektörel gelişim konusunda ise “On beş yıllık hedeflerimiz tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına dayanmaktadır²⁰⁷” denilmektedir. Bunun hemen sonrasındaki tümce ise “Türkiye’nin uzun süreli gelişmesi daha çok sanayileşme yönünde olacaktır²⁰⁸” ifadesidir. Bu ifadeden tarımın göreceli olarak öteleneceği, sanayiye çok daha fazla ağırlık verileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak sanayinin gelişmesinin tarımda “belirli ve ileri” gelişmeye bağlı olduğu vurgulanmış olup, dengeli bir sektörel kalkınma stratejisinin benimsendiği ifade edilmiştir.

2.3.2) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Birinci beş yıllık kalkınma planında olduğu gibi İkinci beş yıllık kalkınma planı (2.BYKP)’de de temel ekonomik amaç katkılı ulusal gelirin yüzde 7 oranında büyümesidir²⁰⁹. 2.BYKP’de istihdam, tasarrufların artırılması, ödemeler dengesinin sağlanması ve dışa bağımlılığın azaltılması gibi ekonomik gelişme öğeleri büyüme hızına bağımlı olarak ele alınmıştır. Bununla beraber, 2.BYKP’de hedefe ulaşmak adına farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Örneğin 2.BYKP’de tarım ve sanayi sektörlerinin

²⁰⁶ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 s. 47-54.

²⁰⁷ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 s. 39.

²⁰⁸ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 s. 39.

²⁰⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 1968 s. 66

dengeli büyümesi yaklaşımı terkedilerek, sanayi sektörünün ekonominin “sürükleyici” sektörü olması öngörülmüştür²¹⁰. Bunun yanında sanayi sektörünün gelişim hızı ve bu sektöre atfedilen önem bağlamında iki plan arasında kayda değer bir fark görülmemektedir. Hatta, 1.BYKP’da sanayi sektörünün büyüme hedefi yüzde 12,9 olarak belirlenmişken, 2.BYKP’de ise bu oran yüzde 11,1 olarak hesaplanmıştır²¹¹. Ancak 2.BYKP’de sanayi sektörünün niceliksel büyümesinden ayrı olarak niteliksel gelişiminin önemi ifade edilmiştir. 2.BYKP’de ara ve yatırım malları üretimine ağırlık verilmesi, kaynak kullanımında sanayi sektörüne öncelik verilmesi, ekonomik ve sosyal gelişmenin sanayileşmeye dayandırılması öngörülmüştür. Bunun yanında sanayi kesimi için özendirici bir takım tedbirlerle birlikte özel kesime öncelik verilmesinin önemi vurgulanmıştır. 2.BYKP sürecinde bir taraftan, sanayileşmenin dayanıklı tüketim malları üretimine yönelen ikinci aşaması devreye sokulmuş, diğer taraftan da ara malı üretimi önem kazanmıştır. Bu süreçte dayanıklı tüketim malları üretimini özel sektör, ara ve yatırım malları üretimini de devlet üstlenmiştir. Burada üstü kapalı bir işbölümünden söz etmek mümkündür.

2.BYKP kentleşme sorunu konusunda birincisinden büyük ölçüde farklıdır. Yukarıda da değindiğimiz gibi 1.BYKP’de kentleşme bir sorun olarak görülmektedir. 2.BYKP’de ise “şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır²¹²” denilmektedir. Bu bağlamda birinci ve ikinci kalkınma planlarının arasındaki en önemli farkın kentleşme konusuyla ilgili olduğu söylenebilir. Buradaki amaç kentlerin genişlemesiyle birlikte ucuz işgücü arzının artması ve geniş kitleleri tüketici olarak ekonomiye dâhil etmektir. Böylece iç pazarın genişletilmesi sağlanacaktır. Bu noktada ucuz işgücü isteğinin belli sınırlar içerisinde olduğu ifade edilmelidir. Nitekim verilen ücret geçimlik düzeyin altında olamaz. Ayrıca işgücünün toplu sözleşme ve grev haklarının olduğu bir ortam söz konusudur.

2.BYKP’de dış ticaret açığı sorununa çözüm arayışı devam etmiştir. Dışalımın sınırlı olması yerli üretimi de etkilemekte dolayısıyla dışsatımda istenen seviyeye

²¹⁰ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968, s. 3 ve s. 67.

²¹¹ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968, s. 205 ve 294.

²¹² İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968, s. 263.

ulaşılamamaktadır. Bu bir çeşit kısır döngüdür. 2.BYKP bu kısır döngünün özel girişime yönelik çeşitli teşvik politikalarıyla aşılabileceği görüşündedir. Yatırım için gerekli dışarıda vergilerin tümüyle ya da büyük oranda bağışlanması, dışarıya prim verilmesi ve hızlandırılmış amortisman uygulaması gibi yöntemlerle yatırımların uyarılması hedeflenmiştir. Ancak 2.BYKP’de özendirme önlemlerinin toptancı bir yaklaşımla ele alındığı belirtilmelidir. Yıllık Program’larda il ve ilçelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre farklı teşvik oranları öngörülmüştür. Ancak söz konusu teşviklerde üretim teknolojisi, işletme büyüklüğü, üretim ölçeği ya da yapılacak yatırımın yaratacağı iş bulma olanakları gibi değişkenler göz ardı edilmiştir.

2.3.3) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı (3.BYKP) 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden hemen sonraki dönemde oluşturulduğu için birçok yönüyle diğer kalkınma planlarından ayrılır. Önce, 3.BYKP ile birlikte yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisi saptanmış; daha önce 1.BYKP’de öngörülen on beş yıllık gelişme çerçevesi, süresini henüz doldurmadan bir tarafa bırakılmıştır²¹³. Sonra 3.BYKP’de ilk iki plana göre niteliksel bir gelişme yaklaşımının egemen olduğu söylenebilir.

Bu dönemde ekonomiye yeni bir ivme kazandırma isteği ve AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile ilişkiler, 3.BYKP’de yeni bir uzun dönem planlamasına gidilmesinin başlıca sebepleridir. AET içerisindeki rekabete uyum sağlama amacıyla yatırımların büyük ölçekli girişimlere yapılması gerektiği öngörülmüş ve buna uygun düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim 3.BYKP’de yalnız ulusal gelirin büyümesinin, Türkiye’nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farklarını kapatmasına yeterli olmayacağı görüşü yer almıştır²¹⁴.

Türkiye’nin AET ile 1970’de imzaladığı Katma Protokol gereğince belli hedeflere belli sürelerde ulaşılması amaçlanmıştır. Protokol’de Türkiye’nin 1995 tarihinde AET gümrük birliğine dâhil olması öngörülmüştür. Bu amaca ulaşmak adına hangi sektörlerin ne hızda büyümesi gerektiği tespit edilmiş ve buna göre bir uzun

²¹³ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 153.

²¹⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 1973, s. 127.

dönem gelişme stratejisi belirlenmiştir. Hedef AET üyesi ülkelerden birinin gelir düzeyine ve ekonomik yapısına ulaşmaktır. Burada örnek alınan ülke İtalya'dır. Uzun dönem gelişme stratejisi bağlamında hızlı büyümenin sağlanmasında kamu kesiminin öncülüğü vurgulanmaktadır. Ancak bu özel kesimin arka plana itildiği anlamına gelmemektedir. Aksine bu dönemde özel kesimin daha çok özendirilmesi öngörülmüştür. 3.BYKP hedeflere ulaşılması için "...kısa dönemde bazı iktisadi ve sosyal haklarda özüne dokunulmaksızın ciddi ve disiplinli fedakârlıkların benimsenmesini zorunlu" görmektedir²¹⁵. 3.BYKP bir yandan Batı kapitalizmi ile bütünleşmeyi amaçlarken, demokratik ve sosyal hakları bir süreliğine de olsa ötelemiştir. Planlı kalkınmanın ilk yıllarında var olan toplu iş sözleşmesi, grev hakkı gibi önemli sosyal ve ekonomik kazanımların özel teşebbüs üzerinde fazlaca yük oluşturduğu düşüncesi plana yansıtılmıştır.

3.BYKP'de yer alan en büyük sayısal amaçlardan biri katkılı ulusal gelirin büyümesidir. Bu planda katkılı ulusal gelirin ve sektörlerin büyüme hızı önceki planlarda amaçlanan rakamlardan çok daha fazladır. 3.BYKP iç tasarrufların artırılması ve marjinal tasarruf eğiliminin yüzde 38 olması gerektiğini belirtmiştir. Netice itibariyle, 1972 yılında yüzde 19,6 olan tasarruf oranı 1977 yılında yüzde 25,4 rakamına ulaşmıştır. Tasarrufların artırılması büyüme açısından çok önemli görülmüştür.

3.BYKP'de AET'ye üye olmak için gereken üretim yapısını oluşturmak için sınai üretimde ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi amaçlanmıştır. 2.BYKP'de sanayinin sürükleyici öncü sektör olması dile getirilmiş, 3.BYKP'de ise nasıl bir sanayileşme sorusunun yanıtı verilmeye çalışılmıştır.

2.3.4) Planlı Kalkınma Döneminin Sonuçları

İlk bakışta ekonominin dışa bağımlılığını zaman içinde azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi, beklenenin zıttı bir sonuç vererek, ekonominin ithalata bağımlılığını artırmıştır²¹⁶. Kalkınma planları incelendiğinde 1.BYKP döneminde pozitif ithal ikamesi gerçekleşmiş, ancak sonraki dönemlerde ithalatın GSMH içindeki

²¹⁵ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973, s. 980.

²¹⁶ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 120.

payı genel olarak artma eğilimi göstermiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri ithal gereksinmesi çok yüksek düzeyde olan dayanıklı tüketim malları sektörünün hızlı gelişim sürecidir. Aynı derecede önemli bir diğer etken, yatırım malları kesiminde sağlanan genişlemenin ara mallardan geride kalması nedeniyle yüksek bir yatırım temposunun daima aşırı bir ithal faturası gerektirmesinde aranmalıdır²¹⁷.

Tablo 3: Türkiye'nin 1960-1979 Döneminde İthalat ve İhracat Tablosu

(+ Bin ABD Doları)

Yıl	İthalat	İhracat	Dış Ticaret	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1960	468.186	320.731	-147.455	68.4
1961	507.205	346.740	-160.465	68.2
1962	619.447	381.197	-238.250	61.6
1963	687.616	368.087	-319.529	53.6
1964	537.229	410.771	-126.458	76.3
1965	571.953	463.798	-108.155	81.0
1966	718.269	490.508	-227.761	68.2
1967	684.669	522.334	-162.335	76.3
1968	763.659	496.419	-267.240	65.0
1969	801.236	536.834	-264.402	68.9
1970	947.604	588.476	-359.128	62.0
1971	1.170.841	676.602	-494.239	57.8
1972	1.562.554	894.969	-677.585	56.6
1973	2.086.214	1.317.083	-769.131	63.0
1974	3.777.555	1.532.182	-2.245.373	40.5
1975	4.738.558	1.401.075	-3.337.483	29.6
1976	5.128.647	1.960.214	-3.168.433	38.2
1977	5.796.278	1.753.026	-4.043.252	30.2
1978	4.599.064	2.228.163	-2.310.901	49.7
1979	5.069.431	2.261.157	-2.808.274	44.6

Kaynak: T.C Başbakanlık, DİE, İstatistiki Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 404-405.

²¹⁷ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 120.

Ucuz petrol fiyatları ithal malı enerji türlerine bağımlı sınıai yapı kurulmasında etkili olmuştur. Kalkınma planlarında belirlenen hedeflere ulaşmak adına hızlandırılan sanayileşme süreci tabii olarak yüksek hacimli bir petrol ithali ile sürdürülebilmıştır.

Ekonomide hedeflenen pozitif ithal ikamesinin gerçekleştirilememesi, ihracattaki gelişmelerle kapatılabildi. Ancak söz konusu dönemde ihracatın milli gelir içerisindeki payı çok düşük kalmıştır. İthal girdilere yoğun miktarda ihtiyaç duyulan sektörlerdeki gelişmeler, ithalatın artmasına ve ihracatın istenen seviyede gerçekleştirilememesine neden olmuştur. İhracatın geride kalmasına neden olan bir diğer önemli neden ise, iç pazara dönük sanayileşme sürecinin ileri aşamalarına kadar, ihracatın çoğunlukla tarım ürünlerinden oluşmayan devam etmesidir. Türkiye’de planlı dönemde büyüyen ekonominin gereksinimlerinin ve ortaya çıkan döviz ihtiyacının, geleneksel tarım ürünlerinin ihracıyla karşılanamaması tabiidir. İhracattaki bir ilerlemenin sınıai ürünlere dayanması zorunludur. Sınıai ürün ihracı, teknoloji ve maliyet koşulları uygun olan ve iç pazardaki talebin üzerinde üretim kapasitesine ulaşmış sınıai üretim kollarının varlığına bağlıdır. Sınıai gelişme belli bir olgunluk derecesine henüz gelmemişken iç pazardaki talep düzeyini deflasyonist politikalarla kısın ve devalüasyon, reel ücretlerin dondurulması veya ihracatın sübvansiyonu gibi yöntemler uygulayarak maliyetlerle ilgili handikapları yapay olarak aşın iktisat politikası önlemleri ise geçici ve kısa dönemli çözümlerdir²¹⁸. İhracatın tarım ürünlerinden sınıai ürünlere kaydırılması, sınıai yatırımlarda optimum üretim ölçeğinin gerçekleştirilmesi ve modern teknolojinin yakalanmasıyla mümkündür. Ayrıca emek veriminde uzun dönemli artışların sağlanması gerekir. Sanayileşmenin gereği olarak sıraladığımız bu şartların bir bölümü Türkiye’de ancak 1970 sonrasında gözlemlenmiştir. 1960’larda sınıai ürünlerin ihracattaki payı yüzde 13-18 seviyesindeyken, 1970’lerde bu pay sınıai üretimin genişlemesi ve çeşitlenmesine bağlı olarak yüzde 20-39 seviyesine çıkmıştır.

Diğer taraftan 1962-1976 yılları arasında, ithalat bağımlılığı ve ihracattaki durgunluğa rağmen yüksek büyüme temposu sürdürülebilmıştır. Bunun temel nedeni, önemli boyutlardaki dış ekonomik yardımlardır. Dışarıdan sağlanan kısa ve uzun vadeli krediler ile ekonomik kaynaklar 1975-1976 yılları arasında 1 milyar dolara yaklaşmıştır.

²¹⁸ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 121.

Bu kaynakların haricinde cari işlem dengesini destekleyen bir diğer dış kaynak ise, Avrupa’da çalışan Türk işçilerinin gönderdiği dövizlerdir. 1970’li yıllarda gurbetçi dövizleri 1 milyar dolar eşliğini aşmış ve ülkenin dış ticaret dengesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Planlı kalkınma döneminin bir diğer belirleyici özelliği ise siyasi rejimin “popülist” bölüşüm politikalarını desteklemesidir. Söz konusu politikalar halkın siyaset sahnesinde belirleyici olarak rol oynadığı çok partili parlamenter rejimin bir sonucudur. Genel oy mekanizması yoluyla iktidar olabilmek için kıyasıya bir rekabet içerisinde olan siyasi partiler, işçi ve köylü kitlenin beklenti ve isteklerine karşı duyarlı olmak mecburiyetinde olmuşlardır. Büyük toprak unsurları ile ticaret ve sanayi sermayesinin siyasi iktidara ve iktisat politikasına hükmetmesine karşın, 1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle birlikte geniş halk kesimlerinin istekleri daha fazla dikkate alınmış ve siyasete hükmeden egemen blokun uzun vadeli çıkarlarıyla, işçi-köylü kesiminin kısa dönemli çıkarları arasında belli bir uzlaşma sağlanmıştır. Planlı kalkınma yıllarına damgasını vuran ithal ikameci sanayileşme, söz konusu bu dengenin bir sonucudur. İthal ikameci sanayileşme sistemi iç pazarın canlılığına ve iç talebin artmasına bağlı bir sistemdir. Dolayısıyla ücretler, bireysel yatırımcılar için her ne kadar yüksek bir maliyet kalemi gibi görünse de, ithal ikameci sistemin ihtiyaç duyduğu yüksek iç talep unsurunu sağlayan en önemli belirleyicidir. Dolayısıyla işçi ücretlerinin yüksek tutulması sistemin bir gereğidir. Bu dönemde Sendikal haklar, toplu sözleşme ve grev hakları gibi unsurlar işçilerin reel gelirlerinin artışı güvence altına almıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1980 SONRASI UYGULANAN NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ

1) 24 OCAK 1980 KARARLARI

1.1) 24 Ocak Kararlarına Giden Süreç

Ekonomide “planlı kalkınma” süreci, ortaya çıkan ekonomik ve siyasal bir bunalımın sonrasında başlamıştır. Bu süreçte hedef, büyüme oranı ve benzeri sayısal verilere ulaşmaktan ziyade; kararlı, bunalımlardan uzak bir iktisadi ve sosyal gelişmenin sağlanmasıdır. Ancak planlı ekonomi döneminde, gerek iç gerekse dış nedenlerden ötürü ekonominin bunalıma sürüklenmesi, hedeflenen durum açısından çelişik bir durum ortaya çıkarmıştır. Nitekim Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ekonomik bir kriz baş göstermiştir. Söz konusu krizin temel özelliği, kendisinden önceki bunalımlardan sayısal ve niteliksel olarak daha ağır olmasıdır. Örneğin 1957-1958 yılları arasında enflasyon oranı, yıllık yüzde 20-25 dolayındayken, 1970’li yıllarda bu oran üç katına çıkmıştır. Yine 1957-1958 arası dış ticaret açığı 300-400 milyon dolar seviyesindeyken, 1970’li yıllarda bu rakam 7-8 katına çıkmıştır. Aynı durum işsizlik için de geçerlidir ve ortaya çıkan ekonomik bunalım, toplumsal ve siyasal boyutlara taşınmıştır.

Bunun yanında öngörülemeyen dışsal etkiler de Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. 1974 yılında ortaya çıkan Petrol Krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı süreci ve Türkiye’nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerin içine girdiği ağır ekonomik bunalım sözü edilen dışsal etkilerin en önemlileridir. Bu gelişmelerin her biri ayrı bir inceleme konusu olduğundan üzerinde fazlaca durulmayacaktır. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki artışın, girdi ve enerji maliyetlerini yükselttiği, Kıbrıs sorununun savunma harcamalarını artırdığı ve savunma alanında dış yardımların

azalmasına yol açtığı belirtilmelidir²¹⁹. Türkiye'nin yakın ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde çıkan ekonomik bunalımın da, yurt dışına işçi gönderme ve ihracat konularında ekonomimizi olumsuz etkilediği vurgulanmalıdır.

1970 yılı sonrasında bütçe açığı artarken, bütçe açığını kapatmak için artan ölçüde dış borçlanma ve emisyonla gidilmesi söz konusu olmuştur²²⁰. Nitekim planlı kalkınma döneminde dış ticaret dengesinin bir türlü arzulanan noktaya gelememesi bu süreçte ekonominin en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir. Dış borçlanmada ve ithalat giderlerinde meydana gelen artışa karşılık, esas olarak tarımsal ürünler ve geleneksel sanayi ürünlerinden oluşan ihracat yapısı genişletilememiş ve dış ticaret dengesi 1980 öncesi Türkiye'nin temel ekonomik sorunsalı olmuştur. Bu kronik yapı olumsuzluğu, 1978 yılı ile birlikte dış borçlanma imkânlarının kalmadığı çerçevede ekonomide ciddi bir döviz darboğazına neden olurken, zaten iç dengesizliğin de yüksek düzeylere ulaştığı ortamda, iç dengesizlik dış kaynaklarla finanse edilemez hale gelmiş ve bu çerçevede ekonomi bir bütün olarak krize girmiştir²²¹.

Ortaya çıkan bu dış denge sorunu, sonuç olarak üretimi ithalata bağımlı olan sanayi sektöründe girdi ithalatı yapılamadığından; ekonomide büyük bir üretim düşüşüne neden olmuştur. Üretimde ortaya çıkan bu düşüşe karşılık halihazırda var olan siyasi istikrarsızlık ortamında parasal tabanda genişlemeler yapılarak bütçe açığı sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Parasal genişleme de ekonomide talep enflasyonunun artmasına sebep olmuştur.

Bu genel görüntü içerisinde, krize çözüm bulma noktasında Şubat 1978 tarihinde IMF ile imzalanan "Stand-by Anlaşması" çerçevesinde yüzde 32 düzeyinde bir devalüasyona gidilmiş ve 1 ABD doları 19 TL iken, devalüasyon sonrasında 1 ABD doları 25 TL'ye yükselmiştir²²². Yapılan devalüasyon sonunda tedbir amaçlı olarak KİT ürünlerine de yüksek zamlar yapılmıştır. Ancak kredibiliteye dönük olumsuzluklar, IMF'nin yapılan devalüasyonu yeterli görmemesinden dolayı devam etmiş ve

²¹⁹ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, a.g.e, s. 196.

²²⁰ A. Osman BALKANLI, *Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dış Açılması ve Gelişme Sorunu (1980-2002)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2004, s.24.

²²¹ A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 25.

²²² Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999, s. 133.

dolayısıyla yeterli dış kaynak sağlanamamıştır. 1979 yılının Haziran ayına gelindiğinde yeni bir istikrar paketi gündeme gelmiştir. Bu çerçevede tekrar devalüasyon yapılmış ve 1 Dolar 47,10 TL'ye devalüe edilmiştir. İstikrar tedbirleri bağlamında faizler yükseltilirken, Merkez Bankasının reeskont oranları da ekonomide daralmayı sağlama hedefine dönük olarak arttırılmıştır²²³. Alınan iktisadi kararların özüne bakıldığında, ekonomide ortaya çıkan enflasyondan ve yaşanan döviz darboğazından rahatsızlık duyulduğu hissedilmektedir. Aynı dönemde dünya geneline bakıldığında Türkiye'nin izlediği bu makroekonomik istikrar politikalarının sadece ülkemize özgü olmadığı belirtilmelidir. Benzer istikrar politikaları diğer gelişmekte olan ülkelerde de kendini açıkça göstermiştir. Örneğin 1979'da Güney Kore'de de benzer gelişmelerden söz etmek mümkündür²²⁴. Bu dönemde dünya ekonomisi topyekün “daha az koruma ve daha az devlet müdahalesi” çerçevesini benimsemiştir. Genel olarak ekonomide devletin etkinliğinin azalması ve daha fazla özgürleşme noktasında liberal ekonomi öğretileri ön plana çıkmıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde, ithal ikameci sanayileşme döneminde döviz ve tasarruf darboğazını aşamayan Türkiye de bu liberal iktisadi politikaları benimsemekten geri duramamıştır.

Söz konusu dönem aynı zamanda siyasal istikrarsızlığın da yoğun yaşandığı bir dönemdir. Ülkede yaşanan çatışma ortamı ve uzun süreli iktidarların olmamasından kaynaklanan sıkıntılı süreç ekonomik hayatı da etkilemiştir. Bu dönem uzun vadede iktisadi refahı gerçekleştirmeye yönelik disiplinli ekonomi politikalarının uygulanamadığı yılları ifade etmektedir. Siyasal olumsuzluklara ek olarak 1979 yılından 1980 yılına geçerken OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını yüzde 150 oranında artırması Türkiye'ye ikinci bir petrol krizi yaşatmıştır. Petrolde yaşanan bu ikinci fiyat artışı, Türkiye'yi 1973'den farklı olarak doğrudan doğruya kriz ortamında etkilemiştir²²⁵.

Bir taraftan iç sorunlar, diğer taraftan ekonomik ve sosyal olarak değişen bir dünya ve bu değişen dünya koşullarının (yükselen faizler / dış finansman zorluğu v.b.)

²²³ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 133.

²²⁴ Hans Ulrich LUTHER, *Güney Kore Bir Model Olabilir mi?* (Çev: Erol ÖZBEK), Belge Yayınları, İstanbul 1984, s. 84.

²²⁵ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 134.

ekonomiyi zorlaması hali, 24 Ocak 1980'e gelindiğinde "24 Ocak Kararları" nı gündeme getirmiştir.

1.2) 24 Ocak Kararları ve Uygulamadaki Sonuçları

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ve daha sonraki yıllarda Türk ekonomisine damgasını vuracak "istikrar" programı, Türkiye'de uygulanacak olan neoliberal politikaların ilk ve en büyük adımıdır. Öyle ki Erol Manisalı'ya göre Türkiye Washington Mutabakatı'nı 24 Ocak Kararları'yla ilk uygulayan ülke olmuştur²²⁶. Çalışmanın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi, Washington Mutabakatı her ne kadar Latin Amerika Ülkeleri'nin ekonomisini "istikrar"a kavuşturmak adına tasarlanmış olsa da, kısa bir süre sonra neoliberal politikaların sembolü haline gelmiş ve kapitalist sistemin tüm dünyada egemen olması bağlamında başat rolü üstlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin neoliberal politikaları benimseyen ilk ülke olduğu iddiası son derece önemlidir. 24 Ocak Kararları ile birlikte ortaya konulan ekonomi politikasının temel unsurları şunlardır:

- Türk lirasını devalüe etmek ve daha sonra kontrollü dalgalanmaya bırakmak. (Nitekim doların resmi kuru 35 TL iken (Tahtakale kuru 47.1 TL'dir), 70 TL olarak ilan edildi ve TL yüzde yüz değer kaybına uğradı)
- Sadece döviz değil, diğer fiyat oluşumlarını da piyasa mekanizmasına bırakılması ve kamu sübvansiyonlarının kaldırılması.
- Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra da serbest bırakılması.
- İthalatın tamamen serbestleştirilmesi, ihracatın devalüasyonlar ve krediler yoluyla desteklenmesi.
- Yabancı sermayeye yönelik kısıtlamaların kaldırılması.

²²⁶ Erol MANİSALI, "Hayatım Avrupa", Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 163.

- Ekonomide kamunun ağırlığının azaltılması, KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması ve nihayet KİT'lerin özelleştirilmesi²²⁷.
- Tarım ürünlerinin taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde belirlenmesi ve iç talebi kısmak adına reel olarak düşük ücret politikası izlenmesi

24 Ocak 1980'de alınan bu kararlar ile birlikte Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtiçi ve yurtdışı piyasalardan döviz kredisi temin edebilmelerinin yolu açılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk Lirası, resmi kuru baz aldığımızda radikal bir şekilde yüzde 100 oranında devalüe edilmiştir. Tahtakale kuru baz alındığında bile dolar karşısında yaklaşık yüzde 67'lik bir değer kaybı söz konusudur ki bu rakam da son derece yüksek bir orana tekabül etmektedir. 1 Mayıs 1981 tarihi itibarıyla ise TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) tarafından belirlenen günlük kur belirleme düzenine (Crawling Peg) geçilmiştir²²⁸. Böylelikle Merkez Bankası, günlük kurları ekonominin gereklerine göre ayarlamaya bırakmıştır. 19 Aralık 1983 tarihinde ise döviz kurunun belirlenmesinde bankalara da aktif rol verilmiş ve döviz piyasasının oluşturulmasının yolu açılmıştır. Böylelikle bankalar da piyasada fiyat belirleme konusunda söz sahibi olmuşlardır. Tüm bunların yapılabilmesi için Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunu ile birlikte 17 sayılı karar yürürlükten kaldırılmıştır. Yine bu süreçte döviz alım satımına serbestlik getirilmiştir. 24 Ocak Kararları sonrasında madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin karar iptal edilmiş; sigara üretiminde var olan devlet tekeli kaldırılmış; ihracat lisansları en aza indirilmiş ve ihracatta tescil kaldırılmıştır²²⁹.

24 Ocak Kararları dış ticarete ve yabancı sermaye işlemlerinde de liberal bir politikanın benimsenmesini öngörmüştür. Yabancı sermayenin ülkeye girişinin önündeki engeller kaldırılmış ve yabancı sermayenin kâr transferinde kolaylıklar sağlanmıştır. Ayrıca KİT'lerin fiyat politikalarında serbestleşmeye yönelik

²²⁷ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 530.

²²⁸ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 151.

²²⁹ A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 31.

uygulamalara gidilmiş ve nihai olarak KİT'lerin özelleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde iç kesime dönük uygulanan yaygın sübvansiyon politikaları da azaltılmıştır.

Ekonomide 24 Ocak Kararları ile birlikte ortaya çıkan dikkat çekici bir diğer önemli gelişme de, özellikle reel negatif faiz politikası uygulaması bağlamında tek başına Merkez Bankasının faiz belirleyiciliği etkinliğinden vazgeçilmesi ve faiz belirlemede serbestleşmeye yönelik politikaların izlenmesidir. Bu durum daha önce var olan ikili piyasayı ortadan kaldırma yönünde önemli bir adım olmuştur. Ancak finansal sistemde, faiz serbestliği kararı sonrasında (1982 yılında) ortaya çıkan “kıt kaynak” tasarrufları çekebilmek için faiz yükselişi yarışı ile birlikte, zaten zayıf ve gelişmemiş olan finansal piyasada bankerlik krizi ortaya çıkmış ve faiz artırımını furyası yaşanması ile başlayan süreçte finansal kesim büyük bir yıkım yaşamıştır²³⁰.

24 Ocak kararlarına genel olarak bakıldığında IMF'nin Türkiye'den istediği ekonomik reformların fazlasıyla gerçekleştirildiği; emek kesiminin sermaye karşısında sistemli bir şekilde zayıflatılmaya çalışıldığı ve 24 Ocak kararlarının tamamıyla “sistemleştirilmesi” adına siyasi olarak da bir takım güçlü hamleler yapıldığı açıkça görülmektedir. Korkut Boratav'a göre 24 Ocak kararları ile ilgili genel bir çerçeve içinde üç gözlem yapmak mümkündür: Boratav İlk olarak, 24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi “şok tedavisi” öğelerinin, IMF'nin üç yıldır Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmış olduğunu; yani “istenenden fazlasının verilmiş olduğu” tespitini yapmaktadır²³¹. İkinci olarak, bu kararların sadece bir istikrar programı niteliği taşımadığını; beynelmilel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla “pazarladığı”, içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir “yapısal uyum” perspektifi taşıdığını ifade etmektedir²³². Üçüncü olarak yine Boratav, Demirel hükümetinin bu programı, Özal'ın ve sermaye çevrelerinin yukarıda anlatılan istekleri doğrultusunda yani sistemli ve sürekli olarak “emek aleyhtarı” bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksun olduğunu belirtmekle birlikte,

²³⁰ A.Osman BALKANLI, a.g.e, s. 33.

²³¹ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 147.

²³² Korkut BORATAV, a.g.e, s. 148.

12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbenin, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırdığını belirtmektedir²³³. Gerçekten de darbeden sonra Turgut Özal yalnızca fiilen değil, resmen de ekonominin patronu olmuştur. Ayrıca darbeye birlikte işgücü piyasası “askeri” bir denetim altında tutulmuş ve bunun sonucunda neoliberal politikaların benimsenmesi süreci hızlanmıştır.

24 Ocak kararları ana hatlarıyla, 1988 yılının sonuna kadar olan dönemde iktisat politikalarının en önemli belirleyicisi olmuş ve zaman içerisinde yeni öğelerin eklenmesiyle daha da zenginleşmiştir. Başından beri yoğun ideolojik propagandayla geniş halk kitlelerine benimsetilmeye çalışılan 24 Ocak Kararlarının, hem Türkiye hem de dünya bazında bakıldığında orijinal önlemler paketi olduğu söylenemez. Bu paket 1970’li yıllarda IMF’nin ekonomik sıkıntılar yaşayan az gelişmiş ülkelere empoze ettiği standart ekonomik kararlardır. Aynı zamanda bu kararlar, Dünya Bankası tarafından geliştirilen standart bir yapısal uyum programının bütün genel unsurlarını içermektedir.

Türkiye’nin 1980 öncesinde içinde bulunduğu iktisadi durum pek çok açıdan Latin Amerika ülkeleriyle benzerlik göstermektedir. Yüksek enflasyon, dış borç, istihdam, ihracat durgunluğu ve ithalat tıkanıklıkları gibi iktisadi sorunlar, söz konusu ülkeler ile Türkiye’nin ortak problemleriydi. 1980 öncesinde uygulanan “finansal baskı” politikaları Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de finansal piyasaların gelişmemesine ve yurtiçi tasarruf oranlarının düşmesine yol açmıştır²³⁴. Dolayısıyla Latin Amerika askeri rejimlerinin iktisadi deneyimleri dikkate alındığında, 24 Ocak Kararları’nın bu ülkelerdeki yapısal uyum programlarıyla son derece benzerlik gösterdiği görülmektedir. Sadece standart öğeler arasındaki ağırlıklar bakımından Türkiye’nin bir özellik taşıdığı söylenebilir ki, bu da iç talebin kısılmasında daraltıcı para ve maliye politikalarından ziyade emek aleyhtarı gelir politikalarının esas alınmış olmasıdır²³⁵. Bunun yanında 1980’e gelirken Türkiye’de büyük bir siyasi istikrarsızlık ortamı olduğu belirtilmelidir. Genel olarak ifade edilecek olursa, 24 Ocak Kararları’yla birlikte ithal ikameci politikalar bırakılmış, iç talep kısılmış, emek piyasasının aleyhine gelişen politikalar benimsenmiş ve ihracata önem verilerek ekonomi çok geniş bir

²³³ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 148.

²³⁴ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 539.

²³⁵ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 149

şekilde liberalleştirilmiştir.

1980-1988 yılları arasında uygulanan 24 Ocak kararları, 12 Eylül 1980 tarihinde gelen askeri rejimle birlikte işgücü piyasasını askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına almıştır. Askeri rejim döneminde sendikal faaliyetler askıya alınmış, grev yasağı getirilmiş ve ücret belirlenmesi toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu (YHK)'na devredilmiştir. Bu yıllarda emek aleyhtarı politikalar yalnızca işçi sınıfına yönelik değildir. Memur maaşları, kıdem tazminatları, emekli ikramiyeleri ve tarıma dönük destekleme politikaları da büyük oranda gerilemiştir. Askeri darbeden sonra yapılan ilk genel seçimleri kazanan Anavatan Partisi (ANAP)' da bölüşüme dönük politikaların ücretler ve tarımsal desteklemeyle ilgili boyutlarında askeri rejimin hedeflerini izlemiştir. Reel ücretler 1988 yılında 1983'ün gerisinde kalmıştır. Destekleme alımları görece olarak daralmaya devam etmiştir.

1.3) 1980'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticareti

1.3.1) 1980'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1980 öncesi dönemde Türkiye'de ekonomi politikaları İthal İkameci Sanayileşme Stratejisine göre belirlenmekteydi. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin dış ticaret politikası ise korumacı bir politikaydı. Korumacı politikadan beklenen yerli sanayiye geliştirerek dışa bağımlılığı azaltmaktı. Ancak bu beklentiye rağmen zaman içinde ortaya çıkan yapısal sorunlar ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmiş ve ithalat artarken ihracatta istenen gelişmeler sağlanamamıştır.

24 Ocak Kararları'nın uygulanması ile birlikte serbest piyasa koşullarında işleyen bir ekonomi benimsenmiş ve dışa açık bir sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Söz konusu kararlar ile birlikte dış ekonomik ilişkilerde serbestiyet (liberalizasyon) egemen olmuş, yabancı sermaye girişinin artırılması, serbest fiyat politikasının benimsenmesi, faizlerin serbest bırakılması ve ihracatın artırılması hedeflenmiştir. 24

Ocak kararları ile birlikte iç piyasaya dönük ithal ikameci ekonomik sistem terk edilmiş ve dışa dönük, ihracatı hedefleyen bir ekonomik yapıya geçilmiştir.

Ekonomide bir dönüm noktası olan 24 Ocak Kararları ile birlikte kambiyo politikası serbestleştirilerek günlük kur ayarlamalarıyla TL'nin devamlı değer kaybettiği bir sürece girilmiş, ithal kotaları kaldırılarak ithalatın serbestleşmesi sağlanmış ve ihracat destekleri yapılmıştır. 1980 sonrası politikalarla ihracat, 1980-1984 arasındaki dönemde yüzde 314 oranında artmış ancak ithalatta da artış olması sebebiyle dış açıklar 1980 sonrasındaki dönemde de devam etmiştir²³⁶. Bu dönemde ihracat; sürekli değer kaybeden bir Türk Lirası politikası, ihracata düşük faizli kredi sağlanması, ihracat yapacak olan sanayicinin girdilerinde gümrük indirimleri yapılması ve döviz tahsisinde kolaylıklar sağlanması yoluyla büyük oranda desteklenmiştir.

Diğer taraftan bu dönemde, dışa dönük kalkınma politikaları doğrultusunda kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi amacıyla “30 sayılı karar” yayımlanmıştır. Serbest bölge uygulaması dış ticaret politikaları araçlarından biri haline gelmiş ve 15 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunuyla serbest bölgelerin tabi olduğu yasal düzenlemelerin çerçevesi çizilmiştir²³⁷.

Türkiye 1987 yılında AT'ye üyelik başvurusunda bulunmuş ve bu başvurunun gereği olarak çeşitli uyum çalışmaları başlatılmıştır. 1989 yılında “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar” ile birlikte yabancı sermayeye teşvikler sağlanmış ve bürokrasi azaltılmıştır.

Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş, ithalatta pozitif listeden negatif listeye geçilmiş, miktar kısıtlaması yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış, koruma oranları giderek düşürülmüş, fon uygulamasına geçilerek önceleri izne bağlı mallar listesinde yer alan bir çok ürünün ithalatı Toplu Konut Fonu Kesintisi ödenmesi suretiyle serbest bırakılmıştır²³⁸. İhracatta

²³⁶ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Dış Ticaret Raporu*, Ankara 2007, s. 10.

²³⁷ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 11.

²³⁸ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 11.

ise tescil lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılmış ve ihracat serbestliği anlayışı benimsenmiştir.

Bu dönemde ihracatın artırılması bağlamında uygulamaya konulan hukuki düzenlemelerle birlikte ihracatçılar için, vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bir takım mali teşvikler sağlanmıştır. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) ile birlikte Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF)'da ihracat finansmanı için kullanılan diğer destekleyici araçlar olmuştur.

1.3.2) 1980-1990 Yılları Arasında İthalat-İhracat

24 Ocak Kararları'nın uygulanmasından itibaren dış ticaret hadlerinin (DTH) olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. 1973=100 temeline göre 1979'da 73.7 olan DTH endeksi, 1983'te 48.6'ya düşmüştür²³⁹. Bu gösterge, 1973 yılında bir birim ihraç malıyla bir birim ithal malı alınabilirken, 1983 yılında ikiden fazla ihraç malıyla bir birim ithal malı alınabileceği anlamına gelmektedir. Ancak aynı dönem itibariyle ihracata dönük büyüme yolunu seçmiş üst-orta gelirli sınıai mamul ihracatçısı ülkelerde bu denli şiddetli bir düşüş görülmemektedir. Dünya Bankası verilerine göre, 1980=100 kabul edilirse bunlar için endeks 1982'de sadece 97'ye inmişti; alt gelir grubundaki GOÜ'ler ise Türkiye'ye benzer durumdaydı²⁴⁰. 24 Ocak Kararları ile birlikte dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan olumsuzluklar, ithalat/GSMH oranı büyüdükçe, Türkiye'nin artan biçimde yurtdışına reel gelir transfer etmesi anlamına gelmekteydi. 24 Ocak kararları ile birlikte ortaya çıkan serbestleşme sürecinin getirdiği "ihracata dönük büyüme" modeliyse, bu gerçeğe uyuşmamaktaydı. Çünkü ithalat/GSMH oranı artışı, gelir kaybını da büyütmekteydi²⁴¹.

24 Ocak Kararları ile birlikte ithalat ve ihracatın GSMH içindeki payının oldukça arttığı görülmektedir. İthalat 1980-1983 yılları arasında yüzde 16.3 iken 1984-1991 yılları arasında yüzde 21.7'ye yükselmiştir. Yine 1980-1983 döneminde ihracat

²³⁹ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 558.

²⁴⁰ Gülten KAZGAN, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, *Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 210-211.

²⁴¹ Gülten KAZGAN, a.g.e, s. 211.

yüzde 8.9 iken, 1984-1991 döneminde yüzde 14.9 olmuştur. 1983 yılının sonunda 5.7 milyar dolar olan ihracat, 1987’de 10 milyar dolar, 1991’de ise 13.6 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak ithalatın çok daha hızlı artış gösterdiği belirtilmelidir. Bu dönemde ihracatta ürün çeşitliliği artmıştır. Tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payının da azaldığı görülmektedir. 1980’li yıllara girilirken tarım ürünlerinin ihracattaki payı yüzde 70 iken, 1989 yılında yüzde 16.4’e kadar gerilemiştir.

Tablo 4: Türkiye’nin 1980-1990 Döneminde İthalat ve İhracat Tablosu (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	7.909	2.910	-4.999	36.8
1981	8.933	4.703	-4.230	52.7
1982	8.842	5.745	-3.097	64.9
1983	9.235	5.728	-3.507	61.0
1984	10.757	7.133	-3.624	66.3
1985	11.343	7.958	-3.385	70.2
1986	11.105	7.457	-3.648	67.2
1987	14.158	10.190	-3.868	72.0
1988	14.335	11.662	-2.673	81.4
1989	15.792	11.625	-4.167	73.6
1990	22.303	12.959	-9.344	58.1

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistiki Göstergeler (1923-1998), Ankara Ocak 2001, s. 404-405.

Bu çerçevede, Türkiye’nin 1980’li yıllardaki dış ekonomik ilişkilerinin seyri üzerine kısa bir değerlendirme yapılabilir. Bu yıllarda ihracatta gözlenen hızlı artışları, bir önceki dönemde ekonomiye damgasını vuran yapısal bir bozukluğu yani çok düşük bir ihracat eğiliminin kronikleşmesini düzelteren olumlu bir gelişme olarak görmek gerekir²⁴². Bununla birlikte ihracattaki bu gelişme, ekonominin ithalata bağımlılığını giderememiştir. Dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin serbestleştirilmesiyle beraber ithalatın hacmi ve bileşimi üzerindeki denetim bu dönemde iyice zayıflamış; dolayısıyla, büyük ihracat artışlarına rağmen dış açıklar daraltılamamıştır. Nitekim istikrar programları dünyanın her yerinde ithalat hacmi frenlenerek başlatıldığı halde,

²⁴² Korkut BORATAV a.g.e, s. 161.

Türkiye’de bu programın uygulamaya konduğu 1980 yılında ithalatın bir önceki yıla göre 5069 milyon dolardan 7909 milyon dolara (yani yüzde 56 oranında); cari işlemler açığının ise 2.8 misli artırılabilmesine imkân sağlanmıştır²⁴³. Bu şekilde işleyen bir ekonominin büyümesi, ancak kesintisiz ve yüksek düzeyli bir dış kaynak akımına bağlıdır. Bu durum da uluslararası sermayenin ekonomi politikası kararları üzerinde giderek artan bir egemenlik kurması anlamına gelir.

1.3.3) Ülkelere Göre Dış Ticaret

24 Ocak kararları ile birlikte dış ticaret rejiminin liberalleşmesi Türkiye’nin ithalat ve ihracat hacmini çok büyük oranda artırmıştır. İthalat ve ihracat rakamlarımız ülkeler bazında incelendiğinde de bu durum açıkça görülmektedir. Gümrük duvarlarının indirilmesi, devalüasyon yolu ile Türk Lirası’nın değerinin düşürülmesi, iç talebin sistemli bir şekilde düşürülmesi, işgücü maliyetlerinin azaltılması ve ihracata yönelik büyük teşviklerle birlikte dış ticaret hacmi 1970’li yıllarla kıyaslandığında radikal bir büyüme göstermiştir.

Tablo 5: 1980-1990 Yılları Arasında En Çok İthalat-İhracat Yapılan Beş Ülke (\$)*

Ülkeler	İthalat	Toplam ithalat içindeki payı (%)	İhracat	Toplam ihracat içindeki payı (%)
Almanya	18.016.458.699	13,3	16.478.732.230	18,7
Irak	13.238.785.456	9,8	6.664.000.646	7,5
ABD	13.203.529.766	9,8	5.715.464.116	6,4
İtalya	8.631.036.169	6,4	6.687.701.150	7,5
İran	8.671.986.223	6,4	6.633.260.503	7,5

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

Tablo 5’de görüldüğü gibi 1980-1990 yılları arasında en fazla ithalat ve ihracat yapılan ülke Almanya’dır. Bu dönem içerisinde Almanya’ya yaklaşık olarak 16,5

²⁴³ Korkut BORATAV a.g.e, s. 160.

* Sıralama ithalat ve ihracat toplamaları dikkate alınarak yapılmıştır.

milyar dolar ihracat yapılmış, yine aynı dönem içerisinde söz konusu ülkeden yaklaşık olarak 18 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. 1980-1990 yılları arasında

Almanya ile Türkiye arasında yaklaşık 34,5 milyar dolarlık dış ticaret hacmi söz konusudur. Almanya’da yaşayan Türk vatandaşlarının, bu ülke ile olan dış ticaretimiz üzerinde büyük etkisi vardır. Nitekim 1970’li yıllara bakıldığında da Türkiye’nin dış ticaret hacminde en büyük paya sahip olan ülke Almanya olarak gözlemlenmektedir. Ancak 24 Ocak Kararları ile birlikte, Almanya’nın dış ticaret hacmimizdeki payının rakamsal olarak çok büyük ölçüde arttığı belirtilmelidir. İlk beşteki diğer ülkeler; dış ticaretimizde en büyük paya sahip olan AB’nin bir üyesi olan İtalya, dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından olan Irak ve İran ile birlikte dünya dış ticaret hacminde büyük bir paya sahip olan ABD’dir.

1.3.4) Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret

Türkiye’nin çeşitli ekonomik ve coğrafi ülke grupları ile gerçekleştirdiği dış ticaretin 1980 sonrasında rakamsal olarak arttığı görülmektedir. Özellikle kurulduğundan beri sürekli dâhil olmaya çalıştığımız AB ile olan dış ticaret hacmimiz, ithal ikameci ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte artış göstermiştir.

Esasında AB ile ekonomik ilişkilerimizin gelişmesi 1980 yılından önce başlamıştır. 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte Türk sanayi ürünleri AT’ye gümrüksüz girmeye başlamıştır. Gümrük Birliği’ne kadar olan süreçte AT ülkelerinin sanayi ürünlerinden alınan gümrük vergileri de Türkiye tarafından aşamalı olarak indirilmiş ve Gümrük Birliği uygulamasına geçiş hedeflenmiştir. Türk sanayi ürünlerinin 23 yıl boyunca AB ülkelerine gümrüksüz olarak girmesi Türkiye’nin sanayileşmesi yönünde olumlu bir etki yaratmıştır. Gümrük Birliği öncesinde de Türkiye’nin en önemli dış ticaret ortağı olan AB, 1980’den sonra serbest dış ticaret rejimine geçilmesiyle artan dış ticarete paralel olarak en önemli “ticari ortak” olma özelliğini korumuştur. Kısaca AB ile olan ekonomik ilişkilerimizin, 1980 yılında yaşanan neoliberal dönüşümden önce de çok yoğun olduğu ve 1996 yılında Gümrük

Birliğine dâhil olmamızla birlikte söz konusu yoğun ekonomik ilişkilerin artarak devam ettiği söylenebilir.

Tablo 6: 1980-1990 Yıllar Arasında Bazı Ekonomik ve Coğrafi Ülke Gruplarıyla Gerçekleştirilen İthalat-İhracat (\$)

Ülke Grupları	İthalat	Toplam ithalat içindeki payı (%)	İhracat	Toplam ihracat içindeki payı (%)
Avrupa Birliği	47.817.516.699	35,4	37.907.939.856	43,0
Ortadoğu	27.822.835.442	20,6	22.510.338.743	25,5
G-7 (AB'ye üye olanlar hariç)	20.374.269.494	15,1	7.239.867.551	8,2
Diğer	38.694.437.133	28,7	20.413.110.432	23,1

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü gibi 1980-1990 yılları arasında en çok ithalat ve ihracat yapılan ülke grubu Avrupa Birliği'dir. Bu süreç içerisinde AB ülkelerine yaklaşık olarak 47,8 milyar dolarlık ihracat yapılmış ve AB üyesi ülkelere yaklaşık olarak 37,9 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde AB ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi yaklaşık olarak 85,7 milyar dolardır. Bu rakam, 1970-1980 arası Türkiye AB dış ticaret hacminin üç katıdır. Nitekim 1970-1980 dönemine bakıldığında Türkiye AB dış ticaret hacmi yaklaşık 28,5 milyar dolardır. Türkiye'nin 1980-1990 yılları arasında yoğun dış ticaret gerçekleştirdiği diğer önemli ülke grupları; dünya petrol ihracatının büyük bir kısmını karşılayan Ortadoğu ülkeleri ile birlikte; ABD, Kanada ve Japonya gibi G-7 üyesi olan ülkelerdir.

2) 1989 DÖNÜŞÜMÜ VE 1990'LI YILLARDA TÜRK EKONOMİSİNDE NEOLİBERALİZM

2.1) 1989 DÖNÜŞÜMÜ

Türkiye'de 1980 yılında başlayan ekonomik dönüşümün ana çizgisi, dış dünyadan gelen yönlendirmelere uyum sağlayarak 1989 sonrasında da devam etmiştir.

1989 yılından başlayarak devam eden süreçte izlenen ekonomik politikalar iki yeni ögenin etkisi altında kalmıştır.

İlk olarak, askeri rejimin getirdiği ve 1984-1988 yıllarında ANAP iktidarına büyük bir rahatlık sağlayan yasal ve kuramsal çerçevenin siyaset üzerindeki vesayeti, 12 Eylül öncesinin köklü partilerinin politikaya “tam gaz” geri dönmeleri üzerine fiilen son bulacaktır²⁴⁴. Söz konusu vesayetin kırılmasındaki en büyük belirleyicilerden birisi de, sınıfsal itirazın (12 Eylül öncesi kadar güçlü olmamasına rağmen) ortaya çıkmasıdır. 1989 yılında işçi sınıfı tabanında beliren bir direnme dalgası, siyaseti büyük ölçüde etkilemiş ve geleneksel popülizmin kimi öğeleri tekrardan ekonomi politikalarında kendini hissettirmiştir. 1989-1997 yılları arası, ANAP’ın tek başına iktidarının son bulunduğu ve ülkeyi Doğruyol Partisi (DYP), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), Refah Partisi (RP) ve ANAP’ın oluşturduğu koalisyonun yönettiği bir süreçtir. Yönetimdeki bu çoklu yapı popülizmin uygulanmasındaki en önemli nedenlerden biridir.

Ekonomi politikasını ilgilendiren ikinci yeni öge ise sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılmasıdır. Neoliberalizmin ikinci ayağını oluşturan yapısal uyum politikaları bağlamında dramatik bir adım daha atılmış ve 1989 yılında sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, dış faiz, iç faiz ve döviz kuru hareketleri arasındaki farklılaşmaların sağladığı “arbitraj kazançları” hızla yükselmiş ve 1989 yılı finans kapital için adeta bir altın çağ olmuştur.

24 Ocak kararları ile birlikte uygulanan emek aleyhtarı politikalara, 1989 yılında kamu sektörünün başı çektiği protesto hareketleri ve ANAP’ın yerel seçimlerde aldığı yenilgi ile birlikte son verilmiştir. Bu dönemde, 12 Eylül askeri darbesinden sonra uzun bir sessizliğe bürünen sendikaların da verdiği destekle birlikte demirçelik, SEKA ve Zonguldak grevleri yapılmış, bununla birlikte 26 Mart 1989’da yapılan yerel seçimlerin ANAP’ın aleyhine gelişmesiyle birlikte halkçı politikalara gönülsüz de olsa geri dönmüştür. 1989 yılında kamuda çalışan işçilere yönelik olarak yüzde 142’lik bir zam yapılmış ve bunu memur zamları izlemiştir. Özel sektördeki toplu sözleşmelere yönelik

²⁴⁴ Korkut BORATAV a.g.e, s. 173.

de kamu sektörü kadar olmasa da aynı doğrultuda iyileştirmeler getirilmiş ve anlamlı ücret artışları yapılmıştır. 1980'den sonra azalan destekleme alımları, 1989 yılında artmaya başlamış ve 1992 yılına kadar aralıksız sürdürülmüştür. Böylece destekleme alımlarında 1977-1979 yıllarının rakamlarına yeniden ulaşılmıştır.

Böylece Türkiye toplumundaki emekçi sınıflar 24 Ocak Kararları ile birlikte sürekli aleyhlerine işleyen bir ekonomik ortamı, 1989 yılında lehlerine çevirebilmişlerdir. Ancak 1989'u izleyen yıllarda işverenler, ücretlerdeki artışlardan dolayı uğramış oldukları zararları, işten çıkarmalar ve kayıt dışı istihdam yoluyla telafi etmeye çalışmışlardır. Sendikal hareketlerin canlanması iki yıl içerisinde işsizlik tehdidiyle birlikte duraklamıştır. Ayrıca ilerleyen yıllarda ortaya çıkan 1994 krizi ve özelleştirme uygulamaları da sendikalaşmaya ek darbeler vurmuştur. 1990 ile 2000 arasında sendikalaşma oranının yüzde 41'den yüzde 21'e düşmesi de bunun göstergesidir.

1989 dönüşümü olarak adlandırdığımız ekonomi politikaları kapitalist dünya sisteminin gelişmelerinden bağımsız gerçekleşmemiştir. Bu tarihte sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yalnızca Türkiye'ye özgü değildir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, neoliberal programın gündeme gelmesiyle birlikte uluslararası finans kapitalin en önemli temel taleplerinden biri olmuştur. Bu konudaki ilk adımlar 1970'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde atılmış, ancak birkaç yıl içinde büyük dış borç krizleri ortaya çıkmıştır. Aynı konu 1989-1990 yıllarında tekrar gündeme getirilmiştir. Bu defa Asya'da, Kuzey Afrika'da, komünist rejimlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Doğu Avrupa ülkelerinde sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Bu ikinci dalga Türkiye'yi de içine almıştır. Çalışmamızın bir önceki bölümünde de belirttiğimiz gibi Ağustos 1989 yılında Türk Parasını Koruma Kanunu'na dayalı olarak çıkarılan 32 sayılı kararname, sermaye kaçışlarını önlemeye yönelik kambiyo kontrollerini kaldırmıştır. 1990 yılının başlarında IMF'nin ölçütlerine göre Türk Lirası konvertibiliteye geçmiş olarak kabul edilecektir.

Daha önce de bahsettiğimiz 1989 ve sonrasında uygulanan popülist politikalar, bütçeye ağır bir yük getirmiş ve kamu açıkları hızla tırmanmıştır. Kamu kesiminin

borçlanma gereksinimi 1988-1993 arasında milli gelirin yüzde 5'inden 12'sine yükselmiştir²⁴⁵. Faiz ödemeleri de ek borçlanmalar ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bütçe üzerindeki borç yükü giderek ağırlaşmıştır. ANAP hükümetleri vergi politikasını değiştirmiş, dolaysız vergilerde gelirin beyanına dayalı yöntemlerden, kaynakta (bordrolardan, faiz ve telif gelirlerinden) kesintiye dayalı yöntemlere geçmiştir. Bu sürece de bağlı olarak dolaysız vergilerin paylarındaki aşınma, bu döneme de damgasını vurmuştur²⁴⁶. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; vergi sisteminde eşitsizliği doğuran bu uygulamalara istisna olarak, 1994 krizi içinde bir tür servet vergisi olan “net aktif vergisi” ve gelir vergisine bir ek olarak getirilen “ekonomik denge vergisi” uygulamaları da gerçekleştirilmiştir. Ancak bu vergi uygulamaları bir yıl sürdürülebilmiştir.

2.2) 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları

1990'lı yıllar dünya açısından küreselleşme sürecinin başladığı ve ekonomilerin birbirine eklemelendiği dönemi ifade etmektedir. Söz konusu eklemelene bir bakıma ülkelerin ekonomik unsurlarının ülke içinde ve dışında faaliyette bulunmasının nerede ise sadece ulaşım ve iletişim maliyetine bağlı hale gelmesini anlatır. Tabii ki 1980 öncesi ülkeler birbirleriyle ekonomik ilişki içerisindeydiler. Fakat 1980'den sonra tüm dünya çapında neoliberal iktisadi politikaların öne çıkması, buna uygun hukuki düzenlemelerin yapılması ve özellikle 1990'lı yıllarla birlikte gelişen teknoloji, ekonomilerin birbirine eklemelene sürecini hızlandırmış ve dünyanın büyük bir bölümü serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. 1980'den başlayan ve sonraki yıllarda da devam eden global ekonomi etkileşimleri ise sonuçta, üretim-tüketim büyüklüklerine bağlı olarak bir ekonomik kriz ortamından daha fazla etkilenir hale gelmesine neden olmuştur.

Türkiye de gelişmekte olan bir ekonomi olarak, kendi iç sorunlarının varlığında, küresel eklemelene arttığı 1990'lı yıllarda, dış gelişmelerden daha fazla etkilenir hale gelmiştir. Dışa açılma sürecinin dünya ölçeğinde arttığı bir ortamda kamu dengesi

²⁴⁵ Korkut BORATAV a.g.e, s. 177.

²⁴⁶ Korkut BORATAV a.g.e, s. 177.

ve dış denge sorunlarının krize gidişte büyük bir rol oynadığı vurgulanmalıdır. Dışa açılan ve serbestleşen Türkiye ekonomisinde, kaynak harcama dengesi kurulamamış ve sonucunda ekonomik kriz patlak vermiştir. Liberal ekonomiye geçiş sürecinde özkaynak-harcama dengesinin kurulamaması ve bunun sonucunda dış finansmana dayanılması Türk ekonomisi için büyük bir sorunsal haline gelmiştir. Örneğin, Türkiye’de 1985 yılı sonrasında, özellikle 1987 yılında ve 1989 yılı ile birlikte belirgin olarak, gittikçe artan ölçüde sermaye ithali yoluyla iç talebe dayalı bir büyüme politikasına ağırlık verilmiştir²⁴⁷.

Bu genişlemeci eğilim, zaman içerisinde, bir yanda, cari işlemler dengesinde, dış ticaret dengesizliğini büyütürken, diğer yanda kamu kesimi harcamalarından başlayan harcama artış eğiliminin etkisi ile birlikte bütçe dengesizliğinin artmasına neden olmuştur²⁴⁸. Bu yıllarda iç talebe dayalı iktisat politikaları ön plana çıkmış ve kamu harcamalarında artışlar ortaya çıkmıştır. Vergilerin kamu harcamalarını karşılama oranında (her ne kadar vergilerin GSMH’ya oranı artsa da, harcamaların GSMH’ya oranı daha fazla artmıştır) belirgin bir azalma meydana gelmiştir. Örneğin, 1988 yılında vergilerin kamu harcamalarını karşılama düzeyi yüzde 66.4 iken, bu oran 1993 yılı sonunda yüzde 54.5’e gerilemiştir; buna karşın vergilerin GSMH’ya oranı 1988 yılında 11.5 iken 1993 yılı sonunda yüzde 13.2’ye yükselmiştir. Bu artışın kamu harcamalarındaki artışa paralel olmaması ekonomi için sorun teşkil etmiştir. Bu harcamaların büyük bir bölümü 1989 yılı ile birlikte başlayan kamu personel harcamalarıdır. Konsolide bütçe harcamaları içerisinde kamu personeli harcamalarının payı büyük artış göstermiştir. Diğer büyük neden ise 1991 yılında KİT’lere transfer noktasında ortaya çıkan harcama artışıdır. 1991 yılında bütçe açığında yaşanan sıçramada dikkati çeken gelişme, KİT’lere yapılan transferlerin 1.257 milyar TL’den 12.443 milyar TL’ye ani yükselişi olmuştur²⁴⁹.

1994 yılında yaşanan kriz öncesinde transfer harcamalarında önemli bir artış gözlemlenmektedir. 1992’de transfer harcamalarının GSMH’ya oranı yüzde 7.1 iken,

²⁴⁷ Nurhan YENTÜRK, “90’lı Yıllarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Neler Oldu?”, İktisat Dergisi, Sayı: 405, Eylül 2000.

²⁴⁸ A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 218.

²⁴⁹ A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 219.

1993 yılı sonunda bu oran yüzde 11.4'e ulaşmıştır. Transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki payı ise 1992 yılında yüzde 35 iken, 1993 yılı sonunda yüzde 47'ye yükselmiştir²⁵⁰. Bu bağlamda, 1993 yılında konsolide bütçe açığının GSMH'ya oranının bir önceki yıla göre daha yüksek çıkmasının sebebi transfer harcamalarındaki belirgin artıştır.

Bu süreçte açıkların finansmanı noktasında ise 1988 yılından 1990 yılına kadar TCMB kaynaklarının kullanımında bir azalış gözlemlenmektedir. Ancak 1991 yılı ile birlikte TCMB kaynaklarına giderek daha fazla başvurulduğu dikkati çekmektedir. 1988 yılında açıkların finansmanı noktasında TCMB yüzde 16'lık bir baya sahip iken, 1990 yılında yüzde 1'lik paya düşmüş olmasına karşın, 1991 yılında yeniden yüzde 16'ya yükselmiş ve 1993 yılında da yüzde 42'ye kadar çıkmıştır²⁵¹.

Açığın finansmanı için dış borç kullanımına gelindiğinde ise, dış borç kullanımının payının 1988 yılında yüzde 42 olduğu, 1991 yılında ise yüzde 4'e kadar gerilediği görülmektedir. Ancak bu yıldan sonra dış finansmanı kullanımında bir artış yaşanmıştır. Öyle ki, açığın finansmanında dış kaynakların payı 1992 yılında yüzde 7 iken 1993 yılında yüzde 16'ya yükselmiştir. Burada denilebilir ki, dış borçlanma yöntemi, 1990 öncesine bütçe açıklarını finanse etmede etkin olarak kullanılmış olmakla birlikte, büyük ölçüde azaltılmaya çalışılmış; ancak dönem sonuna doğru iç borçlanmanın sınırlarına varıldığı noktada, dış borçlanma yeniden kullanılmaya başlanmıştır²⁵². Borçlanabilme imkanlarının azalması ve yüksek faiz oranları karşısında daha ziyade TCMB kaynaklarına ve dış borçlanmaya yönelme eğilimi ortaya çıkmıştır. Sonuçta, göstergelerin iyice bozulmasıyla birlikte, açıkların sürdürülemez bir karakter arz ettiği durumda Avrupa piyasalarında yaşanan kargaşanın da etkisinde 1994 yılında panik şeklinde dövize yönelik ile birlikte ekonomi bir kriz ortamına girmiştir²⁵³.

Kriz sürecinde 4,2 milyar dolar sermaye çıkışı yaşanmıştır. Faiz hadleri yıllık kümülatif olarak yüzde 400'lere ulaşmıştır. 1994 yılında GSMH yüzde 6 oranında

²⁵⁰ Veriler için bkz. D.İ.E, "Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar (Mayıs-Haziran 1996)", Ankara 1996, s. 184.

²⁵¹ Veriler için bkz. www.tcmb.gov.tr; www.hazine.gov.tr

²⁵² A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 221.

²⁵³ M. İlker PARASIZ, *Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları*, Ezgi Yayınları, Bursa 1995, s. 150

daralmış; işsizlik ise yüzde 20'ye yükselmiştir. Ekonomi kriz sonrasında bir stagflasyon ortamına girmiştir²⁵⁴. 1994 yılında Türkiye'de baş gösteren krizin temel nedenleri, 1995'de Meksika'da ve 1997-1998 döneminde Güneydoğu Asya'da yaşanan krizlerin temel nedenleriyle benzerlik göstermektedir. Bu üç krizde birbiriyle ilişkilendirilmesi halinde, üç krizde de (krize giren ülkelerde) aşırı değerlenmiş döviz kuru olgusunun, kısa vadeli yüksek düzeyli sermaye girişlerinin ve yurtiçi faiz oranı- yurtdışı faiz oranı farklılığının var olduğu görülür²⁵⁵.

Nihayetinde 1994 yılına gelindiğinde kamu kesimi, ortaya çıkan dış ve iç denge sorunlarıyla birlikte borçlanmanın sınırına varmış ve bir kriz ortamına girilmiştir. Krizi çözmek yolunda ise 5 Nisan 1994'te istikrar paketi yürürlüğe konulmuştur.

Söz konusu istikrar paketinde aşağıda belirtilen alanlarda düzenlemelere gidilmiştir.

- Döviz kurunda devalüasyon ve dış ticaretle ilgili düzenlemeler
- Para piyasası ve Merkez Bankasına yönelik düzenlemeler
- Kamu maliyesiyle ilgili düzenlemeler

5 Nisan istikrar paketi ile birlikte gerçekleştirilen devalüasyonla, ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değer yüzde 40 oranında düşürülmüştür. Daha sonra döviz kurları 10 bankanın uyguladığı kurların ortalama değerini verecek şekilde serbest kur uygulamasına geçilmiştir. Döviz üzerinde beklentiler bu şekilde kırılırken, maliye politikası tedbiri olarak vergilemeye gidilmiş ve kriz vergisi anlamına da gelen "Net Aktif Vergisi, Ekonomik Denge Vergisi, Ek Taşıt Vergisi" olmak üzere ilave vergiler konulmuştur²⁵⁶. KİT'lerde cari ve yatırım harcamaları daraltılırken, değişen fiyatlar-

²⁵⁴ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 314.

²⁵⁵ Bülent GÜLOĞLU ve A. Ender ALTUNOĞLU, "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Ekim 2002.

²⁵⁶ A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 223.

maliyetler ve kamuya gelir sağlama noktasında KİT ürünlerine yüzde 100'e yaklaşan oranlarda zam yapılmıştır²⁵⁷.

Bu kararlar ile birlikte bir istikrar tedbiri olarak Hazine'nin Merkez Bankası kaynaklarından kullandığı kısa vadeli avans kullanımına bütçe ödenek artışının yüzde 12'sine denk gelecek biçimde sınırlama getirilmiştir ve bunun da aşamalı olarak 1998 yılı ile birlikte yüzde 3'e indirilmesi öngörülmüştür²⁵⁸. Hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan yüzde 5 oranındaki vergi kaldırılmıştır. Kriz ortamında mevduat sahiplerine güven vermek adına bankacılık kesimindeki tasarruf mevduatına da yüzde 100 devlet güvencesi verilmiştir. Döviz kurlarında gerçekleştirilen devalüasyon, ithalatı pahalılaştırma ve ihracatı teşvik etme bağlamında klasik bir yöntem olarak uygulanmıştır. Ayrıca Eximbank kredileri de artırılmış ve ihracata bu yolla da destek sağlanmıştır.

2.3) 1994-1999 Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları

1994 yılının sonbaharından itibaren özel kesim yeniden kendi finansmanını oluşturmaya başlamıştır²⁵⁹. Para, tahvil ve döviz, hâsılı sermaye piyasasında hareketlilik ve işlem volatilesi yükselmiştir²⁶⁰.

Bir taraftan Merkez Bankası kaynakları aracılığıyla emisyon hacmi genişletilmeye devam edilmiş, diğer yandan iç ve dış borçlanma devam etmiştir. Yüzde 150 faiz oranı ile borçlanma, fiyat artışı sarmalını müzmin hale dönüştürmüştür²⁶¹. Bütçe açıklarının devam etmesi ve parasal genişleme, enflasyonun 1997 yılında yüzde 100'e varmasına neden olmuştur. Bu dönemde zamanında alınamayan makroekonomik tedbirlerin gecikmesiyle ülkede stoklama ve spekülasyon eğilimleri artmış ve makro dengeler daha da bozulmuştur²⁶². Devlet borçlarını ödemek adına yüksek faiz üzerinden borçlanmaya devam etmiş ve faizi yüzde 50'yi aşan hazine bonusu ve devlet tahvili

²⁵⁷ M. İlker PARASIZ, a.g.e, s. 180.

²⁵⁸ A. Osman BALKANLI, a.g.e, s. 223-224.

²⁵⁹ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 594.

²⁶⁰ DPT, *Konjonktür Değerlendirme Raporu*, Mayıs 1996, s. 14

²⁶¹ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 594.

²⁶² Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 134.

satışlarını sürdürmüştür. Konsolide bütçe gelirlerinin yüzde 40'tan fazlası 1996-1999 döneminde kamu borçları faizlerinin ödenmesi için kullanılmıştır. Konsolide bütçe, hizmet bütçesi olma amacından sapmış ve adeta borç ödeme bütçesine dönüşmüştür. 1995 yılı sonunda GSMH bir önceki yıllarla kıyaslandığında yüzde 8,1 oranında büyüdü. GSMH büyümesi 1996 yılında yüzde 7,1 ve 1997'de ise yüzde 8 oranında gerçekleşti. Bu büyümede kamudan ziyade özel sektörün payı vardır. Özel sektörün sınai üretimi yüzde 14 civarında artmış, imalat sanayiinde kapasite kullanımı 1996'da yüzde 78, 1997'de yüzde 84 olarak gerçekleşmiştir.

5 Nisan sürecinin en büyük sebeplerinden biri de bankacılık kesimiydi. Ancak bankacılık sisteminin yeniden düzenlenmesine dair reformlar zamanında hayata geçirilmedi. Geçici olarak getirilen “mevduata yüzde 100 garanti” kalıcı hale getirildi. Bunun yanı sıra Anayasa Mahkemesi de oldukça tartışmalı bir karara imza attı: Banka yönetici ve sahiplerinin şahsi iflaslarının anayasaya aykırı olduğu kararı ile bankacılık kesiminde daha ağır 1999 ve 2001 krizlerinin temelleri atılmış oldu²⁶³.

1999 yılına gelindiğinde Rusya'da yaşanan krizin etkisi ile birlikte Türkiye'de yaşanan siyasi belirsizlik, hızlı bir sermaye çıkışına yol açmıştır. 18 Nisan 1999 genel seçimlerinden sonra yönetimi devralan DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyonu belirsizlikleri kısmen azaltmıştır. Koalisyon hükümetinin yapısal değişiklik çalışmaları, kendileri açısından risk taşısa da Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına uygundur. Yapısal değişikliklere yönelik Bankalar Kanunu 1999 yılının Haziran ayında yürürlüğe konmuştur. Bu kanun ile birlikte; Bağımsız bir bankacılık gözetim ve denetleme kuruluşuna, kredi tanımının iştirakleri de kapsamasına ve sorunlu bankaların mali yapılarının güçlendirilmesine karar verilmiştir

Ağustos 1999'da Vergi Kanunlarında yapılan en önemli değişiklikler ise; Mali milat ve gelirin tanımına getirilen değişikliğin üç yıl süreyle ertelenmesi, geçici vergi uygulamasının üç aydan altı aya çıkarılması, mevduat ve repoya uygulanan stopaj oranlarının artırılması şeklinde özetlenebilir.

---

²⁶³ Ramazan KURTOĞLU, a.g.e, s. 595-596.

2.4) Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Dış Ticareti

2.4.1) 1990'lı Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkelerin dış ticaret politikaları üzerinde, üyesi buldukları veya üyeliğini hedefledikleri uluslararası ekonomik ve ticari bütünleşmelerin etkileri sürekli olarak artarken, 1990'larda ve 2000'li yıllarda Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendiren iki temel bütünleşme, DTÖ üyeliği ve AB ile girilen Gümrük Birliği olmuştur²⁶⁴.

Türkiye ile AET arasında bir ortaklık kurmuş olan 1963 tarihli Ankara Anlaşması, geçiş döneminin şartlarını düzenleyen 1970 tarihli Katma Protokol doğrultusunda, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve uygulanmasına ilişkin usul, esas ve süreleri belirleyen 1/95 sayılı karar 6 Mart 1995'de Ortaklık Konseyi toplantısında kabul edilmiştir²⁶⁵. Nihai olarak 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını mümkün kılan Gümrük Birliği, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 11-12 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nda Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmasıyla birlikte taraflar arasındaki ilişki üyelik hedefi doğrultusunda evrilmiştir. Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalaması ve daha sonrasında üyelik doğrultusunda uygulanan politikalar, Türk dış ticaret politikasını önemli ölçüde etkilemiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine etki eden bir diğer önemli gelişme ise, DTÖ üyeliğidir. GATT, imzalanmasının ardından dünya ticareti konusunda genel ilkeler belirlemiş ve ticaretin serbestleşmesine katkıda bulunmuştur. Uluslararası ticaretin serbestleşmesini hedefleyen GATT, 01.01.1995 tarihinde DTÖ'ye dönüştürülmüştür. Türkiye DTÖ üyeliği gereğince belirli bir süre zarfında, sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş, DTÖ'nün çizdiği çerçevede doğrultusunda

²⁶⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 12.

²⁶⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 12.

tarım ve tekstil sektörlerinde aşamalı olarak düzenlemelere gidilmiş, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında DTÖ kuralları doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır.

Bu gelişmeler Türkiye'nin uluslararası ticari yükümlülüklerini artırmış ve belirlenen kurallar çerçevesinde dış ticarete yönelik gerekli uyum çalışmalarının yapılmasını zorunlu kılmıştır. İhracat Teşvik Mevzuatı'nda radikal değişiklikler yapılmış, Dâhilde ve Hariçte işlem rejimi ile 1.6.1995 tarihinden itibaren yeni Devlet Yardımları uygulaması başlatılmıştır²⁶⁶.

1990'lı yıllarda Türk dış ticaretini etkileyen en önemli gelişmelerden bir tanesi de kuşkusuz 1997 yılında ortaya çıkan Uzakdoğu Krizi'dir. Bu kriz başta bölge ülkeleri olmak üzere Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. İhracatımız içerisinde yaklaşık yüzde 4'lük bir paya sahip olan bölge ülkelerinin ekonomilerinde ortaya çıkan iç talep daralması, Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte başta tekstil olmak üzere birçok sektörde Türkiye'nin rakibi konumunda olan Asya ülkelerinin, krizin etkisiyle paralarında yüzde 60 nispetinde devalüasyona gitmesi, ülkemizin rekabet gücünün nispi olarak olumsuz anlamda etkilemiştir.

Uzakdoğu Krizi'nin hâlihazırda olumsuz ekonomik koşullarla boğuşan Rusya Federasyonu'nda ciddi bir ekonomik krize yol açması da Türkiye'nin dış ticaretini etkilemiştir. Rusya'nın 1997 verilerine göre ülkemiz ihracatında yüzde 8'lere ulaşmış olan oranı ve Türkiye ticaretinde Almanya'dan sonra ikinci büyük paya sahip olması düşünüldüğünde, Uzakdoğu Krizi'nin ülkemiz dış ticareti açısından doğurduğu olumsuz sonuçlar daha net görülebilmektedir.

17 Ağustos 1999 yılında gerçekleşen ve büyük bir yıkıma sebep olan Marmara Depremi de, Türkiye'ye hem iktisadi hem de sosyal açıdan büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Depremin gerçekleştiği bölgenin Türkiye'nin en önemli sanayi ve ticaret bölgesi olması nedeniyle ekonomiye yansıyan olumsuz etki daha ağır hissedilmiştir. İç talebin büyük

²⁶⁶ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 13.

oranda düşmesi ve birçok işyerinin zarar görmesi dolayısıyla Cumhuriyet tarihinin en büyük küçülmelerinden biri gerçekleşmiş ve 1999 yılında GSMH bir önceki yıllar karşılaştırıldığında yüzde 6,1 nispetinde gerilemiştir.

Bu dönemde Türkiye ekonomisini etkileyen bir diğer önemli gelişme ise 9 Aralık 1999 yılında uygulamaya konulan yeni istikrar programıdır. IMF destekli bu programla kronik enflasyon sorununun giderilmesi ve makro ekonomik dengelerin düzeltilmesi amaçlanmıştır. Program kapsamında mali politikalar, yapısal reformlar ile birlikte kur ve para politikalarında bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Uygulamaya konulan istikrar programı, kura dayalı, bir başka deyişle kurun çıpa olarak kullanıldığı bir program niteliğinde olduğundan, uygulanacak kur politikası, enflasyonun hedeflenen düzeylere indirilmesi açısından çok büyük bir öneme sahiptir²⁶⁷. Uygulanan bu politikalar sonucunda, 1999'da daralmış olan ekonominin nispeten canlandığı söylenebilir.

2.4.2) 1990-2000 Yılları Arasında İthalat ve İhracat

Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası ekonomik ilişkilerini etkileyen iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi daha önce de belirttiğimiz gibi sermaye hareketlerinin serbestleşmesidir. İkinci önemli gelişme ise 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Gümrük birliği ile birlikte Türkiye, üye ülkelerden ithal edilen mallardan gümrük vergisi almayacaktı. Bununla birlikte üçüncü ülkelere de ortak gümrük tarifesi uygulanacaktı.

Bu dönemde Gümrük Birliği'nin dış dengelere olumsuz yansıtılabileceği ihtimali de mevcuttu. Gümrük Birliği'nin ithalatı patlatması ve cari açığı hızla tırmandırması; sermaye hesabının serbestleşmesinin ise yerli aktörleri, özellikle rantiyelerin dış dünyaya büyük boyutlu fon aktarmaları beklenebilirdi²⁶⁸. Bu tür olumsuz öngörüler gerçekleşmedi. 1988 ve 1997 arasında ithalatın ve ihracatın artış oranları arasında belirgin bir fark oluşmadı. 1990'larda dış ticaret ve cari işlem açıkları ılımlı boyutlarda seyretti.

²⁶⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 14.

²⁶⁸ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 184.

Tablo 7: Türkiye'nin 1990-2000 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1990	22.302	12.559	-9.343	58.1
1991	21.407	13.594	-7.813	64.6
1992	22.817	14.715	-8.156	64.3
1993	29.428	15.345	-14.083	52.1
1994	23.270	18.109	-5.161	77.8
1995	35.709	21.636	-14.073	60.6
1996	43.627	23.225	-20.402	53.2
1997	48.559	26.261	-22.298	54.1
1998	45.921	26.973	-18.948	58.7
1999	40.671	26.588	-14.083	65.4
2000	54.503	27.775	-26.726	51.1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)

Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye ile AB arasındaki koruma oranlarında büyük değişikliklere yol açmadı. Hatta bu anlaşmayla birlikte tekstil ihracatına uygulanan kısıtlamaların ortadan kaldırılması, Türkiye lehine ortaya çıkan bir gelişme oldu. Ancak Gümrük Birliği gereğince, birlik dışında yer alan üçüncü ülkelere de ortak gümrük tarifesi uygulanması gerekiyordu. Söz konusu üçüncü ülkelerin böyle bir yükümlülükleri olmadığı için, Türkiye karşısında rekabet güçlerini artırma şansı elde edeceklerdi. Bu asimetrik durum Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkileyecekti. Mevcut durumda Türkiye'nin AB ve OECD dışında kalan ülkelere yaptığı ihracat yüzde 13,9 oranında, bu ülkelere yaptığı ithalat ise yüzde 16,6 oranında artmıştır. Bu durum dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur.

Ancak bu dönemde döviz kuru hareketleri, dış ticaret açığını frenleyecek şekilde hareket etmiştir. Net dış kaynak girişlerinin hızla artması sayesinde döviz 1989-1993 yılları arasında ucuzlamıştır. Ancak 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz bu durumu tam tersine çevirmiştir. Reel efektif kur hesaplamasına göre 1994 yılında, dövizin reel fiyatı yüzde 23,8 oranında artmıştır. Sonraki üç yıl boyunca dış kaynak hareketleri

canlanmış; ancak Merkez Bankası döviz fiyatlarını enflasyona endekslemeye çalıştığı için, TL'nin değerlenme sürecini kısmen frenleyebilmiştir²⁶⁹. Dönemin tümü göz önünde bulundurulduğunda 1988-1997 arasında dövizin reel değeri aşağı yukarı sabit kalmıştır. Dolayısıyla kur hareketleri Türkiye'nin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilememiştir. Bu saptamalar ışığında Türkiye'nin bu dönemde ciddi bir cari açık sorunu olmadığı ifade edilebilir. Milli gelirin yükseldiği 1990 ve 1997 yıllarında cari açığın milli gelire oranı yüzde 2'nin altında kalmıştır.

Bir diğer yandan, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi bu dönemde farklı bir yapısal bozulmaya sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin finansal piyasaları arbitraj kazançları yoluyla kısa vadede spekülasyon kazançları elde eden uluslararası sermaye hareketlerine açılmıştır. Cari açığın 13,6 milyar dolar olduğu 1988 ile 1997 arasında, Türkiye'nin dış borç stokunun 49,6 milyar dolar artması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin olumsuz bir yansıması olmuştur. Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin borç yaratan türden olmasının ve dış borçları oluşturan yabancı para birimleri arasındaki kur değişimlerinin de dış borç stokunu yükseltmesi bu duruma katkı yapmıştır.

Sonuç olarak sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte dokuz yıllık dönem boyunca, ekonomik büyümeden kaynaklanan dış kaynak gereksinimi artmamış; böylelikle bu dönemde ağır bir cari açık sorunu yaşanmamıştır. Ancak yabancı sermaye girişleri, dış kaynak ihtiyacının çok üstünde seyretmiş ve bunun sonucunda ekonomi yeni dış kırılganlıklara sahip olmuştur. Dış borçlanmada ve kâğıttan TL varlıklarına bağlanan sıcak para stokunda yüksek tempolu artışlar söz konusu olmuştur. 1994'te dış kaynak hareketlerinde gerçekleşen "tersine dönme" nin yarattığı kriz, bu kırılganlığın sonucudur²⁷⁰.

2.4.3) Ünelere Göre Dış Ticaret

1980'li yıllarda olduğu gibi 1990'lı yıllarda da Türkiye'nin en çok ithalat ve ihracat yaptığı ülke Almanya'dır. Türkiye'nin 1990-2000 yılları arasında toplam

²⁶⁹ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 186.

²⁷⁰ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 187.

ithalatın yüzde 15,47'si Almanya'dan yapılmıştır. Türkiye yine aynı dönemde toplam ihracatının yüzde 21,9'unu Almanya'ya yapmıştır. Bu ülkeyi sırasıyla ABD, İtalya Fransa ve İngiltere izlemektedir.

Tablo 8: 1990-2000 Yılları Arasında En Çok İthalat-İhracat Yapılan Beş Ülke (\$)*

Ülkeler	İthalat	Toplam ithalat içindeki payı (%)	İhracat	Toplam ihracat içindeki payı (%)
Almanya	56.941.614.095	14,6	46.253.067.421	20,3
ABD	33.250.596.302	8,5	17.274.636.276	7,6
İtalya	32.018.902.903	8,2	13.018.100.933	5,7
Fransa	23.415.558.044	6,0	10.883.534.589	4,7
İngiltere	19.973.008.531	5,1	12.709.840.816	5,6

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

1999-2000 yılları arasında Almanya'ya 46,25 milyar dolar ihracat yapılmış, yine aynı dönemde bu ülkeden 56,94 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Almanya ile olan dış ticaret hacmimiz 103,19 milyar dolardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği'ne dâhil olmasıyla birlikte ülkeler bazında dış ticaretin arttığı görülmektedir. Almanya'yla 1990 yılında 3,1 milyar dolar olan ihracatımız 2000 yılında 5,1 milyar dolara çıkmış, aynı dönemde ithalatımız ise 3,5 milyar dolardan 7,1 milyar dolara yükselmiştir. 1995 yılına kadar dengede giden karşılıklı ticaretimiz 1996 yılında birden bire Türkiye aleyhine büyümüş ve Almanya ile ticaretimizde dış açık büyük açık göstermiştir²⁷¹. 1980-1990 yılları arasında en çok ithalat-ihracat yaptığımız ilk beş ülkenin ikisi AB üyesi iken 1990-2000 yılları arasında en çok ithalat-ihracat yaptığımız ilk beş ülkenin dördü AB üyesi ülkeler olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması'nın büyük etkisi vardır.

* Sıralama ithalat ve ihracat toplamaları dikkate alınarak yapılmıştır.

²⁷¹ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 2000, s. 128.

2.4.4) Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret

1990-2000 döneminde toplam dış ticaret hacmimiz içindeki en önemli pay yine AB ülkelerinin olmuştur. Türkiye'nin halihazırda en önemli ticari ortağı olan AB, Gümrük Birliği'nden sonra da bu önemini artırarak devam ettirmiştir. Gümrük Birliği Anlaşması taraflar arasında sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye, AB'nin Ortak Ticaret Politikası'na uyum kapsamında, üçüncü ülkelere sanayi ürünleri ithalatında AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ni (OGT) uygulamayı, mevzuatını AB'nin gümrük, ticaret ve rekabet politikaları ile fikri sınai mülkiyet haklarına ilişkin politikalarına uyumlaştırmayı üstlenmiştir²⁷². Gümrük Birliği'nin öngördüğü OGT doğrultusunda 1995'te üçüncü ülkelere karşı yüzde 5,47 olan koruma oranı 1996'da yüzde 2,62'ye düşürülmüştür. 1995 yılında AB ve EFTA ülkelerine karşı yüzde 5,47 olan koruma oranı ise 1996 yılında yüzde 1,34'e düşmüştür²⁷³. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmini önemli oranda artırdığı görülmektedir. Nitekim 1993-1995 yılları arasında AB'nin toplam dış ticaret hacmimizdeki payı yüzde 45 iken 1996-2000 döneminde bu oran yüzde 51 seviyesine yükselmiştir.

Tablo 9: 1990-2000 Yıllar Arasında Bazı Ekonomik ve Coğrafi Ülke Gruplarıyla Gerçekleştirilen İthalat-İhracat (\$)

Ülke Grupları	İthalat	Toplam ithalat içindeki payı (%)	İhracat	Toplam ihracat içindeki payı (%)
Avrupa Birliği	182.296.424.877	46,9	108.749.201.913	47,9
G-8 (AB'ye üye olanlar hariç)	68.151.604.718	17,5	28.964.737.386	12,7
Ortadoğu	27.030.320.061	6,9	23.932.393.581	10,5
Diğer	110.735.650.344	28,5	65.133.667.120	28,7

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

²⁷² T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Dış Ekonomik İlişkiler Raporu*, Ankara 2005, s. 93.

²⁷³ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ekonomik İlişkiler... s. 93.*

Tablo 9’da görüldüğü gibi 1990-2000 yılları arasında Türkiye’nin AB ülkelerinden yaptığı ithalat 182,29 milyar dolarken, yine aynı dönemde AB ülkelerine olan ihracatı 108,74 milyar dolardır. Bu dönemde Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret hacmi 291,04 milyar dolardır. 1990-2000 yılları arasında AB ülkeleri ile olan dış ticaretimizde gözlemlenen bu rakamlar, 1980-1990 dönemiyle karşılaştırıldığında, AB ile olan ticaretimizin radikal biçimde arttığı görülmektedir. 1990-2000 periyodunda AB ülkelerinden yaptığımız ithalatın, 1980-1990 periyodu ile karşılaştırıldığında, yaklaşık 3,8 kat arttığı görülmektedir. Aynı karşılaştırma ihracat için yapıldığında da AB’ye yapılan ihracatın yaklaşık olarak 2,9 kat arttığı gözlemlenmektedir.

Gümrük Birliği’nin ilk yıllarında Türkiye AB ülkelerinden yoğun bir şekilde ithalat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde AB’den yapılan hızlı ithalat dolayısıyla, Türkiye’nin AB ile ticaretinde büyük çapta bir dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Örneğin 1995 yılında tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı yüzde 6,8 iken 1997 yılında bu oran yüzde 11’e yükselmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde AB’den yapılan ithalat oranı Gümrük Birliği öncesi seviyelere gerilemiştir.

Gümrük birliği sonrasında ihracatta da istikrarlı bir artış kaydedilmiştir. Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesinden itibaren geçen 9 yıl zarfında, AB’ye ihracat ithalattan daha hızlı artmış, bunun sonucu olarak AB ile dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 1995’de yüzde 65,7 iken 2003 yılı sonunda yüzde 75,8 seviyelerine yükselmiştir²⁷⁴.

Bu dönemde G-8 ülkeleriyle olan dış ticaretimiz de özellikle ithalat anlamında büyük artış göstermiştir. 1990-2000 döneminde G-8 ülkeleriyle yapılan ithalat 1980-1990 dönemine göre yaklaşık 3,3 kat artmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1980’den sonra ABD ile olan dış ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve 1991 yılında SSCB’nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu ile olan dış ticaret hacminin büyümesi önemli rol oynamıştır. 1990-2000 döneminde Ortadoğu ülkeleri ile olan dış ticaretimiz ise 1980-1990 dönemiyle karşılaştırıldığında hemen hemen aynı düzeyde seyretmiştir.

²⁷⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ekonomik İlişkiler...* s. 96.

3) 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

3.1) IMF Denetimi ve Krizler

Dünya ekonomisi, 1998-2001 yıllarında Doğu Asya'da başlayan ve daha sonra Doğu-Orta Avrupa ile Latin Amerika ekonomilerine sıçrayan bir dizi ekonomik kriz içinden geçmiştir. Gelişmiş ülke ekonomilerinin çok fazla etkilemeyen bu krizler gelişmekte olan ülkelerde daha çok hissedilmiştir. 2008-2009 yılları ise büyük ekonomilerin sarsıldığı yeni bir krizin ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmektedir.

Türkiye ekonomisi de bu küresel ölçekli ekonomik dalgalanmalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. 1980'den sonra serbest piyasa ekonomisine geçiş ve 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle dünya ekonomisinde yaşanan şiddetli iniş-çıkışlar kesişince Türkiye sıkıntılı ekonomik süreçler yaşamıştır. 1999 ve 2001 yılında Türkiye'de ve 2009 yılında küresel boyutta ortaya çıkan ekonomik krizler, Türkiye'nin olumsuz etkilendiği iktisadi olumsuzluklardır.

2000'li yılların başlangıcından günümüze kadar olan süreçteki siyasi ortam, 1990'lı yıllarla karşılaştırıldığında görece olarak daha istikrarlıdır. Mesut Yılmaz'ın azınlık hükümetinin 1998 yılında istifasından sonra Bülent Ecevit'in başbakan olduğu koalisyon hükümeti iktidara gelmiş daha sonra da AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimleri kazanarak tek başına iktidar olmuştur. Koalisyon hükümetlerinin ekonomik ve siyasi başarısızlıklarından sonra göreve gelen parlamento çoğunluğuna dayalı "tek parti" iktidarı, 1990'lı yıllara göre daha istikrarlı bir siyasi ortamın oluşması sonucunu doğurmuştur.

1999 yılında yaşanan krizde çok sayıda dış etken rol oynamıştır. Bu dönemde; Türkiye'de en yoğun sanayi ve ticari faaliyetlerin gerçekleştiği ve en kalkınmış bölge olan Marmara bölgesinde meydana gelen büyük deprem, Asya ülkelerinde ortaya çıkan krizden sonra "yükselen piyasa"lardan kaçan sermaye ve Rusya ekonomisindeki çöküş ekonomimizi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde cari işlemler bilançosu (CİB) açığı 1,4 milyar dolar olmasına rağmen kamu borç yükünde ciddi bir artış olmuştur.

Bunun yanında hükümetin enflasyonu kontrol altına almak için uyguladığı daraltıcı politikalar da 1999'da GSMH'nin azalmasında rol oynamıştır.

Aralık 1999'da yeni koalisyon hükümeti iktidara geldiğinde, enflasyonu düşürme programıyla birlikte gerilemiş üretim, büyümüş borç yükünü de devralmıştı; fakat CİB dengesi sorunlu değildi, kaçan sermaye de geri dönmüş, olumsuz dış etkenlerse zayıflamıştı²⁷⁵. Aralık 1999'da iktidara gelen yeni koalisyon hükümeti önceki hükümetin IMF ile yaptığı “yakın izleme” programını yeterli görmeyerek yeni bir standby anlaşmasına gitti ve bu yeni anlaşma 2000 yılında devreye girdi. İmzalanan 17. stand-by anlaşması üç yıllık sürede 7,5 milyarı “ek rezerv kolaylığı”, 2,9 milyarı “stand-by” için olmak üzere 10,4 milyar dolar sağlıyor, yılda yüzde 5 büyüme öngörüyordu²⁷⁶. Bu yeni istikrar programının para politikasında iki önemli makroekonomik politika belirlenmiştir. İlk olarak döviz fiyatındaki artışın beklenen fiyat artışının altında tutulması istenmiş, böylece TL'nin döviz piyasası karşısında değerlenmesi ve enflasyona karşı bir “çapa” vazifesi görmesi hedeflenmiştir. İkinci önlem ise, TCMB'nin TL emisyonunu döviz rezervlerine bağlamasıdır. TCMB net iç varlıklarını TL emisyonu yapmak için kullanmayacaktı.

Uygulanan “dolar çapası” politikası reel faizlerin düşmesini ve istenen faiz dışı fazla oranına ulaşılmasını sağladı. Böylece iç borcun GSMH'ya oranı sabit kaldı ve hükümet iç borcu çevirme sorunuyla karşılaşmadı. 1999 yılında gerileyen GSMH oranı da yüzde 6,3 oranında artarak kısmen telafi edilmişti. Ana hedef olan “enflasyonun geriletilmesi” de sınırlı olarak başarılabilmişti. (enflasyon yüzde 53,1'den yüzde 51,4'e düştü). Ancak bu göstergelerin iyileşmesi 22 Kasım 2000 yılında yeni bir para krizinin yaşanmasına engel olamadı. Sonbahara girilirken piyasalardaki döviz talebi iyice artmıştı. Döviz talebi artışı eş zamanlı olarak TL talebinin de artması demekti²⁷⁷. Ancak IMF programı gereği TCMB kasasına döviz girmeden TL arzı artırılmayacağı için piyasada yaşanan sıkışıklık faiz oranlarını artırdı.

²⁷⁵ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 411.

²⁷⁶ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 411.

²⁷⁷ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 413.

Bu dönemde önemli sorunlardan biri de bankaların olumsuz mali durumuydu. Tam on bir banka BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu)'na devredildi. Kurulun bu bankaları iflas ettirmeden ya da bankacılık izinlerini kaldırmadan TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu)'na devretmesi, bu bankaların sorumlu oldukları tüm mevduat ve kredi yükünü devletin üstlenmesine neden oldu. BDDK'nın batan bankaları TMSF'ye devretmesi, kamu borçlarının ve faizlerin yükselmesi sonucunu doğurdu. 2001'e girildiğinde yalnızca finans alanında ortaya çıktığı zannedilen krizin reel kesimi de vurduğu ortaya çıktı.

3.1.1) Şubat 2001 Krizi

1999 ve 2000 yıllarında yaşanan mali kargaşa, devalüasyonun kaçınılmaz olduğunu gösteriyor ancak zamanı kestirilemiyordu. Döviz fiyatlarının ve faizlerin tırmanışa geçmesi IMF programının çöktüğünü gösteriyordu. TCMB'nin döviz rezervlerinin azalması döviz piyasasına müdahale gücünü sınırlandırmıştı. Kamu kesimi mali yükünün arttığı bu dönemde; iç borç stokunun GSMH'ya oranı yüzde 69,2'ye, toplam kamu borç stoku oranı yüzde 101,3'e, faiz/GSMH oranı ise yüzde 23,3'e çıkarak tarihsel rekorlar kırmış, enflasyon yüzde 88,6'ya fırlayarak eski yüksek oranına ulaşmıştı.

Şubat 2001 krizi sürecinde TMSF'ye devredilen bankaların sayısı 18'e ulaşmıştı. Çok ortaklı, KOBİ'lere yönelik çalışan; tarım, dokuma giyim sanayi gibi ihracat yapan kesimleri finanse eden EGS Bank, Tarihbank ile Kentbank, Bayındıbank, Sitebank gibi bankalar da artık batık bankalar arasına girmişti²⁷⁸.

2001 yılında yaşanan kriz reel kesimi de derinden etkilemişti. Tarım, sanayi, ticaret, inşaat sektörleri de radikal bir düşüş yaşadı. GSYİH da rekor bir düşüşle yüzde 7,5'lik bir gerileme yaşadı. Bunun yanında diğer bir rekor da sermaye çıkışında yaşandı. Net sermaye çıkışı 14,2 milyar dolara ulaşmıştı. O güne kadar en yüksek sermaye çıkışına 4,3 milyar dolarla 1994 yılında ulaşılmıştı. 2001 krizinde yaşanan sermaye çıkışı ise bu rakamın üç katından fazlaydı. Bu çıkış döviz fiyatlarını ve faiz hadlerini artırmış ve bütün maliyet öğelerini artırarak talebi çökertmişti.

²⁷⁸ Gülten KAZGAN, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*,... s. 418.

2001 kriziyle birlikte Türkiye’de hızlı bir işsizlik ve derinleşen bir yoksulluk sorunu ortaya çıktı. İşsizlik oranı 2000 yılında yüzde 6,6 iken kriz sürecinde yüzde 8,5’e çıktı. En az bir milyon kişinin işsiz kalmasıyla birlikte Dünya Bankası Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu’na 500 milyon dolarlık kredi açtı. Üst düzey eğitilmiş, vasıflı kesimde patlayan işsizlikte önemli bir sosyal ve ekonomik sorun haline gelmişti.

2001 krizine girişte ithalatın olağanüstü artışının ve dolayısıyla dış ticaret dengesizliğinin etkisi büyüktür²⁷⁹. 1999 yılında 39 milyar dolar olan ithalat, 2000 yılı sonunda 53 milyar dolara çıkmıştır. İthalat yüzde 35,8 oranında artış göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1999 yılında yüzde 74 iken, 2000 yılında yüzde 58’e düşmüştür. Sonuçta, kamu borçlanma gereğinin bir sonucu olarak açık pozisyonların yüksek düzeyde olduğu ortamda, olumsuz dış ticaret verileri programın sürdürülemezliğini ortaya koyarken, programın zaten Temmuz 2001’de bant içinde dalgalı kura geçileceği beklentisinin (program hedefi) olduğu ortamda, girilen finansal kriz, bir yanda dövize hücumu doğururken diğer yanda da TL ihtiyacı bağlamında yüksek faiz oranlarını doğurmuştur²⁸⁰.

3.1.2) Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2002 Sonrası Dönem

Şubat 2001’de yaşanan yıkıcı ekonomik krizin ardından yeni istikrar tedbirleri, bir yanda öncelikli olarak döviz kurunda devalüasyonu içerirken, diğer yanda yapısal tedbirleri içermektedir. Bu yeni istikrar programıyla birlikte döviz kurunun çapa olarak kullanılmasından vazgeçilmiştir. Dalgalı döviz kuruna geçilerek kısa vadeli sermaye etkinliklerinin de azaltılması söz konusu olmuştur. Krize dönük genel strateji olarak, finansal piyasalarda yaşanan krizin, büyüme, enflasyon ve dış denge üzerindeki kısa vadeli olumsuz etkilerini süratle gidermek çerçevesinde, başta bankacılık olmak üzere, yapısal reformların gerçekleştirilmesine gidilmiştir²⁸¹.

Yeni istikrar tedbirleri, uzun yıllardır devletin kamu bankaları fonları aracılığıyla bazı programları uygulamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan kamu banka zararlarının

²⁷⁹ A.Osman BALKANLI, a.g.e, s. 298.

²⁸⁰ A.Osman BALKANLI, a.g.e, s. 298.

²⁸¹ A.Osman BALKANLI, a.g.e, s. 299.

fonlanması uygulamasına son verilmeye yönelmiştir²⁸². Bu kararlar birlikte, kamu bankalarının görev alacakları ile sermaye ihtiyaçları için kamu ve fon bankalarına değişken faizli devlet borçlanma senedi verilmiştir. TCMB söz konusu senetlerin üçte ikisinin kesin alımını gerçekleştirmiş ve kalanı için de repo imkânı sağlamıştır. Bu operasyonun kamu kesimine getirdiği yük ile birlikte, 2000 yılında iç borç stokunun GSMH'ya oranı yüzde 29 iken, 2001 yılında yüzde 69,2'ye çıkmıştır²⁸³.

Mayıs 2001'e gelindiğinde ise IMF ile gerçekleştirilen görüşmelerin ardından "Güçlü Ekonomiye Geçiş" adı verilen tedbirlere ilişkin Niyet Mektubu da IMF'ye sunulmuştur. Bu yeni program ile birlikte 2001 yılının ikinci yarısı itibariyle, GSMH'nın yanı sıra ihracatın ve turizmin beklenen performansı yansıtması öngörülürken, enflasyonun ikinci çeyrekte artacağı; ancak, program kapsamında uygulanacak politikaların etkisiyle, TÜFE enflasyon oranının üçüncü çeyrekte düşeceği ve dördüncü çeyrekte de aylık yüzde 2'nin altına ineceği öngörülmüştür.

Yapısal reformlar da yeni programın en önemli konularından biri olmuştur. Bankacılık alanında çeşitli reformlara gidilmiş, özellikle kamu bankalarında birleşmeler ve küçülmeler yoluyla kamu kesiminin bankacılıktan çekilmesi hedeflenmiştir. Yalnızca TMSF'deki bankaların değil, diğer bankaların da sermaye yapılarını güçlü hale getirmelerini öngören program, Bankacılık Kanunu'nda revize edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 2002 yılı sonuna gelindiğinde, program uygulaması ile varlık kazanan BDDK'nın sermaye yeterlik sorunu bulunan bankaları rehabilitasyona alması ve kapatması gibi faaliyetleri sonucunda banka sayısı 2001 sonunda 61 iken, 2002 yılı sonunda 54'e inmiştir²⁸⁴.

2001 krizinin getirdiği ağır iktisadi ve sosyal fatura, hükümeti oluşturan partilere karşı yoğun bir halk tepkisini de beraberinde getirmiştir. Hatta ülkenin bulunduğu vahim ekonomik durumdan sorumlu tutulan DYP de halkın güçlü tepkisiyle karşılaşmış ve Türk siyasetinden silinmiştir. Bu şartlar altında 3 Kasım 2002 tarihinde genel seçime

²⁸² 19.03.2001 tarihli Devlet Bakanlığı Basın Açıklaması (www.hazine.gov.tr)

²⁸³ TCMB, *2002 Yıllık Rapor*, Ankara 2003, s. 13.

²⁸⁴ TCMB, *2002 Yıllık Rapor*, s. 107

gidilmiştir. 2002 seçimlerinde oyların yüzde 34,28'ini alan AKP Türkiye Cumhuriyeti'nin 58'inci hükümetini kurmuştur.

AKP iktidarı 2003-2005 yıllarında daha önce yapılan stand-by anlaşmalarını sadakatle sürdürmüştür. 2005 yılında IMF ile üç yıllık yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte Türkiye'ye sağlanan 10 milyar dolarlık kredi, IMF'nin istisnai ölçütleri yok sayılarak verilmiştir. Anlaşmanın kabulü için hazırlanan ve IMF İcra Kurulu'na sunulan 28 Nisan 2005 tarihli (ve IMF web sitesinde yedi ay sonra yayınlanan) Uzmanlar Raporu'na göre, IMF kuralları doğrultusunda "istisnai yararlanma" sınırına giren bir kredi talebinde bulunan Türkiye'de, bu tür başvurularda ön koşul olarak aranan "*sermaye hesabı üzerinde istisnai ödemeler dengesi baskıları*" söz konusu değildir ve "*Türkiye istisnai yararlanmayı düzenleyen tüm ölçütleri karşılamamaktadır*"²⁸⁵. Türkiye'nin bu kredi talebinin IMF tarafından karşılanması, kimi çevreler tarafından AKP hükümetine siyasi bir destek olarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak Türkiye ekonomisi 1998-2008 yılları arasında kesintisiz olarak IMF programlarıyla yönetilmiştir.

3.1.3) Küresel Kriz

2007'de ABD'de başlayan ve 2008 Eylül ayında ABD'nin en büyük dördüncü yatırım bankası olan Lehman Brothers'ın 600 milyar dolar borç ile iflasını açıklayarak batmasıyla etkisi bütün dünyaya yayılmaya başlayan kriz, 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra, dünyanın yaşadığı en büyük kriz olarak tanımlanmaktadır²⁸⁶. Bu kriz az gelişmiş ve yükselen ekonomilerden daha çok gelişmiş ülke piyasalarını etkilemiştir. Bunun nedeni kredilere dayalı varlık türlerini üretecek finansal türev piyasalarının gelişmiş ülkelerde daha gelişkin olmasıdır. Yükselen ekonomilerin gelişmiş ülkelere oranla daha az etkilenmelerinin diğer bir nedeni ise bu ülkelerin son on yılda yaşadıkları krizler sonrasında finans ve bankacılık sektörlerinde gerçekleştirdikleri reformlar ve kriz öncesi dönemde yaşadıkları hızlı büyüme sonucu oluşturdukları sağlam makroekonomik yapılarıdır.

²⁸⁵ Korkut BORATAV, a.g.e, s. 196.

²⁸⁶ Ali ÜNAL ve Hüseyin KAYA (2009). Küresel Kriz ve Türkiye http://www.ekopolitik.org/images/cust_fi les/090317164507.pdf (15.03.2010). s. 4.

Türkiye 2001 yılı sonrasında dünya genelinde yaşanan likidite bolluğundan yüksek faiz imkânı sunması sayesinde yararlanan ülkelerden biridir. Ancak söz konusu likidite bolluğu küresel krizle birlikte son bulmuş ve dünya finans piyasalarında likidite daralması başlamıştır. Kriz sonrasında uluslararası piyasalardan sağlanan fonların azalması sonucunda dış borçlanma maliyetlerinin yükselmesi, hâlihazırda tasarruf açığı olan ve dış kaynağa ihtiyacı olan Türkiye’yi de olumsuz etkilemiştir. Tüm bunların yanında Türkiye’yi en çok etkileyen faktör dış ticaret olmuştur. Krizin AB ülkelerini derinden sarsması sonucu en büyük ticari ortağımız olan AB ile olan ticaretimizi daraltmıştır. Bunun yanında küresel kriz tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de emek piyasalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya genelinde ekonomik faaliyetlerin daralmasına bağlı olarak 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren işsizlik oranında önemli artışlar yaşanmış, 2009 Şubat ayında işsizlik oranı %16 seviyelerine yükselmiştir. 2008’in ikinci çeyreğinden itibaren sanayi üretiminde yaşanan düşüşlerle birlikte Türkiye ekonomisinde küçülme yaşanmaya başlanmıştır²⁸⁷. 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren üretimde düşüşler yaşanmış ve Türkiye ekonomisinde küçülme baş göstermiştir. 2006 yılında yüzde 6,9; 2007 yılında yüzde 4,7 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, krizin etkilerinin hissedildiği yıl olan 2008 yılında yüzde 0,66 oranında büyümüş, 2009 yılında ise yüzde 4,7 oranında küçülmüştür.

3.2) Türkiye’nin 2000’li yıllardaki Dış Ticareti

3.2.1) 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler

2000 yılında dünya hâsılası ve ticaretinde çok olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri arttırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan gelişmeler ihracatta beklenen artışın

²⁸⁷ Cemil ERTUĞRUL, Evren İPEK, Olcay ÇOLAK, “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkisi”, Bandırma Üniversitesi İİBF Akademik Fener Dergisi, s. 69.

gerçekleştirilmesini engellemiştir²⁸⁸. Ayrıca 1999-2000 yıllarında IMF politikası doğrultusunda uygulanan kur politikasının TL'yi döviz karşısında değerli kılması, ihracatımızı olumsuz yönde etkileyen bir diğer gelişmedir. Tüm bu faktörlere rağmen, Türkiye'nin 2000 yılında gerçekleştirdiği ihracat, 1999 yılındaki azalışı tersine çevirerek yüzde 4,4'lük artışla 27,8 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat ise, iç talebin artması ve TL'nin değerlenmesi ile birlikte bir önceki yıla oranla yüzde 34 oranında artmış ve 54,5 milyar dolar olmuştur.

Uygulanan istikrar programı 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan krizle sekteye uğramış, bankacılık sektöründe yaşanan yapısal sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamaması ve diğer etkenler sebebiyle, faizler yeniden fırlamış, bir günde 5 milyar dolarlı sermaye çıkışı yaşanmış, borsa hızla düşmüş, krizin önlenmesi amacıyla, kurlar serbest bırakılmıştır²⁸⁹. Dalgalı kura geçişle birlikte TL diğer paralar karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında yaşanan döviz kuru ve faiz dalgalanmaları ile birlikte yatırım ve tüketim harcamalarında daralmalar gerçekleşmiş, iç talebin azalması ve satışların düşmesi ise reel sektörü olumsuz etkilemiştir.

İç piyasada gerçekleşen daralma ve TL'nin serbest piyasada değer yitirmesi ile ortaya çıkan görece kur avantajı 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelmemizi ve ihracatın ivme kazanmasını sağlamıştır. İhracat önceki yıla göre yüzde 12,3 artmış ve 31,3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu önemli artışın sağlanmasında, ihracatımızda bir tanıtım ve pazarlama hamlesi başlatılmasının ve bölge ülkeleri ile ticaretin artırılmasına yönelik yeni stratejilerin geliştirilmesinin büyük katkısı olmuştur. Yurtdışında hedef seçilen ülkelere ihracatımızın artırılması, yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesi ve dünya çapında tanınan bir "Türk Malı" imajının yerleştirilmesi yönünde ticaret heyeti programları, alım heyeti organizasyonlarının yanı sıra yurtdışı fuarlara milli düzeyde katılım şeklindeki faaliyetler ağırlık kazanmaya başlamıştır²⁹⁰.

²⁸⁸ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 14.

²⁸⁹ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 15.

²⁹⁰ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 15.

2003 yılında TL'nin yüksek oranda değer kazanmasına rağmen, ihracatın yüksek oranlı artışında rol oynayan faktörler; 2001 yılında yaşanan krizin ardından terk edilen “sürünen kur” politikasının ardından TL'nin değer kaybetmesi ve buna bağlı olarak gelişen makro ekonomik koşulların reel ücretler üzerinde baskı yaratması, uluslararası piyasalarda rekabet etmenin güçlüğünün yurt içi üreticileri daha verimli çalışmaya yöneltmesi, önceki yıllara göre nispeten kısıtlı olan iç tüketim talebi, düşen enflasyona paralel olarak azalan faiz oranları ve uluslararası piyasalarda ABD dolarının Euro karşısında değer kaybetmesidir²⁹¹. 2004 yılında da ihracat 2003 yılındaki nedenlerden ötürü yüzde 33,7 oranında artmıştır.

2005 yılında başlatılan AB katılım müzakereleri sürecinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği yoğun çabaya rağmen üyelik müzakerelerinde beklenen şekilde ilerleme kaydedilememiştir. Mali işbirliği, AB ilişkileri bakımından müzakere süreci ile kıyaslandığında daha etkin gelişme gösteren bir faaliyet alanı olmuştur. IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) kapsamında 2007-2013 yılları arasında Türkiye'ye toplam 4,8 milyar Avro tutarında kaynak tahsis edilmiştir²⁹².

2008 yılında küresel krizin patlak vermesiyle birlikte Avrupa pazarının daralması, Türkiye'yi alternatif pazar arayışlarına yöneltmiş ve yoğun ticari ilişki içerisinde olduğumuz ülkelerde pazar payının artırılmasının yanı sıra hedeflenen yeni pazarlara giriş konusunda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Son on yılda Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaretinin toplam ticaret içindeki payı azalmış, komşu ülkeler ve bölge ülkeleri ile olan ticaretin payı da önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu çerçevede, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmaları aracılığıyla başlatılan kapsamlı ekonomik işbirliği ve ikili STA (Serbest Ticaret Anlaşması) ile yoğunlaşan teknik işbirliği ve kalkınma işbirliği programları, Türkiye'nin yakın coğrafyasıyla artan ve çeşitlenen iktisadi ve ticari etkileşiminin önünü açmakta ve ilişkilerin kurumsallaşmasını sağlamaktadır²⁹³.

²⁹¹ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret...* s. 16.

²⁹² T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Onuncu Kalkınma Planı*, Ankara 2013, s. 165.

²⁹³ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Onuncu Kalkınma Planı...* s. 165.

3.2.2) 2000-2012 Yılları Arasında İthalat-İhracat

Tablo 10'da Türkiye'nin 2000-2012 yılları arasında gerçekleştirdiği toplam ithalat-ihracat rakamları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde anlaşılacağı üzere, dış alım ve dış satımlar 2001 ve 2009 kriz yılları hariç devamlı artma eğilimi göstermiştir. Ancak bu dönem içerisinde ithalatın ihracattan daha fazla büyümesi sebebiyle dış ticaret açığı da sürekli olarak artış göstermiştir. Buna paralel olarak cari işlemler açığı da artmıştır.

Söz konusu yıllar arasındaki toplam dış ticaret dengesi 491,167 milyon dolarlık bir açık vermiştir. Bu açığın oluşmasındaki en önemli unsur TL'nin dolar ve avro gibi yabancı dövizler karşısında aşırı değer kazanmasıdır. Dönem boyunca bu açık çeşitli kaynaklarla finanse edilmeye çalışılmıştır. Bu boyutta bir dış ticaret açığı diğer 10 yıllık periyotlarda görülmemiştir.

TL'nin aşırı değer kazanmasıyla artan dış ticaret açıkları ülke ekonomisi açısından sorun teşkil edebileceği gibi, finansman baskısı sebebiyle ülkenin dış politikadaki hareket kabiliyetini etkilemesi de mümkün olabilir. Dolayısıyla bu boyuttaki bir dış ticaret açığının ülkeye hem ekonomik hem de politik anlamda olumsuz etkileri söz konusudur.

Dışarıya sattığımız mallar için yabancıların ödediği bedellerin içinde ve dışarıdan aldığımız mallar için ödediğimiz bedellerin içinde de, o malın üretiminde çalışan işçilerin ücret ödemeleri, ham madde ile enerji ödemeleri de yer alır²⁹⁴. Bu bağlamda büyük dış ticaret açıkları vermek aynı zamanda işsizlik ithal etmek anlamını da taşımaktadır. Dolayısıyla 2000-2012 yılları arasındaki toplam 491,167 milyar dolar tutarındaki dış ticaret açığı, ülkedeki işgücüne iş olanağı yaratılmadığını, bu değer içinde yer alan ara mallarının ülkemizde üretilmediğini göstermektedir.

²⁹⁴ http://www.ulugbay.com/blog_hikmet/?p=139

Tablo 10: Türkiye'nin 2000-2012 Döneminde İthalat ve İhracat Tablosu (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
2000	54.503	27.774	-26.727	51.0
2001	41.399	31.334	-10.064	75.7
2002	50.872	36.059	-15.494	69.9
2003	67.241	47.252	-22.086	68.1
2004	97.540	63.167	-34.372	64.8
2005	116.774	73.476	-43.297	62.9
2006	139.576	85.534	-54.041	61.3
2007	170.062	107.271	-62.790	63.1
2008	201.963	132.027	-69.936	65.4
2009	140.928	102.142	-38.785	72.5
2010	185.544	113.883	-71.661	61.4
2011	240.841	134.906	-105.934	56.0
2012	236.545	152.464	-84.080	64.5

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Bunun yanında 2001 yılında ülkemizde, 2009'da ise tüm dünyada yaşanan ekonomik krizlerin dış ticaretimize etkisi Tablo 9'da açıkça görülmektedir. 2001 yılında ihracatımız bir önceki yıla göre yüzde 11,36'lık küçük bir artış gösterirken, ithalatımız yüzde 24'lük bir düşüş yaşamıştır. 2009 yılında ise hem ithalatımız hem de ihracatımız bir önceki yıla göre büyük oranda azalmıştır. 2009'da ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 30,22 oranında, ihracatımız ise 22,63 oranında azalmıştır.

3.2.3) Ünelere Göre Dış Ticaret

2000'li yıllarda Türkiye'nin ülkeler bazında gerçekleştirdiği ithalat-ihracat rakamlarına bakıldığında, daha önce ele aldığımız diğer on yıllık periyotlardan farklı olarak, en çok ithalat yaptığımız ilk beş ülke ile en çok ihracat yaptığımız ilk beş ülke birbirinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu periyot ele alınırken ülkeler bazındaki ithalat-ihracat tabloları ayrı ayrı gösterilecektir.

Tablo 11: 2000-2012 Yılları Arasında En Çok İthalat Yapılan Beş Ülke (\$)

Ülkeler	İthalat	Toplam ithalat içindeki payı (%)
Rusya	202.912.187.296	11,6
Almanya	182.175.282.276	10,4
Çin	128.987.755.930	7,3
İtalya	105.122.179.036	6,0
ABD	101.319.951.942	5,8

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

2000-2012 yılları arasında ülkeler bazında yapılan ithalata bakıldığında, en fazla ithalat yaptığımız ülke 202,91 milyar dolarla Rusya olarak görülmektedir. Rusya, bu periyottaki ithalat değerleri incelendiğinde, diğer on yıllık periyotlarda ilk sırada yer alan Almanya'nın önüne geçmiştir. Avrasya'nın en büyük ekonomisi olan Rusya, Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından biri durumundadır. Türkiye Rusya'dan başta petrol ve doğalgaz olmak üzere demir-çelik ve kömür ürünleri ithal etmektedir. Almanya ise Türkiye'nin dış ticaretindeki önemini devam ettirmiştir. Bu dönemde Almanya'dan yaptığımız ithalat 182,17 milyar dolardır. Dünya'da dış ticaret fazlası veren ender ülkelerden biri olan ve 2012 yılındaki verilere dünyanın en çok ihracat yapan ülkesi konumundaki Çin, 128,98 milyar dolarla, bu dönemde Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ilk beş ülke arasına girmiştir. Diğer ülkeler ise daha önceki dönemlerde de yine ilk beşte bulunan İtalya ve ABD'dir.

Tablo 12: 2000-2012 Yılları Arasında En Çok İhracat Yapılan Beş Ülke (\$)

Ülkeler	İhracat	Toplam ithalat içindeki payı (%)
Almanya	125.079.615.935	11,2
İngiltere	75.960.163.936	6,8
İtalya	68.606.004.998	6,1
Fransa	58.153.500.002	5,2
ABD	53.862.746.271	4,8

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

2000-2012 yılları arasında en çok ihracat yapılan ülkelere bakıldığında ise AB ülkelerinin dış ticaretimizdeki önemi yeniden görülmektedir. Bu periyotta en çok ihracat

yaptığımız ilk beş ülkenin dördü AB ülkesidir. Ancak en çok ithalat yaptığımız Çin, Rusya gibi ülkelerin ihracat tablosunda ilk beşe girememesi dış ticaret açığımızı olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim dış ticaret açığımızın çok önemli bir kısmı, bu iki ülkeyle yaptığımız ithalatın ihracattan çok daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo 12'ye bakıldığında Almanya'nın ithalatta Rusya'ya kattığı liderliği, ihracatta yeniden aldığı görülmektedir. Bu dönemde Almanya'ya yapılan ihracat 125,07 milyar dolardır. Toplam dış ticaret hacmine bakıldığında ise Almanya Türkiye dış ticaretinde yine lider ülkedir. Bu dönemde Almanya ile olan dış ticaret hacmimiz 307,25 milyar dolardır.

3.2.4) Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret

2000-2012 yılları arasında ülke gruplarına göre dış ticaret rakamlarına bakıldığında, AB Türkiye dış ticaretinde yine lider konumda bulunmaktadır. Ancak 2009 yılında tüm dünyayı ve özellikle de ABD ve AB gibi büyük ekonomileri etkileyen küresel krizin AB ile olan dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Nitekim 2007 yılında AB'nin toplam ihracatımız içindeki payı yüzde 56,4 iken, krizin Türkiye'yi etkilemeye başladığı tarih olan 2008'de yüzde 48,0'e düşmüştür. 2012'ye gelindiğinde ise AB'nin toplam ihracatımız içindeki payı yüzde 38,8'e kadar gerilemiştir. İhracata bakıldığında da aynı düşüş gözlemlenmektedir. Yine 2007 yılında AB'nin toplam ithalatımız içindeki payı yüzde 40,3 iken, 2008 yılında yüzde 37,0'ye düşmüş, 2012 yılına gelindiğinde ise yüzde 36,9 olmuştur.

Tablo 13: 2000-2012 Yıllar Arasında Bazı Ekonomik ve Coğrafi Ülke Gruplarıyla Gerçekleştirilen İthalat-İhracat (\$)

Ülke Grupları	İthalat	Toplam ithalat içindeki payı (%)	İhracat	Toplam ithalat içindeki payı (%)
Avrupa Birliği	719.425.185.045	41,2	551.933.416.234	49,8
G-8 (AB'ye üye olanlar hariç)	350.126.265.822	20,0	105.621.316.659	9,5
Ortadoğu	116.441.235.813	6,6	197.545.423.037	17,8
Diğer	560.578.552.467	32,1	252.165.149.281	22,7

Kaynak: TÜİK verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiştir.

Tablo 13'e bakıldığında 2000-2012 yılları arasındaki toplam dış ticaretin en büyük kısmının yine AB ülkeleri ile yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde AB ülkelerinden 719,42 milyar dolarlık ithalat yapılmış, yine aynı dönemde AB ülkelerinden 551,93 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Söz konusu 12 yıllık süreçte gerçekleştirdiğimiz toplam ithalatın yüzde 41,1'i, toplam ihracatın ise yüzde 49,8'i AB ile yapılmıştır.

AB üyesi olmayan G-8 ülkeleri ile yaptığımız dış ticaret de artış göstermekle birlikte, diğer 10 yıllık periyotlarda gözlemlenen dış açık sorunu bu dönemde de görülmektedir. Türkiye, G-8 üyesi olan Rusya ve Japonya gibi ülkelere yaptığı ihracatın çok daha fazlasını ithal etmekte, bu durum da dış ticaret açığının büyümesine neden olmaktadır. Tablo 12'de görüldüğü gibi G-8 üyesi ülkelere yaptığımız ithalat, yine bu ülkelerle yaptığımız ihracatın 3,3 katı kadardır.

Bu dönemde Ortadoğu ülkeleri ile yapılan dış ticarete bakıldığında ise Türkiye'nin diğer dönemlerden farklı olarak dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Türkiye bu süreçte Ortadoğu ülkeleri ile yaptığı ticarete yaklaşık 81 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası elde etmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

24 Ocak 1980 kararları Türkiye ekonomisinin dönüm noktasıdır. Bu tarih Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşme politikasını terk edip, dış ticaret rejimini serbestleştirdiği ve neoliberal sisteme dâhil olduğu tarihtir. 24 Ocak kararları ile birlikte; fiyat oluşumları piyasa mekanizmasına bırakılmış, ihracat devalüasyonlar ve teşvikler yolu ile artırılmaya çalışılmıştır. Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar 24 Ocak kararları ile ekonomiye damgasını vuran iktisat politikaları yönelişinin temel unsurlarıdır²⁹⁵.

1980'li yıllarda, toplam üretim iç piyasalardan dış piyasalara doğru yönelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etkenler, iç talebin genel olarak kısılması ile birlikte güçlü ve etkili ihracat teşvikleridir. İç talebin kısılması noktasında, gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmıştır. Gelir dağılımının bu yönde değişmesi talebi temel tüketim mallarından lüks tüketim mallarına doğru kaydırmıştır.

Arzın ve talebin yapısında meydana gelen bu değişimler, üretim düzeyi düşmeden, hatta artırılarak gerçekleşmiştir. Üretim düzeyinin artırılmasında asıl belirleyici olan ise yüksek ve hızla artan bir ithalat hacminin mümkün kılınmasıdır. İstikrar programları genellikle ithalat hacmi frenlenerek başlatıldığı halde, Türkiye'de 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ile birlikte ithalat çok büyük artış göstermiştir. Türkiye'de 1980 yılında ithalat, 5.069 milyon dolardan 7.909 milyon dolara çıkmış, cari işlemler açığı ise 2,8 kat artmıştır. Sonuç olarak ithal malı, ara malları ve yatırım mallarına olan bağımlılığı azaltmamıştır. Türkiye ekonomisi bu yıllarda yüksek miktarlarda dış kaynak sağlayarak, bir başka deyişle dış borçlarını artırarak büyüebilmiştir.

²⁹⁵Korkut BORATAV, a.g.e, s. 149.

24 Ocak kararları 1980 öncesi dönemde var olan “çok düşük ihracat eğilimi”ni düzeltmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye’nin ihracatı büyük oranda artış göstermiştir. İhracattaki bu hızlı artışları Türkiye ekonomisi açısından olumlu olarak değerlendirmek gerekir. Ancak dış ticaret ve kambiyo rejiminin serbestleşmesine bağlı olarak ithalat hacmi üzerindeki merkezi denetimin zayıflaması, Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığını devam ettirmiştir.

1 Ocak 1996 tarihi Türkiye ekonomisi açısından bir başka miladı temsil etmektedir. Bu tarihte Türkiye, bazı mal gruplarının AB ülkeleri arasında serbest dolaşımını sağlayan Gümrük Birliği (GB) anlaşmasını imzalamıştır. GB ile birlikte Türkiye ve AB arasında, sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımı öngörülmüştür. Ayrıca üçüncü ülkelerle yapılacak olan dış ticarete de GB’nin belirlediği ortak gümrük tarifesi uygulamasına geçilmiştir.

GB Türkiye’nin toplam ticaret hacmini artırıcı etkisi olduğu bilinmektedir. Nitekim söz konusu artırıcı etki, özellikle AB ile olan dış ticaret hacmimizi önemli bir oranda artırmıştır. GB üyeliği öncesinde 1993-1995 yılları arasında AB’nin toplam dış ticaret hacmimizdeki payı yüzde 45 iken 1996-2000 döneminde bu oran yüzde 51 seviyesine yükselmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere GB öncesinde de ülkemizin dış ticaretindeki en önemli pay AB’nindir. GB’nin öngördüğü ortak gümrük tarifesi ile birlikte üçüncü ülkeler için mevcut koruma oranı yüzde 5,3’den yüzde 2,62’ye düşmüştür. Dolayısıyla GB’nin üçüncü ülkelerle olan dış ticaret hacmimizi de önemli ölçüde artırdığı söylenebilir. Ancak belirtmek gerekir ki; GB üyeliği ile birlikte kabul ettiğimiz ortak gümrük tarifesi, üçüncü ülkelerin dış ticarete Türkiye karşısında avantajlı konuma geçmesine neden olmuştur. GB üyeliğinden sonra özellikle Uzakdoğu ülkeleriyle yaptığımız ticarete dış açık büyümüştür.

2000’li yılların başları ise Türkiye ekonomisinin krizlerle boğuştuğu yıllardır. 1999, 2000 ve 2001 krizleri Türkiye’de büyük ekonomik ve sosyal bunalımlara sebebiyet vermiştir. Özellikle 2001 krizinde; bir çok iş yeri kapanmış, binlerce insan işsiz kalmış ve siyasete olan güven azalmıştır. 1990’larda siyasi ikbâl için izlenen popülist politikalar bu krizlerin en büyük nedenlerinden biridir. Bütçeyi aşan harcamalar

artmış ve Türkiye büyük bir borç sarmalı içine girmiştir. Nihayetinde neoliberal ve popülist ekonomi politikalarının aynı anda yürütülmesi mümkün değildir. Bütün bu olumsuzluklara bir de bankacılık sistemindeki yapısal bozukluklar eklenince 2001 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz kaçınılmaz hale gelmiştir.

1999 ve 2000 yıllarında enflasyonu önlemek için uygulanan “dolar çapası” politikası dolayısıyla TL'nin aşırı değerlenmesi bu dönemde gerçekleştirdiğimiz dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. TL'nin döviz karşısında değerlenmesi ile birlikte üreticiler, dış pazar yerine iç pazara yönelmişlerdir.

2001 krizinden sonra “güçlü ekonomiye geçiş programı”nın uygulanması ile birlikte döviz kurunun çapa olarak kullanılmasından vazgeçilmiş ve TL'nin değeri döviz karşısında yeniden düşmüş ve buna bağlı olarak 2003 yılında toplam ihracatımız artmıştır. Bu tarihten sonra 2009 yılına kadar dış ticaretimizde hem ithalat hem de ihracat artış göstermiş, aynı zamanda dış ticaret açığı da bu tarihe kadar her sene yükselmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ise küresel krizle birlikte dış ticaret hacmimiz bir önceki yıla göre yaklaşık 91 milyar dolarlık bir daralma yaşamıştır. Küresel krizin AB ekonomisini derinden sarsması Türkiye'nin dış ticaretinin olumsuz yönde etkilenmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Türkiye bu dönemde alternatif ticari ortaklara yönelmiştir.

1980'de Türkiye'nin liberal dış ticaret rejimini benimsemesiyle artan dış ticaret hacmi, 2012'ye kadar olan dönemde (kriz yılları hariç) artarak devam etmiştir. Türkiye en çok dış ticareti coğrafi yakınlığı dolayısıyla AB ve Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirmiştir. Her ne kadar Gümrük Birliği'nin AB ile olan dış ticaretimize olumlu etkisi olsa da, GB öncesi dönemde de dış ticaretimizdeki en büyük payın AB'ye ait olduğu görülmektedir. AB ile yapılan ticarete sürekli ve artan bir dış ticaret açığı mevcutken, Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilen ticarete, 2000-2012 döneminde dış ticaret fazlası verdiğimiz görülmektedir. Ülkeler bazında ise dış ticaretimizdeki en önemli payın Almanya'ya ait olduğu görülmektedir. Bu ülkeyi İtalya, İngiltere, Fransa gibi AB ülkeleri ve ABD izlemiştir. 2000 yılından sonraki dönemde ise bu ülkelere Rusya ve Çin katılmışlardır. Özellikle bu iki ülke ile gerçekleştirdiğimiz dış ticaret,

Türkiye'nin son yıllardaki cari açık sorununun en büyük nedenlerinden biridir. 2011 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı 105,93 milyar dolardır.

2002 yılı sonrasında görece olarak makroekonomik ve siyasi istikrarı yakalayan Türkiye, hedeflediği ihracat oranlarına ulaşmıştır. Nitekim Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (8. BYKP) 2005 yılı için tahmin edilen 46,5 milyar dolarlık ihracat değeri, 2003 yılında gerçekleştirilen 47,2 milyar dolarlık ihracatla geride bırakılmış ve 8. BYKP'de ki tahminin ötesine geçmiştir. Ancak İhracatın ithalatı karşılama oranının düşük seyretmesi, dış ticaret açısından temelde başarılı bir grafiğin yakalanamadığını göstermektedir. Yüzde 70-80 aralığında seyretmesi gereken bu oran, 2000'li yıllarda (2001 ve 2009 hariç) yüzde 70'in altında kalmıştır. 2001 ve 2009 kriz yıllarında söz konusu yüzde 70 oranının tutturulabilmesi ise bu yıllarda dış ticaret hacmimizin daralmasından kaynaklanmaktadır.

İthalata dayalı büyüme politikası dış açık sorununun en önemli nedenlerindedir. Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dayalı büyüme modelini benimsemesine rağmen, gelinen noktada ancak ithalat ile büyüeyebilen bir ekonomi haline gelmiştir. Bunun en önemli nedeni, ülkemizin sanayi üretiminin önemli ölçüde sermaye ve ara malı ithalatına bağlı olmasıdır. Sanayi sektörünün ara ve sermaye malı ithalatına bağlı olması nedeniyle kısa vadede ithalattaki artış büyümenin dinamiği olabilse de, ithalattaki artışın uzun vadede sanayi üretimini olumsuz etkilediği ve ortaya çıkan dış ticaret açığının ekonomide sorunlara yol açtığı görülmektedir.

Dış açığın bir başka önemli nedeni de enerji maliyetleridir. Hammadde ithalatının yükselmesi ve buna bağlı olarak artan dış ticaret açığı enerji maliyetleriyle de yakından alakalıdır. Doğalgaz ve petrol rezervlerimizin yeterli miktarda bulunmamasından kaynaklanan dış bağımlılık, dış ticaret açığımızı büyütmektedir. Enerji maliyetlerinin yüksek olması, ihracat için üretim yapan sanayicileri etkilemekte, dolayısıyla hammadde fiyatlarında istikrar ve dünya fiyatları tutturulamamaktadır. Bu durum yerli üreticiyi dış kaynaklı ucuz hammaddeye yönelterek, ithalatın artmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ve teknoloji-sermaye yatırımları ithal etmesi

beklenen Türkiye, söz konusu enerji maliyetleri dolayısıyla hammadde ve ara mamul ithal ederek dış ticaret açığını büyütmektedir.

Sonuç olarak 1980 yılından başlayarak dünya liberal sistemine entegre olmaya başlayan Türkiye ekonomisi yeni uygulanan liberal politikalar sonrasında özellikle ihracat ve ithalatta büyük artışlar yaşamıştır. Bu gelişme sonrasında 1980 başlarında 6-7 milyar dolar dolayında olan toplam dış ticaret hacmi günümüzde 400 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret hacmindeki bu büyük gelişmeye karşın liberal politikalar çeşitli ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Zaman zaman yaşanan rekor düzeyde ekonomik büyüme, hem mal bazında ihracatın çeşitlenmesi ve hem de dış pazarlarda çeşitlenme gibi başarıların yanı sıra dış borçların artması, işsizliğin bir türlü yüzde 10'ların altına anlamlı bir şekilde çekilememesi, büyümede yaşanan istikrarsızlık, ihracatın ithalatı karşılama oranlarının düşmesi gibi sorunlar da yaşanmaktadır. Bu nedenle liberal politikaların dış ticaretimizdeki olumlu etkilerinin artırılabilmesi için ekonomimizin hammadde ve özellikle enerji açısından dışa bağımlılığı gibi yapısal sorunların çözülmesi, ihracatın çok daha gerçekçi politikalarla teşvik edilmesi ve desteklenmesi, özellikle önemli bir ihracat potansiyeline sahip olan KOBİ'lerin ihracat desteklerinden çok daha fazla yararlanmalarının sağlanması gibi politikaların hayata geçirilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz. Modern Türkiyenin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

AKGÜNER, Tayfun. “John Stuart Mill’in Felsefesi ve Hukuk Görüşü”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı: 1-4, İstanbul 1974.

ALCHIAN, Armen. “Some Economics of Property Rights”, II Politico, 1965, Sayı: 30.

ALCOCK, Pete. ERSKINE, Angus. ve MAY, Margaret. The Blackwell Dictionary of Social Policy, Blackbell Publishing, Oxford 2002.

ALİBEKOV, İ. Velibeyoğlu. “1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri”, 2. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler, 9–11 Eylül 1991, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.

ALP, Salih. “Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör” Maliye Dergisi, Sayı: 156.

ANDERSON, Perry. “Passages From Antiquity to Feodalism”, Verso, 1978.

ATEŞ, Toktamış. Demokrasi, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1994.

BALKANLI, A. Osman. “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine” Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı:1, 2002.

BALKANLI, A. Osman. Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye’nin Dışa Açılması ve Gelişme Sorunu (1980-2002), Filiz Kitabevi, İstanbul 2004.

BARNET, Richard ve J Cavanagh, , Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni, Sabah Kitapları, İstanbul 1995.

BARRY, Norman. An Introduction to Modern Political Theory, Macmillan, Londra 1989.

BAŞKAYA, Fikret. Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme, Öteki Yayınevi, Ankara 1995.

BAYLISS, Kate. Özelleştirme Teorisi ve Uygulaması Kalkınma Bağlamında Politika Evriminin Eleştirel Bir Analizi: Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar, (Der: Fikret ŞENSES), (Çev: Seçil GÖKŞEN), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

BAYRAKTAR, Cahide. “Keynes ve Refah Devleti”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012, Sayı: 2.

BERKTAY, Fatmagül. Modern Siyasal İdeolojiler, (Ed: H. Birsen ÖRS). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

BERZEG, Kazım “Yeni Dünya Düzeni ve Liberalizm” Polemik, Sayı:13, 1994.

BORATAV, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge Kitabevi, Ankara 2012.

CAMILLERI, J. Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişmiş Siyasal Aygıt, Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar”, Belge Yayınları, İstanbul 1983.

CAMPELL, Thomas Draper “Adam Smith and Natural Liberty” Political Studies, Sayı:4.

CEVİZCİ, Ahmet. Aydınlanma Felsefesi Tarihi, Asa Kitabevi, Bursa 2007.

COASE, Ronald Harry. “The Problem of Social Cost” Journal of Law and Economics, 1960, Sayı: 3.

COLAS, Alejandro. Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler: Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki (Der: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, (Çev: Şeyda BAŞLI, Tuncel ÖNCEL), Yordam Kitap, İstanbul 2007.

CRANSTON, Maurice, Freedom, Longsman Green and Co, Londra 1954.

ÇAĞIL, Orhan Münir “İnsan Hakları ve Tabii Hukuk” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Sayı: 4, 1984.

ÇAKLI, Sabri. İktisat Politikası Düşüncesinin Evrimi Gazi Kitabevi, Ankara 1998.

ÇETİN, Halis. “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri” Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:3 Sayı:1, 2002.

ÇOTUKSÖKEN, Betül. “Ortaçağ ve Rönesans üzerine Kimi Bilgiler”, Gergedan, Sayı:13, 1988..

DENIS, Henri. Ekonomik Doktrinler Tarihi 1, (Çev. Atilla TOKATLI), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1973.

DPT, Konjonktür Değerlendirme Raporu, Mayıs 1996.

DRUCKER, Peter Ferdinand. Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.

DUMLUDAĞ, Devrim. “Küreselleşmeyi ‘Büyük Dönüşüm’ Üzerinden Okumak”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2004, Cilt: 19, Sayı:1.

DURAN, Bünyamin. İktisat Tarihi Ders Notları, Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1993.

DURDU, Zafer. “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 22, 2009.

ECEVİT, Cenk. “Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk”,(Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, SBE, 2008).

EĞİLMEZ, Mahfi ve KUMCU, Ercan. Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

ELMA, Fikret. “Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve Jhone Lock” Journal of Qafqaz University, Sayı: 9, 2002.

ERBAY, Yusuf. Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Yayın No: 11, Ankara 1996.

ERDİNÇ, Zeynep. “Uluslararası Para Fonu-Türkiye ilişkilerinin Gelişimi ve 19. Stand-by Anlaşması” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2007, Sayı: 18.

ERDOĞAN, Mustafa. Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.

ERTUĞRUL, Cemil, İPEK, Evren. ÇOLAK, Olcay. “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkisi”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13, 2010

ESER, H. Bahadır, MEMİŞOĞLU, Dilek, ÖZDAMAR Gökhan. “Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo-Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2011, Sayı: 2.

GEMAHLING, Paul. Büyük Ekonomistler, (Çev: Zühtü URAY), Devlet Basımevi, İstanbul 1939.

GIAN, Le Hong, “Financial Openness and Financial Integration”, Asia Pasific Press, 2000.

GILPIN, Robert “The Political Economy of International Relations, Princeton University Press, 1987.

GÖZE, Ayferi. Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul 1989.

GÜLOĞLU, Bülent. ALTUNOĞLU, A. Ender. “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Ekim 2002.

GÜRİZ, Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

GÜRİZ, Adnan. Hukuk Felsefesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

GÜRİZ, Adnan. Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969

H BIX, Brain. “Doğal Hukuk: Modern Gelenek” (Çev. Ertuğrul UZUN) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 2004..

HAMİTOĞULLARI, Beşir. Çağdaş İktisadi Sistemler-Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

HASGÜLER, Mehmet ve B. ULUDAĞ Mehmet. Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

HAYEK, Friedrich August von, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge and Kegan Paul, Londra 1967.

HUBERMAN, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Murat BELGE), İletişim Yayınları, İstanbul 2012..

HUME, David. *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Selmin EVRİM), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.

I. PALLEY, Thomas. *Keynesçilikten Neoliberalimze İktisat Biliminde Paradigma Kayması: Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (Der: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev: Şeyda BAŞLI, Tuncel ÖNCEL), Yordam Kitap, İstanbul 2007.

KARAGÜL, Mehmet. *Dünya Ekonomisi (Tehdit ve Fırsatlarıyla)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012.

KAZGAN, Gülten. *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

KAZGAN, Gülten. *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999.

KAZGAN, Gülten. *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

KAZGAN, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

KEPENEK, Yakup. YENTÜRK, Nurhan. *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

KESİCİ, Hülya. “Adam Smith ve Ahlak Teorisi” İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:58, 2010.

KEYMAN, Selahattin. “Tabii Hukuk Doktrininin Epistemolojik Tahlili” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1-4, 1998.

KEYNES, John Maynard, The General Theory of Employment, Interest and Money, 7. Edition, London: Macmillan, 1967.

KILIÇBAY, M. Ali. “Bir İtalyan İcadı: Rönesans ve Doğunun Olanaksız/ Olanaklı Rönesansı”, Gergedan, Sayı: 13, 1988..

KORAY, Meryem. “Avrupa Refah Devleti: Anlamı Boyutları ve Geleceği”, Görüş, Aralık Sayısı, 2003.

KOZANOĞLU, Hayri. Nurullah GÜR, Barış Alp ÖZDEN, Neoliberalizmin Gerçek 100’ü İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

KÖKALAN ÇİMRİN, Füsun, Küreselleşme, Neoliberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2009, Sayı: 23.

KURTOĞLU, Ramazan. Türkiye Ekonomisi (1838-2010), Sinemis Yayınları, Ankara 2012.

LIPIETZ, Alain. “The Regulation Approach and Problems of Current Capitalist Crisis”, International Conference on “Marxism and The New Global Society”. Seoul 1987.

LIPIETZ, Alain. Towards a New Economic Order: Post-Fordism, Ecology and Democracy, (Çev. M. Slater), Oxford University Press, New York. 1992.

LOCKE, John. “Uygar Yönetim Üstüne İkinci İncelemeden Seçme Parçalar” (Çev. Mete TUNÇAY), Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

LUTHER, Hans Ulrich. Güney Kore Bir Model Olabilir mi? (Çev: Erol ÖZBEK), Belge Yayınları, İstanbul 1984.

MANİSALI, Erol. “Hayatım Avrupa”, Truva Yayınları, İstanbul 2006.

MILL, John Stuart, On the Subjection of Women, Everyman Library, 1970 (ilk baskı 1869).

MILL, John Stuart. Faydacılık, (Çev: Nazmi COŞKUNLAR), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

MILL, John Stuart. Özgürlük Üzerine, (Çev. Tuncay TÜRK), Oda Yayınları, İstanbul 2008, 1. Bölüm.

MISES, Ludwig von. Planning for Freedom, Libertarian press, Londra 1952.

MISES, Ludwig Von, Human Action, William Hodge and Company Limited 1949.

MUNCK, Ronaldo, Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti: Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki (Der: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev: Şeyda BAŞLI, Tuncel ÖNCEL), Yordam Kitap, İstanbul 2007.

NISANKEN, W.A. “Bureaucrats and Politicians”, Journal of Law and Economics, Sayı:18.

NORTH, Douglass, “The New Institutional Economics and Third World Development” (Der: John HARRIS, Janet HUNTER ve Colin M. LEWIS) Londra 1995.

ÖKÇÜN, A. Gündüz. Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968

ÖYMEN, Onur. Geleceği Yakalamak, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

PARASIZ, M. İlker. Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Yayınları, Bursa 1995.

POLANYI, Karl. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times, Beacon Press, Boston 2001.

R. DYE, Thomas. Understanding Public Policy, Prentice Hall, New Jersey 1975..

RAYNAUD, Philippe – RİALS, Stéphane. Siyaset Felsefesi Sözlüğü (Çev: İsmail YERGUZ, N.Kamil SEVİL, Emel ERGUN, Hüsnü DİLLİ), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

SABINE, George. Siyasal Düşünceler Tarihi- Yakın Çağ (Çev:Özer OZANKAYA), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1969.

SALLAN GÜL, Songül, Sosyal Devlet Bitti! Yaşasın Piyasa/Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısılacında Refah Devleti, Etik Yayınları, Ankara 2004.

SELİK, Mehmet. 100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974,

SEYİDOĞLU, Halil. Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, İstanbul 2009.

SEYYAR, Ali. Sosyal Siyaset Terimleri, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2008.

SMITH, Adam. Ulusların Zenginliği, (Çev: Ayşe YUNUS, Mehmet BAKIRCI), Alan Yayıncılık, İstanbul 1985..

ŞENKAL, Abdülkadir. Küreselleşme Çağında Sosyal Politika, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.

T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Dış Ticaret Raporu, Ankara 2007.

T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Dış Ekonomik İlişkiler Raporu, Ankara 2005.

T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973.

TAĞRAF, Hasan. “Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2002, Cilt: 3, Sayı: 2.

TCMB, 2002 Yıllık Rapor, Ankara 2003

TORUN, İshak. “Endüstri Toplumu'nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:1, 2003.

TUNÇAY, Mete. Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

VARLI, Arzu. KORALTÜRK, Murat. II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı 20-21, 2010.

VECCHIO, Giorgio Del. Hukuk Felsefesi Dersleri, (Çev: Sahir ERMAN, Hazırlayan: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi), İstanbul 1952.

VERGARA, Francisco. Liberalizmin Felsefi Temelleri, (Çev: Bülent ARIBAŞ), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

WALDRON, Jeremy "Theoretical Foundations of Liberalism" The Philosophical Quarterly, 1987.

YALÇIN, Aydın. İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1976.

YAŞA, Memduh. v.d, Cumhuriyet Dönem Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

YAYLA, Atilla. Liberalizm, Liberte Yayınları, Ankara 2009

YENTÜRK, Nurhan. "90'lı Yıllarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Neler Oldu?", İktisat Dergisi, Sayı: 405, Eylül 2000.

ZAİM, Osman ve ÇAKMAK, Erol. Özelleştirme Tartışmaları, Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik İçinde: Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.dpt.gov.tr

www.dtm.gov.tr

www.ekonomi.gov.tr

www.hazine.gov.tr

www.tcmb.gov.tr

www.tuik.gov.tr

http://www.ulugbay.com/blog_hikmet/?p=139

[http:// wateraid. ellipsismedia.net/site/in_ depth/current_ research/411.asp.](http://wateraid.ellipsismedia.net/site/in_depth/current_research/411.asp)

http://www.ekopolitik.org/ images/cust_ fi les/090317164507.pdf

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ADI SOYADI :Süleyman Çağrı Güzel

DOĞUM TARİHİ :07/08/1987

DOĞUM YERİ : ERZURUM

İLETİŞİM BİLGİLERİ

ADRES BİLGİLERİ :Turgut özal mah. 2164.cad. Sarıkent sitesi B/BLOK No:25
ANKARA

EV TEL :0 312 566 47 72

CEP TEL :0 543 552 42 02

E-POSTA :s-cagriguzel@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

LİSANS :Haliç Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası Ticaret ve
İşletmecilik 2009

YÜKSEK LİSANS :Ufuk Üniversitesi SBE Uluslararası Ticaret ve Finansman 2013

İŞ DENEYİMİ

2010-2011 : 2011 Üniversiteler arası kış olimpiyatları koordinatörlüğünde
tesis yapım ve işletme uzmanı

